

**БАРХАНАЙХИДАЙ
ГАЙХАМШАГ
ҮЗЭСХЭЛЭН**

12 н.

**ОЛЕГ БАБУЕВ:
«ҺАЙН АРТИСТ
АЛИШЬЕ РОЛЬ
НААДАХА АРГАТАЙ»**

13 н.

1921 оной
декабриин
21-һээ гарана

Буряад ҮНЭН

Эхэ нютагаа эб хамта мандуулая!

Бүгэдэ арадай сонин

2014 оной
мартын 27
Четверг

№ 11 (21961)
(876)

Гарагай 5
www.
burunen.ru

Буряад Үнэн

Дыжит Мархадаева

Бэлигма Орбодоева

УЛАС ТҮРЫН ҮНДЭР ШАГНАЛНУУДААР АМАРШАЛНАБДИ!

Соёлой худэлмэрилэгшэдэй мэргэжэлтэ хайндэрэй үмэнэ Буряад Республикын үндэр шагналнуудта манай "Буряад үнэн" Хэблэлэй байшанай бүлэг ажалшад хүртэбэ.

Республикын Соёлой министрствын Хүндэлэлэй грамотаар журналист Дыжит Мархадаева, корректор Татьяна Дугданова шагнагдаба. Буряадтаа мэдээжэ сэтгүүлшэн, республикын Журналистнуудай холбооной Я. Гашегай нэрэмжэтэ шангай лауреат Бэлигма Орбодоева, мүн дүршэлтэй верстальщик Агния Цыренова Соёлой министрствын Баярай тэмдэгүүдтэ хүртэһэн байна. Эдэ нүхэднай бултадаа "Буряад Республикын соёлой габьяата худэлмэрилэгшэ" гэхэн үндэр нэрэ зэргэтэй юм. Үндэһэн буряад хэблэл бэлдэжэ, үргэн уншагшадтаа хүргэжэ байдаг манай нүхэдэй ажалые үндэрөөр сэгнэхэндэнь баярлаад, ажабайдалдань амжалта, гэр бүлэдэнь аза жаргал хүсэнэбди!

Туяна САМБЯЛОВА,
редактор.
Радна-Нима БАЗАРОВАЙ
фото-зураг.

Татьяна Дугданова

Агния Цыренова

Р.Н.БАЗАРОВАЙ фото-зураг

"АРБААД ҮГЭ БУРЯАДААР ХОЛБОЖО ШАДАХАТАЙ БАЙЯ!"

Россиин Гүрэнэй Дүүмын депутат Иринчей Матханов буряад хэлэнтэй хабаатай хуулида оруулагдаһан заһабари тухай өөрынгөө һанамжа хэлэбэ.

Заабол буряад хэлэ шудалха ёһотойт гэжэ хэниешье баад-хаха эрхэгүйбди. Тиибэшье англи хэлэ нургуулида шудалһан аад, хожомын тэрэ хэлээ мартанабди, юундэб гэхэдэ, харилсажа байхаар оршон үгы ха юм, - гээд депутат тэмдэглэбэ. Эгээл тиимэһээ буряад хэлэнэй эрилтые дээшэлүүлхэ шухала. Илангаяа ажалтай болохо гэбэл, 10 гаран үгэ буряад хэлэн дээрэ холбожо шадахань зүйтэй. Иимэ дүрим Татарстанда болон Башкирида абтаатай. Тус регионуудта түрэлхи татаар болон башкир хэлэнүүд нургуулинуудта заатагүй үзэгдэдэг бшуу.

Сарюуна ЭРДЫНЕЕВА.

БУРЯАДТАМНАЙ

"БИТВА ХОРОВ" ҮНГЭРНЭ

Авторай фото-зураг

Мартын 23-да "Битва хоров" гэнэн конкурсын түрүүшын шата үнгэрөө. Энэ хэмжээ ябуулга Зоригто болон Нонна Тогочиевтанай эстрадын театр үүсхэбэ. Зоригто Тогочиевай тэмдэглэһээр, мүнөө үеын дуушад бултал хоорһоо эхилжэ, дуушан болоһон ха юм. Совет засагай үедэ хоорнуудай гүйсэдхэн дунда ехэ анхарал табигдадаг байгаа. Үнэхөөрөөшье, хоор хадаа олон зоние нэгэ эрмэлзэлтэй, нэгэ һанал бодолтой, нэгэдэмэл бүлэг, бүлгэм болгодог. Ямаршье һуралсалай эмхинүүд, ажахы бүхэн өөрын хоортой байдаг һэн. Һүүлэй жэлнүүдтэ нэгэдэл, хамтарал үгы хэгдэжэ, хоор дуулахаашье болишонхой.

- Хоорой дуунда хүн зоной анхарал табиха, юрын зоние дуу хүгжэмөөр нэгдүүлхэ, ажабайдалдаа хоорой бүлгэмүүдэй хүдэлөө нэбтэрүүлхэ гол зорилго табяабди, - гэжэ эмхидхэгшэ Зоригто Тогочиев онсолбо.

Эгээл түрүүшын шатада 27 коллектив хабаадаа. Хамта дээрээ энэ хүдэлөөндэ 1116 хүн хабаадаа болоно. 2-дохи тур апрель һарын хуушаар үнгэрхэ. 3-дахи һүүлшын шата май һара соо үнгэрхэ. 2-дохи шатада үшөө 12 коллектив ерээжэ хабаадаха. Энэ шатада тэдэнэр түрүүшын шатын дуу гүйсэдхэхэ бшуу.

Зоригто Тогочиевай тэмдэглэһээр, бүхэ хабаадагшадтай 40 процентнь мэргэжэлтэ хоорой бүлгэмүүд, бусадын һайн дуранай бүлгэмүүд болоно. Тус конкурсдо хабаадаха һайн дуранай дуушадтай "Ая-ганга" гэнэн хоортой танилсаа. Энэ бүлгэм оройдоол 7 хоногой туршдаа түргэн мурөөр сугларжа, хоор байгуулаа. Багшань - Буряад Республикын арадай артистка Ешин-Хорло Гомбоин - буряад арадай дуушадые бэлдэдэг юм. Мүнөө юрын, дуулаха дураатай дуушадые нэгэдүүлжэ, хоорой дуунда нурган.

- Бидэниие, Улаан-Үдын 1-дэхи лицей-интернат хэдэн үеын саана дүүргэгшэдые, суг нурһан нүхэр басагамнай - Светлана Тогочиевна Улзытуева суглуулаа. Теэд хоорой бүлгэмэй тоо 20 гаран зонһоо үсөөн бэшэ байха ёһотой юм. Тиимэһээ бидэ нүхэдөө, эгэшэ дүүнэрээ дууджа, энэ "Ая-ганга" гэнэн хоор би болгообди, - гэжэ хоорой гэшүүн Вера Халудорова хэлэнэ.

"Ая-ганга" бүлгэмдэ багша, психолог, медсестра, оёдолшон, бухгалтер, ветеринар, үмсын хэрэг эрхилэгшэд болон элдэб мэргэжэлтэй, һананайнгаашье амаралтада гараһан зон нэгэдэнхэй. Тэдэнэй түрүүшын шатада гүйсэдхэлгэ журидэ ехэтэ һайшаагдаа гэжэ тэмдэглэжээр.

Цырегма САМПИЛОВА.

"НАЙДАЛ-2014" БЭЛИГТЭЙШҮҮЛЫЕ ЭЛИРҮҮЛХЭНЬ

"Найдал" гэнэн хүгжэмэй үласхоорондын конкурс мүнөө жэл 4-дэхи үнгэрхэнь. Заншалта болоһон тус конкурс 1997 онһоо эхи абһан түүхэтэй. Тэрэ гэнэнһээ хойшо гурбан жэлэй нэгэ удаа үнгэргэгдэжэ, республикаһаа гадуур Росси болон хари гүрэнүүдтэ мэдээжэ болоод, 2005 онһоо үласхоорондын хэмжээнэй болоһон юм.

"Найдал" гэжэ энэ хэмжээ ябуулга дэмы нэрлэгдээгүй, юуб гэхэдэ, энэ харалганда мэргэжэлтэ хүгжэмшэдэй ерээдүйн найдал болохо эдир, залуу хүгжэмшэд тодордог юм.

Манай республика дотор мэргэжэлтэ хүгжэмэй таһалдаагүй һуралсалай (хүүгэдэй искусствын нургуули - колледж - дээдэ нургуули) холбооной гүйсэдхэхы бэлиг шадабариин ори ганса конкурс болоно.

Мэдээжэ пианист, Россиин габыата артист,

үласхоорондын конкурснуудай лауреат Ю.А. Богданов: «Мүнөө сагта Росси дотор элдэб харалганууд эмхидхэгдэдэг, харин "Найдал" үласхоорондын форум гэнэн нэрээ аршалжа шадаа», - гэжэ хэлэһэн байна.

Конкурсдо хабаадагшад һананай илгаагар дүрбэн бүлэг боложо хубаараад, элдэб хүгжэмэй зэмсэгүүдээр хүгжэм гүйсэдхэхэ. Мүнөө жэлэй конкурсдо Монголһоо, Урда Солонгосһоо, Хитад гүрэнүүдһээ, Новосибирскын, Челябинскын, Эрхүүгэй, Томскын, Амурай можонуудһаа, Красноярскын, Забайкалийн хизаарнуудһаа, Хакаси, Тыва болон манай Буряад Республиканыудһаа 12-тойһоо 25 һанан хүрэтэр эдир залуу хүгжэмшэд хабаадана. Хамта дээрээ 355 хүн хабаадахаар түсэбтэй.

"Найдал" гэнэн хүгжэмэй үласхоорондын конкурс мартын 28-һаа апрелин 1 хүрэтэр Улаан-Үдэ хотодо үнгэрхэ гээд һануулаа.

Цырегма САМПИЛОВА.

ПОЛОЖЕНИЕ О ПРОВЕДЕНИИ КОНКУРСА «БУРЯДАЙ ТҮРҮҮ ХҮНҮҮД» - «ЛУЧШИЕ ЛЮДИ БУРЯТИИ»

I. Общие положения

1. Организатор конкурса «Издательский дом "Буряад үнэн"»

2. Цели конкурса:

А) выявление и поощрение жителей, а также выходцев из Республики Бурятия, проживающих на территории других субъектов Российской Федерации и в иностранных государствах, внесших существенный вклад в развитие региона, общества, получивших широкое публичное признание, добившихся больших успехов в различных сферах деятельности человека, внесших неоспоримый вклад в повышение значимости нравственных и моральных ценностей в обществе;

Б) сохранение и развитие бурятского языка и литературы;

В) побуждение к творческой деятельности широкого круга читателей;

Г) пропаганда нравственных, патриотических и семейных ценностей.

3. Для целей настоящего Положения используется следующее понятие:

- Участник конкурса – человек, номинирующийся на победу в одной из номинаций конкурса, о котором написана творческая работа и подана в оргкомитет.

II. ОРГАНИЗАЦИЯ И ПОРЯДОК ПРОВЕДЕНИЯ КОНКУРСА

1. Для проведения конкурса создается жюри, состоящее из редакторов и журналистов изданий Издательского дома «Буряад үнэн», и оргкомитет, состоящий из сотрудников Издательского дома «Буряад үнэн»

2. Конкурс проводится по восьми номинациям:

"Баатар мэргэн" – мужчина, добившийся заметных успехов в своём роде деятельности, внёсший заметный вклад в развитие своей малой родины и общества в целом.

"Туа сэсэн хатан" – женщина, добившаяся заметных успехов в своём роде деятельности, внёсшая заметный вклад в развитие своей малой родины и общества в целом.

"Сагаан үбгэн" – мужчина старше 50 лет, имеющий большой авторитет в обществе, заслуживший всеобщее признание как общественный деятель, внёсший большой вклад в улучшение благополучия родного народа, повышения значимости общечеловеческих ценностей.

"Аласай холбоон" – уроженцы Республики Бурятия, проживающие за пределами её территории, внесшие заметный вклад в поднятие престижа Республики Бурятия на внутригосударственной и народной арене.

"Аламжа Мэргэн Арюун Гоохон хоёр" – мужчина и женщина, находящиеся в браке и являющиеся образцами семейного благополучия, взаимной поддержки и воспитания детей.

"Буян хэшэг" ("Милосердие") – бизнесмены и предприниматели, занимающиеся меценатской деятельностью.

"Наран Гоохон" – девушки до 25 лет, имеющие определённый успех в учёбе и труде, в области науки, литературы, искусства, спорта и т.д.

"Аза талаан" ("Улыбка Фортуны") – человек, которому улыбнулась Фортуна и подарила радость в больших и малых делах, в неожиданных и смешных ситуациях.

3. Конкурс проводится в 2 тура:

1 тур – с апреля по июль

2 тур – с августа по октябрь.

По итогам каждого тура определяются победители в каждой номинации.

4. Победители награждаются дипломами и памятными призами.

5. Церемония награждения победителей конкурса будет проведена в декабре 2014 года.

III. ПОРЯДОК УЧАСТИЯ В КОНКУРСЕ

1. Выдвижение участников конкурса производится всеми желающими, владеющими бурятским языком.

2. Для участия в конкурсе необходимо направить в адрес оргкомитета:

А) заявку на участие, где указываются фамилия, имя, отчество участника конкурса, контактная информация (номера телефонов, адрес электронной почты);

Б) творческую работу об участнике конкурса, рассказывающую непосредственно об участнике и о его достижении (-ях), благодаря которому (-ым) он может быть признан победителем конкурса;

В) фотографию участника конкурса размером не менее 6x9, либо в электронном варианте в формате JPEG.

IV. ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РАБОТ

1. Тексты работ выполняются на бурятском или русском языках и направляются в электронном варианте в формате Документ Word (doc) в адрес редакции газеты «Буряад үнэн».

2. Требования к оформлению работы: объём не более двух машинописных листов, шрифт 14 пт.

3. Обязательно предоставление фотографии участника конкурса.

V. ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОБЕДИТЕЛЕЙ И ПОДВЕДЕНИЕ ИТОГОВ КОНКУРСА

1. Подведение итогов конкурса и определение победителей производит жюри.

2. Критериями при определении победителей выступают: А) значимость и уникальность достижений участника, публичное признание среди окружающих.

Б) творческий, оригинальный подход к выполнению работы об участнике конкурса, уровень мастерства владения языком.

АЛДАРТА ГЕРОЙН ДУРАСХААЛАЙ МҮРЫСӨӨНДЭ БАГАХАН АБАРГАНУУД ЭЛИРБЭ

Ивалгын аймагай Оронго нютагта Батожап Батуевай нэрэмжэтэ турнир үнгэрбэ. Эгсэ 25 жэлэй үмэнэ Афганистанда үнгэрхэн тулалдаанда баатарай ёхоор унаһан буряад хүбүүндэ зорюулагдаһан иимэ мүрысөөн 22-дохи удаагаа эмхидхэгдэбэ. Республикын 17 аймагһаа 277 эдиршүүл барилдаанай хибэс дээрэ шандаһаая шалгаба.

1982 оной июлиин 3-да гвардииин капитан Батожап Батуев Панере гэжэ газарта болоһон шанга тулалдаанай үедэ баатарай ёхоор унаһан. Эрэлхэг зүрхэтэй буряад хүбүүнэй Улаан Одоной ордениинь гэртэ хиндэнь дамжуулагдаһан. Нютагаархидын Батожап Батуевай мүнхэ дурасхаалда зорюулан тусхай турнир 1993 ондо байгуулан. Тэрэ гэнээр республикын эдиршүүл энэ мүрысөөндэ бээ шалгана гээд, Оронгын захиргаанай толгойлогшо

Жамса Цыренжапов тэмдэглэбэ.

- Иимэ турнир жэл бүри эмхидхэжэ байһан нютагаархидтаа баяраа мэдүүлнэб, - гээд, Батожап Батуевай дүүниинь, Буряадай Арадай Хуралай депутат Цыденжап Батуев дурлаба.

Турнир нээлгын үедэ Буряадай хуралсалай болон эрдэм ухаанай министр Алдар Дамдинов, Арадай Хуралай депутат Игорь Марковец, Буддын шантанай заншалта Сангхын дид-хамба Дагба Очиров, мүн Афганистанай тулалдаанда

хабаадаһан сэрэгшэд амаршалгын үгэнүүдэ хэлэхэдэ, залуу халаание хүмүүжүүлгын талаар тус турнирай үндэр үүргэ тухай тэмдэглэбэ.

Барилдаанай дүнгүүдээр Агван Кишиктуев, Бэлигто Гонжапов, Назар Волосатов, Этигел Жамбалов, Дамдин Батомункуев, Олзон Доржиев, Хэшэгто Раднаев, Жаргал Ухин, Чингис Далбанов, Евгений Чумаков, Гриша Дунаев, Борис Цыренов, Эрдэм Банеев, Руслан Абдуллаев гэгшэд түрүүлбэ.

Басагадай дунда тулалдаанда Аяна Ангархаева 1-дэхи һуури эзэлэ. Тиихэдэ эгэшэ дүү болохо Долгор, Мэдэгма Актиновууд шалгараа.

«Эрхим барилдаашан» гэнэн нэрэ зэргэдэ Оронгын Борис Цыренов дэбжүүлэгдэбэ. Яруунын аймагай Донир Цыденов «һайхан тулалдаа» харуулаа.

Дид-хамба ламын сонсоһон шанда Оронгын Хэшэгто Раднаев хүртөө. Ивалгын ДЮОШ-гай хоригшо Этигел Дагбаевич

Будаев «Эрхим хоригшо» гээд элирбэ.

Сарюуна ЭРДЫНЕЕВА.
Авторай фото-зураг.

ХУУШАН БЭШЭГЭЙ ҮЗЭСХЭЛЭН

Мартын 24-дэ Буряад ороной Үндэһэтэдэй түүхын музейдэ Монгол бэшэгэй каллиграфин «Тэнгэрийн бэшэг» нэрэтэй үзэсхэлэн зохёон нээгдэ.

Тэндэ Монгол улсын нэрэтэй суутай уран бэшээшэд болохо «Бэшэг соёл» түбэй түрүүлэгшэ Дагбын Ганбаатар, Түвшинжаргал, Найдандорж, Болдгарав, Цог гэшэ нарин бүтээлшэдэй хээ зураг мэтэ гоё һайхан хуушан монгол хэлэн дээрэ бүтээлнүүд олоной анхаралда табигдаа. Манай арал зоной бахархал «Монголой нюуса тобшо», агуухэ зохёолшон Д. Насагдоржын бэшэһэн «Минии нютаг» шүлэг гэхэ мэтэ гүнзэги удха, түүхэтэй зохёолнууд олоор табигдаа. «Гоо һайхан», «Тулга уула», «Батанай», «Хуасай», «Тэмүүжин», «Сэдьхэл зула», «Тэнгэри домог» гэжэ байжа үшөөшье олон бүтээлнүүд хүн зоной анхарал татаба. Энэ һонирхолтой харалганда Буряад ороной мэдээжэ эрдэмтэд, багшанар, сэтгүүлшэд, юриин һонирхогшод олоор сугларба.

Үзэсхэлэнэй нээгдэхын урда тээ музейн дарга Татьяна Бороньева үгэ абажа, сугларһан зониие амаршалаад, гурбахан хоног соо үнгэрхэ харалганда олон зоной сугларһанда ехэ

урматай байһанаа хэлээд, иимэ ябуулга хойшодоо ехэ үргэнөөр үнгэргэгдэжэ болохо гэжэ найдуулаа.

Монгол гүрэнэй консульствын атташе Болд, Монгол ороной «Бэшэг соёл» түбэй түрүүлэгшэ Дагбын Ганбаатар гэгшэд иимэ үзэмжлэн эгээн түрүүн Буряад орондо эмхидхэһэн «Ошор зам» сэтгүүлэй эрхилэгшэ Маргарита Дамбаева, редактор Чинзоригто баярые хүргэбэ. Буряад хэлэн дээрэ гаража эхилһэн шэнэ сэтгүүлэй эрхилэгшэ манай «Буряад үнэн» сониниие эгээн дулаахан үгэнүүдээр дурдаад, энэ хүндэ саг-

та түрэл хэлээ дээшэнь үргэжэ, соёл заншалаа, буюн хэшэгээ саашан дэлгэрүүлэе гэжэ уряалаа.

Бүхы һаһаая хуушан монгол бэшэг үзэлгэдэ зорюулан суутай эрдэмтэн, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй доктор Лариса Бадмаева энэ үзэмжлэн хадаа манай арадай гүн ухаанай һайндэр боложо байна гэжэ тэмдэглэбэ.

- Манай арал гурбан зуугаад шахуу жэлэй саада тээһэ эхилээд, үнгэрһэн зуун жэлэй гушаад онууд болотор энэ хэлэ бэшэг ажабайдалдаа эгээл үргэнөөр хэрэглээд ябаа. Тиихэдэ энэ бэшэг дээрэ түүхын оюун бэлигэй, гүн

ухаанай гээд лэ, элдэбын номууды манай буряадууд зохёоһон юм, - гэжэ Лариса Батоевна хөөрбэ. - Монгол туургата арал зон хамтадаа арба гаран бэшэг хэрэглээ. Тэдэниие нэрлэбэл, жужань бэшэг, кидань бэшэг, бага кидань, ехэ кидань бэшэг, уйгаржан бэшэг, Агван Доржиевай зохёоһон бэшэг, һүүлээрнь латин бэшэг гээд байгаа. Харин мүнөө кириллицээр бэшэжэ байнабди. Манай түүхэтэ угаймнай бэшэгүүд бултадаа хуушан монгол хэлэн дээрэ бэшээтэй байгаа юм. Сагаанууд, бодонгууд, харгана, хуасай гээд буряад арадаймнай этнонимууд булта тэрэ бэшэгээр бэшэгдэнхэй.

Хуушан монгол бэшэг мэдэхгүй намда тэндэ табятай бүтээлнүүд, уран һайхан угалзанууд мэтээр харагдаа юм ааб даа. Харин тэрэ ушар тухай Буряадай гүрэнэй университетэй багша, эрдэмтэн Жаргал Бадагаров, монгол бэшэг гээшэ гансал гоёмсуу хээ бэшэ, харин манай арадай хэтын хэтэдэ хэрэглэжэ байһан, өөр соогоо шэнгэн, мүнөө болотор хадагалан асарһан, эгээн нангин юумэн гэжэ тэмдэглэбэ.

Россиин гүрэнэй Буддын шантанай Сангхын түлөөлэгшэ Түбдэн Балданов лама үзэмжэдэ табятай уран һайхан бүтээлнүүдэ бултыень уншан,

ойлгон, ябууд оршуулан байгаа һэн. Энэ угалза мэтэ бэшэгы хүнэй ойлгодог болоторнь хүшэр гү даа гэжэ хэлэхэдэмни, тэрэ дулааханаар энээхилэн, энэ бэшэг гайхамшагтай юм, бүхы монгол арадуудай, ямаршье халха, барга, ойрат буряадуудай ойлгохоор, хэлэндэ тааруулжа уншахаар юм гэжэ хөөрөө.

Энэ бэшэг хэншье һаа шудалха аргатай, һанаан байбал, үзөөд лэ, уншажа шададаг болоходо, дан хүшэр гэхээр бэшэ. Манай дасанай дээдэ һургуулийн шабинар нэгдэхэ курсын байхадаа, хуушан монгол бэшэг үзэжэ эхилнэ, - гэжэ лама хөөрбэ. - Тиигээд гурбадахи жэлэй һуралсалдаа хуушан монголоор ойлгожошье, уншажашье, бэшэжашье шададаг болоно. Дасангуудаар хуушан монгол хэлэн дээрэ бэшээтэй олон номууд бии юм. Тэдэниие бултыень уншанабди.

«Буряад үнэнэй» дугаар бүхэндэ гарадаг «Эхэ монгол хэлэмнай» гэнэн гаршагтай хуушан монгол хэлэнэй хэшээлнүүдэ анхаржа, хэлэ шудалха аргатайт. «Тэнгэрийн бэшэг» үзэсхэлэндэ Монголой эгээ урдаа хараха уран бэшээшэд хабаадажа, өөрынгоо бэшэһэн гоё, баян удхатай бүтээлнүүдэ дэлгэбэ.

Баира БАЛЬБУРОВА.

УЛААН-ҮДЭ ШАДАРАЙ НУУРИНУУДА - МАЛАЙ КАРАНТИН

Сотниково, Ошурково гэнэн Шуурингуудта үхэр малай аюулта үбшэн элирүүлэгдээд, малай карантин сонсохогодо.

Лептоспироз гэнэн үбшэн ганса малда бэшэ, мүн хүн зондошье халдажа магад. Ошурково һууринда малай шуһа шэнжэлэн шалгахадань, энэ үбшэн элирүүлэгдээ. Тиимэһээ эдэ ажахынуудай малда тарилга хэгдэнэ. Энэ нютагай хүдөө ажахын 30 толгой малай нэгэниинь үбшөлөө. Энэ үбшэндэ анхан Түнхэнэй ба Ахын аймагуудта мал үбдэжэ, нэргылэмжын ба эмшээлгын ажал ябуулагдаһан байна.

Лептоспироз үбшэн юугээрээ мууб гэхэдэ, үбшэн дары элирүүлэгдэдэггүй, нэмээхэн, ню-

усаар үнгэржэ, бэе махабад дотор нэбтэржэ байдаг хорото үйлэтэй юм. Мал баридаг зон мүнөө малайнгаа хү, мяха эдихэгүй гэнэн хорилготой. Хорото үбшэнэй малһаа хүн зон халдажа магад. Тиимэһээ бэеын тамир нэргылхэ шухала.

Мүнөө малай аргашадай албан энэ үбшэнэй нэбтэрэн дэлгэрхэгүйн тула ехэ нэргылэмжын ажал ябуулна. Үбшэ элирүүлэгдэһэн газарнуудта үйлэдбэрилэгдэһэн эдээнэй зүйлнүүдтэ сертификадай үнэмшэлгэ үгтэхэгүй.

Энэ үбшэн Ивалгын аймагта квартал соо гурбадахия элирүүлэгдэбэ. Хахад жэлэй туршада мал ба мал ажаллаһан хүн зон эмшээдэй тусхай анхарал доро байха юм.

Цырегма САМПИЛОВА.

УНАНАЙ НӨӨСЫН АСУУДАЛААР ДҮХЭРИГ ШЭРЭЭ

Байгаалин нөөсөнүүдэ хэрэглэмжын министрствын дэргэдэ уһанай нөөсэ хамгаалха ба хэрэглэхэ тухай асуудалаар дүхэриг шэрээ үнгэрбэ. Заншалта болоһон энэ хэмжээ ябуулга нэгдөөд Улаан-Үдэ хотын болон Сэлэнгын аймагуудта уһанай нөөсын ариг сэбэр байдал хамгаалга ба хэрэглэлгэ тухай асуудалаар үнгэрөө бэлэй. Харин мүнөө жэлэй энэ дүхэриг шэрээ ариг сэбэр уһанай бүхэдэлхэйн үдэртэ зорюулагдаад, Буряад Республикын Кабанскын аймагай дэбисхэр дээрэ уһанай нөөсэ хамгаалгын асуудалаар зүбшэбэд.

Дэлхэйн эгээл элбэг уһантай Буряад орондо уудаг сэбэр уһанай байдал хэсүүшэг болонхой гэжэ эли. Кабанскын аймаг хадаа Байгал шадарай дэбисхэр дээрэхи эгээл олон ажаһуугшадтай аймаг юм. Эндэ бүхыдөө 30 гаран мян-

ган зон ажаһууна. Бүхы хорото бодосууд, ношо ноохой болон хэрэглэгдэһэн муухай уһан газар дорохи уһан руу нэбтэрэн ороно гэжэ тэмдэглэгдээ. Уһа дахин хэрэглэхын тула сэбэрлэгын түхээрлэгнүүд ехэнхи ушарта һандаранхай, муу-

данхай. Сэбэр уһанай шанар һайжаруулхын, Байгал шадархи ажаһуугшадые сэбэр уһаар хангахын, зүб мүрөөр оршон тойронхи уһанай нөөсэ баялигаа арюуханаар абажа, хорото бодосуудһаа сэбэрлэхын тула зүб шийдхэбэри гаргаха шухала.

Энэ шэглэлээр ажал ябуулгада Бабушкин хотодо 157 миллион түхэриг гаргашалагдаха, харин Выдринэдэ нэльбэн шэнэлэлгын хэрэгтэ 100 мянганһаа дээшэ мүнгэн һомологдоо, мүн Селенгинск тосхондо уһа сэбэрлэдэг түхээрлэгнүүд нэльбэн заһабарилагдаха.

Цырегма САМПИЛОВА.

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХҮДЭЛМЭРИЙН ТҮСЭБ

2014 оной мартын 24-28

I. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ТҮРҮҮЛЭГШЭ М.М. ГЕРШЕВИЧЭЙ ХҮТЭЛБЭРИ ДОРО ҮНГЭРГЭГДЭХ ТҮСЭБЛЭЛГЫН ЗҮБЛӨӨН

1. 2014 оной мартын 17-ноо 21 хүрэтэр Буряад Республикын Арадай Хуралай хоороонудай хэһэн хүдэлмэри тухай мэдээсэл (элидхэгшэд – хороонудай түрүүлэгшэнэр)

2. Буряад Республикын хуулинуудые федеральна хуулинуудтай тааралдалгы хинаха тухай, мүн Буряад Республикын Арадай Хуралай хиналтын даһсануудые гүйсэдхэлгэ тухай Эмхидхэлэй таһагай мэдээсэл (элидхэгшэ О.А. Бадлуев)

3. 2014 оной мартын 24-ноо 28 хүрэтэр Буряад Республикын Арадай Хуралай түсбүүд болон хэмжээ ябуулганууд тухай (элидхэгшэ О.А. Бадлуев)

4. 2014 оной мартын 17-ноо 21 хүрэтэр таһагуудай болон хүтэлбэрийн зургаанудай хэһэн хүдэлмэри тухай (элидхэгшэд – таһагуудые хүтэлбэрилэгшэд)

24.03. 11.00 Бага танхим

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХОРООНУУДА АРАДАЙ ХУРАЛАЙ БЮДЖЕДЭЙ, НАЛОГУУДАЙ БОЛОН САН ЖАСЫН ТАЛААР ХОРООН (ТҮРҮҮЛЭГШЭНЬ Ц.Э. ДОРЖИЕВ)

Зүбшэхэ зүйл:

Банкын дурадхамжа хүнүүдтэ айлалдаха тухай» Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

26.03 10.00 каб. 235

Зүбшэхэ зүйл:

«Буряад Республикада бюджетнэ ябаса тухай» Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

27.03 14.00 каб.235

Зүбшэхэ зүйл:

Буряад Республикын хуулинуудые федеральна хуулинуудтай зохилдуулха тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

28.03 10.00 каб. 235

Буряад Республикын Арадай Хуралай Гүрэнэй Байгуулалтын, нютагай өөһэдэн хүтэлбэрийн, хуули ёһоной болон гүрэнэй албанай асуудалнуудай талаар хороон (Түрүүлэгшэнь Б.Н. Ботоев)

Зүбшэхэ зүйл:

«Буряад Республикын хунгалтын кодекс тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб бэлдэлгэ тухай

25.03 14.00 каб. 322

Зүбшэхэ зүйл:

«Россиин Федерацида хуули эбдэлгэнэ хэргилэмжын гуримай үндэһэн тухай» № 421465-6 федеральна хуулиин түлэб тухай

26.03 14.00 каб. 323

Буряад Республикын Арадай Хуралай Газарай

асуудалнуудай, аграрна политикын болон эд хэрэглэлгын дэлгүүрэй талаар хороон (Түрүүлэгшэнь А.П. Попов)

«Архи үйлэдбэрлэхэ болон худалдаха талаар эрхэнүүдые тодорүүлха тухай зарим асуудалнууд тухай» Буряад Республикын Хуули гүйсэдхэлгын хэмжээнүүд тухай» гэнэн сэдбээр «түхэрээн шэрээдэ» бэлдэлгэ тухай

24.03 14.00 каб.119

«Буряад Республикада эрэмдэг халбарид гүрэнэй хэмжээнүүд тухай» Буряад Республикын Правительствын мэдээсэл тухай» Буряад Республикын Арадай Хуралай тогтоолой түлэб бэлдэлгэ тухай

26.03 14.00 Бага танхим

«Буряад Республикын дэбисхэр дээрэ яармагуудай ажал хэрэг эмхидхэлгэ тухай» Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

27.03 14.00 каб. 119

Буряад Республикын Арадай Хуралай Регионууд хоорондын холбоонуудай, үндэһэ яһатануудай асуудалнуудай, залуушуулай политикын, нийтын болон шажан мүргэлэй нэгдэлнүүдэй талаар хороон (Түрүүлэгшэнь Ц.Б. Батуев)

Зүбшэхэ зүйл:

«Буряад Республикада буряад хэлэнэй хүржэлтэ болон аршалан хамгаалта» гэнэн гүрэнэй программада БГТРК-гай болон «Мир-Буряад» телеканалнуудай дамжуулгануудай түлэб оруулха асуудал хараалха тухай

25.03 15.00 каб. 212

Зүбшэхэ зүйл:

«Буряад Республикын герб тухай» Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

27.03 10.00 каб. 212

Буряад Республикын Арадай Хуралай Социальна политикын талаар хороон (Түрүүлэгшэнь А.Т. Стопичев)

Зүбшэхэ зүйл:

1. Буряад Республикын Арадай Хуралай ээлжээтэ сессидэ хараалагдаха асуудалнууд

2. «Буряад Республикада эрэмдэг бэетэйшүүлэе дэмжэхэ тухай» Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

3. 1928 оной январин 1-нээ 1945 оной декабриин 31 хүрэтэр хугасаада түрэнэн зондо социальна туһаламжа үзүүлгын хэмжээнүүд тухай

24.03 14.30 15.30 каб. 218

Зүбшэхэ зүйл:

1. «Административна эрхэнүүдые эбдэлгэ тухай» Россиин Федерациин Кодексын 14.53 статьяда хубилалтануудые оруулха тухай» федеральна хуулиин түлэб тухай

2. «Үншэн үхибүүдые гэр-байраар хангаха тухай» федеральна программын түлэб тухай

25.03 14.00 14.30 каб. 218

Зүбшэхэ зүйл:

1. «Буряад Республикын шагнал болон оюутадай салин тухай» Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

2. Буряад Республикын дэбисхэр дээрэ нуралсалай халбарид гүрэнэй олониитын хүтэлбэри тухай

26.03 14.00 14.30 каб. 218

Буряад Республикын Арадай Хуралай Экономическа политикын, байгаалин нөөсөнүүдые ашаглалгын болон оршон тойронхи хамгаалгын

талаар хороон (Түрүүлэгшэнь В.Г. Ирильдеев)

Зүбшэхэ зүйл:

«Буряад Республикын гүрэнэй эд бараа хүтэлбэрлэхын юрэнхы гуримууд тухай» Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

24.03 11.00 каб. 211

Зүбшэхэ зүйл:

«Административна эрхэнүүдые эбдэлгэ тухай» Буряад Республикын Хуулиин IV хэһэгтэ хубилалтануудые оруулха тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

26.03 10.00 каб. 209

Зүбшэхэ зүйл:

«Буряад Республикада экономикын талаар найн оршон байгуулгын зона тухай» Буряад Республикын Хуулиин 5 статьяда хубилалтануудые оруулха тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

26.03 10.00 каб. 211

Зүбшэхэ зүйл:

«Буряад Республикада ажал хамгаалгын гүрэнэй хүтэлбэри тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

26.03 11.00 каб. 211

II. ЭРХЭТЭДЫЕ ХҮЛЭЭН АБАЛГА

Ц.Э. Доржиев - Буряад Республикын Арадай Хуралай Бюджетэй, налогуудай болон сан жасын талаар хорооной түрүүлэгшэ

В.Г. Ирильдеев - Буряад Республикын Арадай Хуралай Экономическа политикын, байгаалин нөөсөнүүдые ашаглалгын болон оршон тойронхи хамгаалгын талаар хорооной түрүүлэгшэ

А.П. Попов - Буряад Республикын Арадай Хуралай Газарай асуудалнуудай, аграрна политикын болон эд хэрэглэлгын дэлгүүрэй талаар хороон

27.03 14.00 – 17.00 каб.118/119

«УГАЙ БУУСЫН УНТАРШАГҮЙ ГАЛ»

гэнэн түрүүшын республиканска фотоконкурсын дүримүүд

1. ЮРЭНХЫ ДҮРИМУУД

Республиканска фотоконкурс (саашадаа – конкурс) Гэр бүлын, инаг дуранай болон бэе бээдэ үнэн сэхэ байлгын үдэртэ зориулагдан, гэр бүлын баялигуудые олондо нэбтэрүүлхэ, энэ асуудалда бүгэдын анхарал хандуулха зорилготойгоор, мүн тиэхэдэ гэр бүлэ зураглаһан эрхим фото-зурагуудые урмашуулхын тула эмхидхэгдэнэ.

2. КОНКУРСЫН ЗОРИЛГОНУУД:

- гэр бүлын баялигуудые хамгаалга болон хүгжөөлгэ;
- гэр бүлын дүрэ шарай фото-зурагуудаар харуулалга;
- Россиин ниитэ зоной зан сэдхэлэй үндэһэ нуури хэргэлгэдэ туһалалга.

3. КОНКУРС ЭМХИДХЭГШЭД

«Буряад үнэн» Хэблэлэй байшан 2014 оной апрелин 1-нээ июлиин 1 болотор хугасаада тус конкурсые эмхидхэнэ болон үнгэргэнэ.

4. КОНКУРСДО ХАБААДАХА ЭРИЛТЭНҮҮД:

Конкурсдо Буряад Республикын ажаһуугшад хабаадаха аргатай. Ямаршые наһанай хүн хабаадажа болохо. Нэгэ хабаадагшаһаа нэгэ номинацида 3-һаа олон бэшэ хүдэлмэри абтаха. Фото-зурагууд 2014 оной июлиин 1 болотор тушаан абтаха. Хүдэлмэринүүд мэдүүлэгдэнэн номинацидаа зохисотой байха ёһотой.

Конкурсдо 1200x1600 пиксельһээ бага бэшэ хэмжүүртэй болон jpg түхэлтэй электрон фото-зурагууд хабаадаха. Фотоколлагжнууд болон компьютерээр бүтээгдэнэн хүдэлмэринүүд конкурсдо хабаадуулагдахагүй.

Фото-зурагуудта удхыень тайлбарилһан тобшо бэшэлгэ болон автор тухай иимэ мэдээсэл хабсаргагдаха ёһотой: нэрэ, обог, алдар (дүүрэнээр), түрэнэн үдэр, гэрэй почтово хаяг, электрон хаяг.

Фото-зурагуудые иимэ хаягаар эльгээхэ: 670000, Улаан-Үдэ хото, Каландаришвилиин гудамжа, 23-дахи гэр, «Буряад үнэн» Хэблэлэй байшан, 62-дохи кабинет; угы гэбэл ipen@mail.ru гэнэн электрон хаягаар. Заабол «Фотоконкурсдо» гэнэн тэмдэгтэйгээр эльгээхэ хэрэгтэй. Эрхим фото-зурагууд «Бурятия» болон «Буряад үнэн»

сонинуудай хуудаһанууд дээрэ толилогдохо, burunen.ru гэнэн сайт дээрэ табигдаха.

5. КОНКУРСЫН НОМИНАЦИНУУД:

1. Үбгэн аба хүгшэн эжы хоёрнай
2. Түмэн үеын гал гуламта
3. Бага наһанай жаргалтай хаһа

6. КОНКУРС ҮНГЭРГЭЛГЫН БОЛЗОР:

2014 оной апрелиин 1-нээ июлиин 1 болотор.

7. КОНКУРСЫН ЖЮРИ

«Буряад үнэн» Хэблэлэй байшангай хүдэлмэрилэгшэдһөө бүридэнэн жюри «Бурятия» болон «Буряад үнэн» сонинуудта толилогдоһон хүдэлмэринүүд сооһоо эрхимүүдые шэлэжэ абаха.

8. Конкурсын илагшад болон шангай нууринуудые эзэлэгшэд 1, 2, 3-дахи шатын дипломуудаар болон дурасхаалай бэлэгүүдээр шагнагдаха.

Һонирхоһон асуудалнуудаараа **21-66-76** утаһаар хандахада болоно.

Хүдөө нууринуудаа нэргээн хүгжөөел!

БУРЬЯЛЖА БАЙҮАН БУЛАГАА ШЭРГЭЭНГҮЙ

Хүлэй үедэ хүдөө нютагуудай байдал ямар болоо гэжэ хэлэхээр бэ? Үдэр бүри шахуу зурагуудаа нэлгэсэлдүүлэн байдаг бэшэ тээхи байдалтай адли гү гэнэн асуудалнууд гэнэ гараад ерээгүй. Манай республикын ажлуугшадтай олонхинь хото городуудта ажаһуудаг гэжэ статистикын хуурай баримтанууд гэршэлдэг юм. Тээд тэдэнэр ядахын сагта нэгшье удаа хүдөөгэй ажабайдалтай дайралдаһан байха. Харин бодото хүдөөгэй ажабайдал тухай тэндэхи ажаһуугшадтай хөөрөлдөө наа, зүбтэй юумэн болохо хаш гэжэ Түнхэнэй аймагай Хойтогол нууринай "Урдамжа" гэнэн ТОС-ой хүтэлбэрилэгшэ Гомбо Найданович Зурбаковтай уулзабаб.

- Гомбо Найданович, таны түрэл нютаг сагай шэнэ эрилтэнүүдтэ хэр зэргэ харюусанаб?

- Сагай ябасаһаа хожомдохогүй, адли алхалсаха гэжэ оролдонбди. Манай нютаг аймагай түбһөө холохон оршодог. Тиигэбэшье аймагай социальна-экономическа хүгжэлтын ябасада өөһэдын онсо хубита оруулжа, өөһэдын эдэбхи үүсхэл гаргажа, тухай проектүүдые зохёон бүтээнбди.

- Тэдэн тухайгаа тобшохоноор хөөрөжэ үгэй.

- Жэшээлбэл, наяхан манай нютагта "Алтан Мундарга" гэжэ уласхоорондын этнофестиваль үнгэргэгдөө. Тэрэниие манай нютагай эдэбхитэн үүсхэжэ, олоной хэлэнээр, тэрэнэ яһала үндэр хэмжээн дээрэ үнгэргөөбди. Энэ фестивал үнгэргэхэ тухай бодол хэзээ түрөө нэн бэ гэжэ нэгэ-хоёр үгөөр хэлэнүү. Юрэл үүсэ гаргалгын үедэ мяхаа шанажа эдһинээ удаа бүһэтэйшүүл заншалта ёһоор нэр шаалсажа эхилээ нэмди. Эгээл энэ энээд наадатай үедэ нютаг соогоо иимэ мурисөө үнгэргөө наа ямар байхаб гэнэн бодол түрөө нэн. Тэрэнэ дороо үнгэргөөд, удаан аймаг дотор тиимэ мурисөө эмхидхэжэ, саашадаа бүри уласын хэмжээндэ гараабди. Тиин оройдоол хоёрхон жэлэй турша соо уласхоорондын зэргэдэ гаража шадаһан байнабди. Нютагаймнай зон ехэ эдэбхитэй, ажал-

ша зүрхэтэй юм. Нэгэ хэрэгтэй һонин юумэ үүсхэе гэжэ шийдээ наа, тэрэнэ заал наа бүтээхье оролдодог, хаяд харгыдань хаяжархиха зан үгы.

- Иимэ ажал хэхэдэ, нэгэ наана бодолтой хүнүүдһээ гадна засаг зургаанай дэмжэлгэ, мүнгэ зөөри хэрэгтэй болоно ха юм.

- Тиимэ. Аймагай захиргаанай зүгһөө бидэнэр хододоо ойлгоһон, дэмжэн, туһа хүргэхөөр бэлэн байһан хандасатай ушардагбди. Мүнгэ зөөришье һомолхо талаар буруушаһан харюу үсөөн байдаг. Зүгөөр манай проектүүд бодото хэрэгүүд дээрэ үндэһэлэнхэй. Шашаг шалая, тэнгэриһээ абаһан бодолнууд иимэ ушарта хэрэггүй. Энээнэй хажуугаар ходол юумэ эрижэ ябаха, һарбайһан лэ гартай байдаггүйбди. Олонхи ажалаа өөһэдын хүсөөр бүтээхье оролдонбди. Нёдондо жэл манай нютагай дэргэдэ "Будущее зависит от тебя" гэнэн залуушуулай республиканска фестивал болоо. Тэндэ нютагаймнай залуушуул тон эдэбхитэйгээр хабаадаа нэн. Өөһэдын хүсөөр аяншалагшын гэр барья нэмди. Фестивальда хабаадагшад тэрэ гэртэмнай байрлаа. Энээнэй хажуугаар нууринай өөһэдын хүтэлбэрилхы захиргаантай нягта ажал ябуулха гэшшэ манай гол уялга болоно. Нютагайнгаа

шэг шарай һайжаруулха, ариг сэбэр, элүүр энхэ байдал сахиха талаар ехэн ажал ябуулагдана. Архи тамхи хорихо гэнэн асуудалда мүнөө ехэ анхарал хандуулагдана. Нютагтамнай ами амяараа спортын болон соёлой шэнэ байшангууд баригдажа, залуушуулнай сүлөө сагаа тэндэ үнгэргэхэ аргатайнууд болонхой.

- "Булаг" гэнэн уран һайханай фильм танай нютагта буулгагдаһан. Энэн тухай юун гэжэ хэлэхэ байнабта.

- Энэ фильм мүнөөнэй хүдөөгэй байдал ёһотоор, үнэн сэхээр харуулаа. Эндэ режиссёр Солбон Лыгденувэй өөрын мөргөжэлтэ хандаса, бэлиг шадабаринь гол үүргэ дүүргэе ха юм. Тэрэнэй хажуугаар гол рольнуудые гүйсэдхэн артистнуудай шадабари, операторай арга боломжнуудай үүргэ аргагүй ехэ. Гэбэшье энэ фильмын буулгагдаха, хожом тэрэнэй нара хараха хэрэгтэ манай нютагай юрын зоной оруулһан үүргэ мүн лэ тон ехэ гэжэ тэмдэглэхэ шухала. Тэрэнэй ажалда манай нютагай морид олоор хабаадуулагдаһан, баатарнуудай хубсаһа хунар, зэр зэбсэгүүдые нютагаймнай уран гартан бүтээһэн байна. Үшөө юу хэлэлтэйб гэхэдэ, энэ фильмээ манай нютагта буулгаха гэжэ режиссёр шийдэхэдэ, гансал оршон тойронхи байгалиимнай сэбэр гоё үзэхэлэн, гайхамшагта зурагуудые хараадаа абаа бэшэ, харин нютагайшье үдэр бүриин байдал ухаандаа абаа ёһотой. Бүхы тээ хүдөө нютагуудта ажал үгы, илангая залуушуул энэ байдалһаа ехэ хохидоно. Бүхы залуушуулнай хото город ябашахагүй ха юм. Түрэнэн тонынгоо байра байдал харалсаха, нэргээхэ, үргэлсэн хүгжөөхэ хүнүүд нютаг дээрэ заал наа үлэхэ ёһотой. Булагаа хатаангүй, шэргээнгүй байха ёһотой. Нютаг дээрэ үлэнэн залуушуулай байдал хайшан гэжэ һайн болгохоб, ямар ажалда тэдэниие хабаадуулхаб гэнэн асуудалда харюу бэдэрхэ хэрэгтэй. Ажалгүй дээрэһээ олон зон архида орохо харгы шэлэн ябашана.

- Ямар түсбүүдтэй байнабта?

- Нэн түрүүн нютагайнгаа шарай сэбэрлэхэ хэрэгтэй. Сэбэр һайхан нютагта заал наа дотороо сэбэр сэдхэлтэй, урагшаа наанаатай хүнүүд

байхал. Тиимэхээ үнгэрһэн үбэлэй уһа саһанай хайлан, хатан ошоходо, нютаг соогоо арилгаха, сэбэрлэхэ ажал ябуулха наанаатайбди. Манай нютагаар суута Шумааг аршаан руу ошодог харгы гарадаг. Жэл бүхэн нютагаймнай зон амараашадые, аяншалагшадые мөрөөр аршаан хүрэтэр хүргэжэ ошодог. Бидэнэр тэрэ харгыгаа сэбэрлэхэ, зүргөөр аяншалагшадтай амарха багахан гэрнүүдые бариха хүсэлэнтэйбди. Энээнэй хажуугаар аяншалагшадые хүргэдэг газаршадаа орон нютаг тухайгаа түүхэ домогуудые мэдэхэ, аршаануудай ямар туһатайень ойлгуулха талаар мэдэсые дээшлүүлэхэ шухала. Нютагтамнай орон нютагаа шэнжэлхэ мүйе бии юм. Тэрэн соо нютагаймнай түүхэ, ажаһуудаг зоной ажабайдал харуулһан зурагууд, номууд, тухай экспонатнууд олон байха. Суута багша, орон нютагайнгаа түүхэ шэнжэлгшэ Елизавета Лопсоновна Шобнова тэрэниие даажа ябадаг.

Тиихэдэ нютагаймнай уран зурааша Артём Маншеев нютагайнгаа эмблемэ гэхэ гү, али стелын эскиз зуранхай. Тэрэниие бээлүүлжэ, нютагайнгаа хилэ дээрэ бодхоохо хүсэл байна.

Архи тамхи хорихо талаар ажал ябуулагдана. Сүлөө сагаа үнгэргэхэдөө, спортын байшан соо олон тоото мурисөөнүүдые үнгэргэнбди. Ургажа ябаһан залуушуулые, нурагшадые орон нютагтаа дуратайгаар, оршон тойронхи байгалидаа гамтайгаар, аха заха зондоо хүндэтэйгөөр хүмүүжүүлхэ хэрэгтэй. Нурагшад дунда Эсэгэ орондоо дуратай үзэл түрүүлхын тула наяхан манай нютагай хүбүүн, "Шэн зоригой" орденой кавалер Антон Сыреновтай уулзалга түрэл һургуулидаа үнгэргөөбди. Нурагшад ехэ һонирхолтойгоор тэрэнэй хөөрөө шагнаа, олон асуудалнуудые табиһан байна.

Бүхы дээрэн хэлэхэ болоо наа, бурханай үршөөлөөр алтан дэлхэйн альган дээрэ, имагтал Хойтогол нууринда түрэхэ жаргалтай байһан хадаа бидэнэр энэ нютагайнгаа һалбаран хүгжэхэ хэрэгтэ бүхы зүрхэ сэдхэлээ хандуулан ябаха ёһотойбди.

Лопсон ГЕРГЕНОВ
хөөрөлдэбэ.

"ХҮХЮУ БУРЯАД" гэнэн шог ёгто зохёолнуудай авторнуудай дунда үнгэргэгдэхэ республиканска конкурс тухай

I. Конкурсын гурим

1.1. Тус гурим "Хүхюу буряад" гэнэн шог ёгто зохёолнуудай авторнуудай дунда үнгэргэгдэхэ конкурс эмхидхэлгэ болон үнгэргэлгые гуримшуулна, конкурсдо хабаадагшадта тухай эрилтэнүүдые табина ба илагшадые элирүүлэхэ, тэдэниие шагнаха талаар дүримүүдые тогтооно.

1.2. Конкурсын зорилгонууд:

- буряад хэлэ шудалалгые хүгжөөлгэ, дэлгэрүүлэлгэ, эрхим шог ёгто зохёолнуудые элирүүлэлгэ. Эрхим зохёолнуудые "Буряад үнэн" сониндо ба www.burien.ru сайт дээрэ толилолго.

1.3. Конкурс эмхидхэгшэд:

- Буряад Республикын Толгойлогшын болон Правительствын Захиргаанай үндэнэ яһатанай хоорондын харилсаануудай хороон;
- Буряад Республикын Арадай Хуралай Регионууд хоорондын холбоонуудай, үндэнэ яһатануудай асуудалнуудай, залуушуулай политикын, ниитэ болон шажан мургэлэй нэгэдэлнүүдэй талаар хороон;
- Улаан-Үдэ хотын Социальна политикын талаар хорооной залуушуулай хэрэгүүдэй хүтэлбэри;
- "Буряад үнэн" Хэблэлэй байшан;
- ВАРК;
- Хоца Намсараевай нэрэмжэтэ

гүрэнэй Буряад драмын театр;

- Буряадай гүрэнэй университетэй Зүүн зүгэй дээдэ һургуули;
- "Найдал" жаса;
- "Уран" гэнэн зохёохы нэгэдэл.

II. Конкурс эмхидхэлгэ ба үнгэргэлгэ

2.1. Конкурс үнгэргэхын тула уран зохёолшодһоо, сэтгүүлшэдһээ, соёлой болон искусствын мэдээжэ ажал ябуулагшадһаа бүридэһэн жури байгуулагдана.

2.2. Конкурс табан номинацяар үнгэргэгдэнэ:

- рассказууд;
- ябаган зугаа;
- басни;
- сценкэ;
- пароди.

Номинаци бүхэндэ 1-дэхи, 2-дохи, 3-дахи нууринуудые эзэлгшэд элирүүлэгдэнэ ба "Уншагшадтай уярал" гэнэн тухай шан тогтоогдоно.

2.3. Конкурс апрелин 1-һээ сентябрин 30 болотор үнгэргэгдэнэ. Конкурсдо эльгээгдэнэ зохёолнууд апрелин 1-һээ августын 31 болотор абтана.

"Уншагшадтай уярал" гэнэн тухай шангай илагша www.burien.ru сайт дээрэ сентябрин 1-һээ 30 болотор үнгэргэгдэхэ Интернет-һунгалтын дүнгүүдээр элирүүлэгдэхэ.

2.4. Эрхим зохёолнуудай авторнууд тухай шангай дипломуудаар ба бэлэгүүдээр шагнагдана.

2.5. Эрхим зохёолой автор конкурсын Гран-придэ хүртэнэ, 30000 (гүшан мянган) түхэриг шангаар урмашуулагдана.

2.6. Конкурсдо илагшад байгша оной октябрь нара соо "Буряад хэлэнэй үдэр" гэнэн республиканска һайндэрэй үедэ шагнагдаха.

III. Конкурсдо хабаадаха тухай

3.1. Конкурсдо дуратай зон хабаадана.

3.2. Конкурсдо хабаадахын тула эмхидхэлэй хороондо иимэ мэдүүлгэ эльгээнэ:

- а) хабаадаха тухай мэдүүлгэ, нэрэ обог, ажаллаха ба нураха газар, холбоо бариха хаяг (утаһан, электронно шуудан)
- б) хабаадахын бх9 хэмжээнэй дүрэ-зураг, үгы наа, jpg хэмжээнэй электронно дүрэ-зураг.

IV. Конкурсдо эльгээгдэхэ ажалнуудта эрилтэнүүд

4.1. Конкурсын ажалнууд буряад хэлэн дээрэ электронно аргаар «Хүхюу буряад» гэнэн тэмдэгтэйгээр иимэ хаягаар эльгээгдэнэ: 670000, Улаан-Үдэ хото, Каландаришвилиин үйлсэ, 23, Хэблэлэй байшан "Буряад

үнэн", e-mail:unen@mail.ru.

4.2. Ажалнуудай эрилтэнүүд: хэмжээн хоёр хууданһаа ехэ бэшэ, формат Документ Word (doc), шрифт Times New Roman, 14-дэхи шрифт, одинарна забһар.

4.3. Авторай дүрэ-зураг байгаа наа, һайн.

4.4. Конкурсдо эльгээгдэнэ ажалнууд www.burien.ru сайт дээрэ ба редакцин харалгаар "Буряад үнэн" сониндо толилогдоно.

4.5. Эмхидхэлэй хороон конкурсдо эльгээгдэнэ ажалнуудые хожом саашан өөрын дураар интернеттэ, хэблэлдэ, зохёохы болон бусад ажалнуудта хэрэглэхэ эрхэтэй болоно.

4.6. Конкурсуудта эльгээгдэнэ ажалнууд шүүмжэлэгдэнгүй, бусаагданагүй.

V. Илагшадые элирүүлхэ, дүнгүүдые согсолхо тухай

5.1. Конкурсын дүнгүүдые, тэрэнэй илагшадые жури элирүүлнэ.

5.2. Илагшадые элирүүлхэ, ажалнуудые сэгнэхэ арга боломжонууд:

- а) зохёохы ажалда өөрсөөр, һонёор, хурсаар хандалга, хэлээ һайн мэдэлгэ;
- б) зохёолнуудай бүтээлгын талаар дээдэ шанар.

Асуудалнуудаар 21-55-97 гэнэн утаһаар хандажа болоно.

Буряад орондо түрүүшынхиеэ

«ГРАНТНУУДАЙ ФЕСТИВАЛЬ» ИЛАГШАДЫЕ НЭРЛЭБЭ

Этигэл найдабари түрүүлэн «Найдал» гэжэ зохидхон нэрэтэй фондын эхи табиһан «Грантнуудай фестиваль» гурбан нара соо үргэлжлөөд, бидэ, мурьсэгшэд, нилээд ехэ ажал хэжэ, шүүлтэ, шалгалта гаража, гурбан ехэ дабаа дабажа, 18 зүрхэтэйшүүл илалта туйлажа, мартын 21-дэ Буряад драмын театрай тайзан дээрэ түд-тудтаа 20000, 30000, 50000 түхэригэй грантда хүртэбэт гэнэн үнэмшэлгэнүүдые гартаа бариба гээшэбди.

«Найдал» фондын хүтэлбэрилэгшэд, буряад хэлээ дэмжэхэ зорилготой, буряад хэлэнэй түлөө оролдожо ябадаг залуушуул Юрий Балханов, Эрдэни Дымчиков, Дулма Содномова, Ульяна Раднаева гэгшэд энэ гурбан нара соо эсэшэ сусашагүй ажал бүтээжэ, түрүүн 100 гаран байгаад, һагшагдаһаар үлэһэн бидэндэ хөөрэлдөө, заабари, уулзалгануудые, семинарнуудые эмхидхэжэ, мурьсэгшэдэй ухаан бодол соо бүрилдэжэ байһан хүсэл зорилго ямар аргаар бүтэхэ гээшэб, энэ проектээ бүтээхын тулада яажэ зүб мурөөр, удхатайгаар грант гэшые бэшэдэг, бэлдэдэг юм гэжэ заажа, һургажа тунһалаа юм. Залуушуулда бэлэн байжашые болоо, харин һаһатай болоһон нам шэнги хүндэ «Грантнуудай фестиваль» мурьсөөн гайтайхан лэ байгаа даа. 2014 оной январьта мурьсөөнэй эхилхэдэнь, 100 гаран мэдүүлгэ байһан аад, мартын 5-да «Краш-тест» гэдэг шалгалтада – 42, харин мартын 12-то 20-дахын шалгалтада 20 гаран хүнүүд үлөөд байгаабди. Эмхидхэлэй комитет проектнүүдые шэлэн абахадаа, хойшолуулашагүй шухала гү, социальна удха шанартай гү, мүнгэ түсэблэлгэ тааруу гү, үнэхөөр буряад хэлэ дэмжэхэ зорилготой гү гэжэ мэтэ асуудалнуудые хараадаа абанһан байгаа.

Мүнөө ямар һайхан саг ерээд байнаб даа. Буряад арадаймнай эрхим хүбүүд Юрий Балханов, Эрдэни Дымчиков, Булат Шагжин, Солбон Лыгденов гэгшэд буряад соёлоо хүгжөөжэ, буряад хэлээ дэмжэхэ гэнэн зорилготой бүхы шадалаараа оролдожо байна. Булат Шагжин аяар Москва хотоһоо ерээд, буряад һургуулинуудые нэгээд хүдэлжэ байна. Проект бэшэгшэдэй дүнда олон бэрхэ бэрхэ хүбүүд байна. Мүнөө залуушуул Интернет соо эрдэмдэ һурана, мүнөө саг ондоо болоо, эрмэлзэлтэй хүн юушые һураха аргатай, гоё һайхан саг ерээд байна гэжэ хэлэхэ байнаб. Эдэ хүбүүднэй, ударидагшаднай мүнгэ санга олоод, иимэ хэрэг үүдхэжэ байхадань би баярланаб, - гээд БГУ-гай багша, эрдэмтэн **Валентина Дугаровна Патаева** үгэ хэлэхэдэ тэмдэглэбэ. Илагшадай нэрэ нэрлэбди.

«Эрхим хэблэлэй проект» гэнэн номинацида «Ортэмсын шубууд» гэжэ откриткануудай проектын автор Екатерина Борисовна

Балданова (Түнхэнэй аймаг) 1-дэхи һуури эзэлбэ.

Жаахан үхибүүдтэ зорюулагдаһан Будамшуугай ажаябадал тухай зураглалал сэтгүүл ород, буряад хэлэн дээрэ нара бури хэблэхээр хараалһан Санжи Нимаевич Шагжин 2-дохи һуурида гараба. Хармаандаа хээд, хэрэглэхээр ород-буряад словарь хэблэхэ гэнэн проект бодомжолһон Ольга Гармаевна Макарова Людмила Викторовна Аюшеева хоёр 3-дахи һуури эзэлбэ.

«Эрхим IT-проект» гэнэн номинацида: Дармаев Баир Зоригтуевич, Дамдинов Булат Саянович ород-буряад электронно толи 1-дэхи һуурида, смартфон, планшэдээр буряадаар хөөрэлдэхэ арга боломжо зохёһон Алексей Дашинимаевич Аюшеев – 2-дохидо, Android түхээрэмжээр смартфонор хөөрэлдэхэ ород-буряад словарь һанамжалһан Андрей Петрович Тимофеев 3-дахи һуури эзэлбэ.

«Эрхим Интернет-проект» гэжэ номинацида

«Мүнгэн тобшо 3D» сайтын авторнууд Бальжинима Галсанович Батоев Намжилма Нанзатовна Бальжинимаева хоёр 1-дэхи һуури эзэлбэ. Аранзаев Арсалан Баярович «Унаган» гэжэ нэрэтэй буряад хэлэ шудалха сайтын түлөө 2-дохи һуури, харин Үндэһэтэнэй лицей-интернадай багша Мира Баировна Мункуева «Мүнгэн дугы» гэжэ интернет-талмай байгуулаха дурадхалаараа гурбадахи һуурида гараба. «Эрхим аудио, видео проект» гэжэ номинацида «16 саг соо буряад хэлэн» гэнэн диск бэлдэһэн Баир Григорьевич Жигмитов 1-дэхи һуурида, АТВ телекомпаниин түлөөлгшэ Максим Дашинимаев буряад хэлэнэй хэшээлнүүдэй түлөө 2-дохидо, «Алтан наран» гэжэ хүүгэдэй теледамжуулага найруулагша Бальжинима Баторович Дамбаев 3-дахи һуурида гараба.

«Эрхим һургуули, курсанууд» гэнэн номинацида: олонийтэдэ мэдээжэ боложо байһан, долоон хонгогтоо нэгэ дахин болодог

«Уран зохёолой уулзалгануудые» эмхидхэгшэ, буряад һургуулинуудые нээжэ, үхибүүдые буряад хэлэндэ һургажа байһан Булат Саянович Шагжин түрүү һуури эзэлхэл ёһоороо эзэлбэ. «Заахан Бэрхэ» гэжэ буряад хэлэнэй хэшээлнүүдые ябуулдаг Янжина Александровна Данзанова 2-дохи һуури эзэлбэ. «Гэрэй даабари сугтаа хэбди. Түрэлхид ба үхибүүдтэ багшын заабари» гэнэн проектээ хамгаалжа, Цымжит Бадмажаповна Базарова 3-дахидо гараба. «Буряад хэлэнтэй эрхим амаралта» гэнэн номинацида РБ-гэй Үндэһэтэнэй музейн түлөөлгшэ, ulyгэршэн Баир Цыремпилович Гомбоев түрүүлбэ, үхибүүдые наадаар һонирхуулжа буряад хэлэндэ һургалга гэнэн Чимита Кимовна Дамдиновагай проект – 2-дохи, Соелма Доржиевна Раднаевагай (Хурамхаанай аймаг) «Наадахал дурамни хүрэнэ даа» гэнэн проект 3-дахидо гараба. Хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат, буряад хэлэнэй багша Цымжит Бадмажаповна Базаро-

вагай тунһаламжаар гадада гүрэнэй эрхэтэд Кэтрин Грабер ба Роберт Монтгомери буряад хэлэндэ һураад, мүнөөш болотор хари гүрэнһөө буряадаар бэшэг бэшэдэг, буряад хэлэндэ һонирхолоо алдаагүй юм. Гурбан үхибүүдые үлзы һайханаар үндылгэжэ байһан үнэр бүлын аба, эжы Баир Жигмитов Чимита Дамдинова хоёрой энэ мурьсөөндэ хабаадажа, илалта туйлаһандань, би тон ехээр баярланаб. Баир Жигмитов буряад хэлэн дээрэ видео-хэшээл тухай, харин хани нүхэрын Чимита Дамдинова үхибүүдые шагай нааданда һургажа, буряад хэлэндэ һургаха тухай проект бэлдэе юм. Суг хамта проектнүүдэ бэлүүлхэ гэжэ оролдохобди гэжэ тэдэнэр зоригжонхой хөөрэнэ. Теледамжуулануудта буряад хэлэндэ һургадаг Баир Жигмитовые бүгэдэ олон зон мэдэхэ байха, харин уриханаар энэбхилһэн Чимитые, энхэргэн һайхан эхын шарайтай залуухан эхэнэрые хүнүүд һайхашаан мэдэхэ болобо. Иимэ хүнүүдэй байһан сагта буряад хэлэмнай үргэнөөр дэмжэгдэхэ, дэлгэрхэ, хүгжэхэнь дамжаггүй. Эдэбхитэй үүсхэл гаргажа, буряад хэлээ хүгжөөхэ, һэргээхэ хэрэгтэ ажал ябуулжа байһан, олон хүнүүдэй сэдхэлдэ зоригжол, этигэл найдабари түрүүлэн «Найдал» фондын президент **Юрий Балхановта**, Залуушуулай хэрэгээр хорооной түрүүлэгшэ **Эрдэни Дымчиковтэ**, захяа заабари зааһан, дэмжэлгээрэ тунһаламжа үзүүлэн **Ульяна Раднаевада**, **Дулма Содномовада**, **Ирина Кимовна Ильинада** баярые хүргэнэбди. Буряад арад түмэн, буряад түрэлхи хэлэмнай мандатугай!

Намжилма БАЛЬЖИНИМАЕВА.

Авторай фото-зурагууд

Элитэ сэтгүүлшэн, багша О.В.РАДНАЕВАЙ 100 жэлэй ойдо

УЛАНДА БОЛОҮОН ОЙН БАЯР

"ЗУУН ЖЭЛ" гэнэн үгые тайлбарилхада, замби түбиин хуби заяанда өөрынгөө онсо нууриие оложо, үдэр бүрийн ажабайдалай юрьезн соогуур өөрын бодото харгы замтай, хэлэхэ үгэтэй, хүн бүхэнэй наһанай зүргэ харагдадаг. Юрын хүн бүхэн умар наһан бодолтойгоор ажаһуунаб гэнэн асуудал нэгэтэ бэшэ табигдадаг. Хүн бүхэн амиды мэндэ ябажа, газар дээрэ үлөөһэн ажал хэрэгүүдээрээ, үри хүүгэдээрээ энэ асуудалда бодото харюу үгэдэг.

Эдэ үдэрнүүдтэ Баргажанай аймагай Улан нютагта онсо ехэ удхатай хайндэр үнгэргэгдэбэ. Ушарын юуб гэхэдэ, мэдээжэ сэтгүүлшэн, багша Очир Ванданович Раднаевай түрэнхөөр 100 жэлэй ойн баяр тэмдэглэгдэбэ. Энэ ойн баярые угтуулан, "Буряад үнэн" сониндо элитэ сэтгүүлшэн Очир Вандановичтай хэдэн жэлдэ суг хүдэлхэн Николай Батомункуевич Галдановай, мүн минишье бэшэһэн дурасхаалнууд, арадай поэт Галина Базаржапова-Дашевагай бэшэһэн статьянууд толилогдоо.

1953 ондо Буряад-Монголой Республикын партиин обком хэблэлэй хүдэлмэрилэгшэдые томилогын талаар асуудалнууды шэнээр шийдхэжэ эхилхэн юм. 1945 онһоо Коммунист партиин гэшүүн Очир Ванданович Раднаев "Буряад-Монголой үнэн" сониной корреспондентээр Баргажанай аймаг дотор хүдэлхөөр эльгээгдэбэ. Тэрэ үедэ энэ аймаг олон ажалшадтай, ажахын олон халбаритай байгаа. Тиймэһээ эдэ бүгэдые хайн мэдэхэ, үнэн сэхэ, ямаршы асуудалнуудые зүбөөр шийдхэлгэдэ оролсохо, илангаяа буряад хэлэн дээрэ бэшэхэ хүн хэрэгтэй байба. Тийгэжэ 1953 оной сентябриин 1-нээ тус сониной корреспондентээр хүдэлжэ эхилбэ.

1914 ондо Баргажанай аймагай Тоопхо нютагта түрэнх, багшын ажалда ехэ дүй дүршэлтэй болоһон Очир Ванданович Раднаевай ажабайдалда ехэ хубилалта болобо. 1920-ёод онуудай эсэстэ Уланай эхин хургуули дүүргэһэн номгон даруу, урагшаа ханаатай залуу хүбүүн ехэ наһатайшуулые үзэг бэшэгтэ хургаха талаар хүдэлмэридэ эдэбхи ехэтэйгээр оролсожо, "2-дохи табан жэлэй ударник" гэнэн нэрэ зэргэдэ хүртэжэ, Баргажанай айкомой ВЛКСМ-эй Хүндэлэлэй грамотаар шагнагдаба. Хамтын ажал эмхидхэн байгуулалсаха хэрэгтэ шалгаржа, Улаан-Удын багшанарай училищида орожо, амжалтатай дүүргэһэнэйнгээ удаа Загарайн аймагай Хара Шэбэрэй дүүрэн бэшэ долоон жэлэй хургуулида хүдэлхөөр эльгээгдэбэ. Удаань Сэлэнгын аймагай Селен-Енхорой эхин хургуулиие даагшаар томилогдобо.

1942 ондо Эсэгын дайнда сэрэгэй ээлжээтэ эшелон фронт хүргэлсэжэ ябахандаа, Очир Ванданович хүндөөр үбшэлжэ, армиин зэргэһээ гаргагдаһан намтартай. Тэрэ жэлдэ Уланай хургуулида багшалаад, удаань аймагай арадай гэгээрэлэй таһагай инспекторээр хүдэлхэдөө, нютаг зонойнгоо багшанарай дунда хүндэтэй болоһон. Очир Вандановиче Нуурай хургуулиие даагшаар томилбо. Хэнэйшье мэдэхээр, нэгэ жэлэй туршада иимэ олон ажалай газар нэлгэхэдэ, хэды хүндэ байбашье, арад зондо тунхатайгаар хүдэлхэ байһан хүсэл бодолын үдэрхөөүдэртэ хүгжэбэ. Хорин зургаан наһан дээрээ ябаһан гүрбэгэр сэхэ үндэр бэетэй залуу хүбүүн Нуурайн участково больницада фельдшер-акушеркээр хүдэлдэг урин дулаахан шарайтай Евдокия басагантай танилсажа, гэр мал болобо.

Тэрэ үе сагай хуулиин ёһоор мэргэжэлтэд нэгэ газарһаа ондоо газарта эльгээгдэдэг байһан. 1977 оной август нарада Очир Ванданович Уланай эхин хургуулида эльгээгдэбэ. Энэ хургуулиин долоон жэлэй болгогдоходонь, директорэй тушаалда дэбжүүлэгдэбэ. Энэ сагай хугасаада аймаг, республика дотороо дайнай хүүлээрхи ажабайдал, илангаяа нуралсал хүгжөөлсэхэ, залуушуулые ажал хүдэлмэридэ дуратайгаар хүмүүжүүлхэ, гүнзгы эрдэм мэдэсэтэй болгохо талаар хэһэн ажалын ехэ. Жэшээлэн хэлэхэ болоһон хаа, хүдөөгэй хургуулинуудай хурагшад үбэлдөөхургуулиа дулаасуулха түлээ хабарай амаралтын долоон хоног соо бэлдэдэг байһан. Энээн дээрэһээ багша хүн хурагша бүхэнэй ажаһуудал ойлгожо, али бүгэдын тунхаламжа хүргэдэг бэлэй.

1914 ондо түрэнхэн хүнэй хуби заяан хаанта Россияа эхилжэ, үндэр наһа наһалтараа совет үе засагай бүхы үйлэ хэрэгүүдые ухаан бодол, зүрхэн соогуураа гүйлгэжэ, эм дээрээ үргэлэн гараһан ехэ габыятай. Эды ехэ хубилалтанууды хаража, түрэл нютагайнгаа, уг гарбалайнгаа, арад зонойнгоо соёл болбосоролой, эрдэм нуралсалай түлөө оролдоһон Очир Вандановичай хурагшад,

суг хүдэлхэн нүхэдын ходол хайн хайхан үгэнүүдээр хэлэдэг. Уланай дунда хургуулида тэмдэглэгдэһэн ойн баярай үедэ олон шабинанынь, тэдэнэй дунда республикын Арадай Хуралай түрүүлэгшэ Матвей Гершевич, Россиин габыята артист Батор Будаев болон бусад Очир Вандановичай ажа-ябуулга, жэшээтэ эсэгэ, үбгэн аба ябаһан тухайнь дулаан үгэнүүдые хэлээ.

Уланай дунда хургуулиин директор С.В. Гармаев мүн лэ

Дулма БАТОРОВАГАЙ фото-зурагууд

үнгэргэгдэжэ байһан хэмжээ ябуулга түрэлхи хэлээ хайнаар шудалха талаар онсо үүргэтэй гэжэ тэмдэглэбэ. Юуб гэхэдэ, бүхы зохёохы ажалаа буряад хэлэнэй хүгжэлтэдэ зориулһан эрдэм гэгээрэлэй ажаябуулагша, эрхим багшын хүндэлэлдэ нэрынь мүнхэлхэ зорилготойгоор ехэ ажалай эхилхэн тухайнь мэдүүлбэ. Энэ жэлэй намар Саахар Хамнаевай нэрэмжэтэ Уланай дунда хургуули 170 жэлэйнгээ ойн баяр тэмдэглэһэн. Тус хургуулида О.В. Раднаевай нэрэмжэтэ буряад хэлэнэй кабинет нээгдэбэ. Түрэлхи хэлэнэйнгээ түригдэжэ байһан үе сагта энэ үйлэ хэрэг тон ехэ үүргэтэй. Баргажан голой орон дайда үни холын баян түүхэтэй гээд бүхы дэлхэйдэ алдаршанхай. Уланай дунда хургуулида Буряад-Монголой автономито республикын үндэнэ хуури табигша Элбэг-Доржо Ринчино, мүн Африкан Бальбууров Данри Хилтухин хоёрой бэшэһэн "Приказываю жить!" гэнэн номой гол нюур, Эсэгын дайнда Беларуссиин газар дээрэ партизан бригада байгуулжа, бүхы совет орон соо алдаршаһан Гуржаб Очиров болон бусад хураһан байна.

"Баргажан - олон үндэнэ яһатанай орон" гэнэн эрдэмэй-практическа конференцидэ хизаар ороноо шэнжэлэлгын асуудалнуудаар табан секцидэ олон хурагшад хабаадаба. Хилганын, Лугшахаанай, Уланай, мүн Хурамхаанай аймагһаа эрхим хурагшад ерэжэ, һонирхолтой элидхэлнүүдые зүбшэн

хэлсүүлбэ. Баргажан буряадай приходской училищиин түүхэнээ, Байгал шадар, мүн Баргажанай байгаалиин байдал, аяншалга хүгжөөхэ тухай, Баргажанай байгаалиин болон түүхэтэ, шажан мүргэлэй нангин газарнууды шэнжэлэн үзэжэ хамгаалга шухала асуудалнуудаар элидхэлнүүд бэлдэгдэбэ. Гадна республикын уран зохёолшодой, композиторнуудай бүтээлнүүдээр аша тунхатай хөөрэлдөөнүүд болобо. Табадахи секцидэ хурагшад буряад, ород хэлэн дээрэ өөһэдынгөө бэшэһэн зохёолнуудые дурдахаба. Лугшахаанай дунда хургуулиин наймадахи классай хурагша **Ухинова Алтана** өөрынгөө бэшэһэн шүлэг дээрэ хүгжэм найруулаад, өөрөө дуулаба. Мүн **Алдар Ухинов** бэшэһэн шүлэгөө уншаба. Бүхы табан секцидэ хабаадагшад эрхимүүд тодорхойлогдожо, Очир Ванданович Раднаевай хүбүүд, басагаданынь, ашанар зээнэрэйнэ зүгһөө үнэтэ бэлэгүүдээр шагнагдаба. Буряад хэлэнэй кабинеттэ плазменная телевизор бэлэглэбэ. Энэ хайндэртэ хабаадаһан багшанар, Улан нютагай үндэр наһатан, улад зон Очир Ванданович Евдокия Ангаевна хоёрой үри хүүгэдэ ёһотой хүнүүдээр хүмүүжүүлһэндэнь баясан урмашажа, гүнзгы сэдхэлэй баяр хүргөө.

Ямаршы баяр баясхалан дуу хүгжэмгүйгөөр үнгэрдэггүй гээд мэдээжэ. Улан нютаг тоонтотой Россиин габыята артист Батор

Будаев, Гомбо Цыдынжаповай нэрэмжэтэ оперо болон баледэй театрай артист, олон конкурсуудай лауреат Мүнхзул, залуу дуушан Сэсэг Аюшеева, республикын соёлой габыята худэлмэрилэгшэ Дамба Лхасаранов гэгшэд шагнагшадтай дура сэдхэл татажа, магтаалнуудта хүртөө.

Очир Вандановичай зээ хүбүүн, республикын соёлой министр, правительствын гэшүүн Тимур Цыбиков, аша хүбүүн, бизнесмен, меценат, "Снежный Барс" компаниин генеральна директор Виталий Раднаев болон бусад аша зээнэрынь уг гарбалайнгаа нэрые үргэжэ, хайн жэшээ харуулна. Энэ болбол буряад хэлэнэй багша, сэтгүүлшэн Очир Ванданович Раднаевай үнэн сэхэ ябаһанайнь, наһанайнь үндэр хүсэлэйнэ баримта болоно.

Дулгар ДОРЖИЕВА, 1969-1970 онуудта "Баргажанай үнэн" газетэдэ суг хүдэлэгшэ, Буряадай арадай поэт.

ЗУРАГУУД ДЭЭРЭ: энэ хургуули дүүргэһэн республикын Арадай Хуралай түрүүлэгшэ М.М.Гершевич уулзалгада хабаадагшадтай; Уланай дунда хургуулиин хурагша **Бэлигма Ринчинова** элидхэл уншана; Очир Вандановичай хүбүүд, басага болон ашанар буряад хэлэнэй кабинет соо.

Буряадай Уран зохёолшодой холбооной ойн баярта

НАРА ЖЭГҮҮРТЭ НАЯН ЖЭЛ

Буряад-монголшуудай уран зохёол олон зуун жэлэй түүхэтэй гээшэ ааб даа. Гайхамшагта бүтээлнүүдэйнь нэгэн «Монголой нюуса тобшо» бүри XIII зуун жэлдэ зохёогдонон юм. Хойто зүгэй нүүдэлшэд хуннуудай үеһөө эхилэн, агууехэ Чингис хаанай үе хүрэтэр Агууехэ талын омог отогүүд хитад үзэг ниитэ хэрэглэжэ байһан юм.

Монголой академик Ц. Дамдинсүрэнэй энэ тухайламжые буряад эрдэмтэдшье бодото үндэһэтэй гээд зүбшэдэг. Бүгэдэ монголшуудай соёлой, уран зохёолой, түүхын үг үндэһэн һуури бүри урда тээ, хунну, сяньби, тюрк, уйгар, кидань гэжэ ехэ-ехэ цивилизациянуудай гуламтаһаа эхитэй. XIII-XVII зуун жэлнүүдтэ - бүгэдэ монголшуудай ниитэ үедэ хэлэ бэшгэй, уран зохёолой бүрилдэл батан хөгжөө.

Энэдхэг - түбэд - монгол эхэ бэшгүүдһээ эртын буряад удха зохёол һабагшалһан юм. Энэһэнһээ гадна Түб Азиин арадуудай агууехэ түүхэнһээ, үндэр соёлһоо, хоорондын холбоо харилсааһаа эшэ үндэһэтэй. Гайхамшаг эдэ зохёолнуудай тоодо «Ульгэрэй далай», «Эрдэмтэ соохор морин», «Эрдэмтэ соохор моритой Эрлэтэй хаан» болон бусад ородог. Мэдээжэ эрдэмтэд Ц.А.Н. Дугарнимаев, В.Б. Махатов, Х.Г. Цыденова, мүн Буряадай арадай поэт Г.Г. Чимитов Ц. Чимитова нүхэртээ эдэ зохёолнуудые буряадшалжа, согсолон хэблүүлэн габьяатай.

XX зуун жэл - буряад литературын хүгжэн һалбаралгын алтан үе. Х. Намсараев, Б. Барадин, Ц. Дон, Д.

Зураг дээрэ: Москва. Кремлийн Георгиевско зал. Зүүн гарһаа Д.Мадасон, С.Дунаев, хоёр Москвагай уран зохёолшод, Х.Намсараев, Н.Балдано, Б.Базарон, Д.Жалсараев, Ц.Жимбиев

Дашанимаев, Солбонэ Туя болон бусад үндэһэн буряад литературын эхи табиһан юм. Эгээл тэрэ үеэр, 1934 оной хабар Буряад-Монголой АССР-эй зохёолшодой I съезд дээрэ Буряадай Уран зохёолшодой холбоон байгуулагдаа һэн. Үнгэрһэн 80 жэл соо буряад зохёолшод Эхэ оронтойгоо, арад зонтойгоо хамта бүхы гайхамшагта үе сагай үйлэ хэрэгүүдтэ хабаадаа, Агууехэ дайнай дүлэтэ жэлнүүдые тэсэжэ гараа, амгалан байдалые түхөөн шармайн ажаллаа. «Хара хирээгэй хаагалһан» жэлнүүдтэ олон зохёолшод ами наһантаяа хахасан, хамалган хашалганда ороһон юм: С. Туя, Ц. Дон, Д. Дашанимаев, Б. Барадин болон бусад.

1960 - 1970 онуудта буряад ли-

тература олон шэглэлээр, али бүхы жанраар ехэ хүгжэһэн байна. Проза, поэзи, драматурги һалбаринуудаар тон ехэ алхамууд хэгдээ, олон нэрэнүүд тодороо. Буряад литература СССР-эй арадуудай үндэһэн литературануудай зэргэдэ хүндэтэй һуурияа эзэлээ. Совет үедэ ажаллаһан уран зохёолшодой дунда ялбама бэлигтэй, үеын үедэ уншагдаха, сэгнэгдэхэ захатануудые бүтээһэн уран гуурһатан олон. Гэбэшье тэрэ сагай эрхээр олон темэнүүд, асуудалнууд хорюултай байгаа, энэ ушар буряад литературын хүгжэлтэдэ баһал нүлөөлөө.

Харин мүнөө уран зохёолшодой урда зохёохы талаар үргэн харгы, эрхэ сүлөө нээгдэнхэй. Арад зонной түүхээ уудалжа, бээ мэдэржэ

эхилһэн саг гээшэ. Илангаяа һүүлэй үедэ буряад хэлээ һэргээн хүгжөөхэ талаар ехэ хөөрэлдөөн, хүдэлөөн болоно. Түрэл хэлээ мэдэхгүй үе зон сооһоо ульгам буряад хэлэтэн, мүнөө үндэр наһатай болоһон зохёолшодые халаха хүнүүд урган гараха гү? Буряад хэлэ үзэдэг һургуулинуудта түрэл хэлэнэй багшанар литературна бүлгэм болон нэгэдэлнүүдые хүтэлэн, эдиршүүлые бэшэжэ һурган. Энэ ажальень мэргэжэлтэ аха уран зохёолшодой дэмжээгүй һаа, олонийтын, засаг зургаануудай зүгһөө туһа хүргөөгүй һаа, уран гуурһата залуу халаание бэлдэхэ шадалгүй, оройтохоннай эли. Мүнөөнэй хүшэрхэн үедэ эдэ болон бусад эмхидхэхы ехэ ажал бэлүүлжэ байһан М.Р.Чойбонов түрүүтэй Буряадай Уран зохёолшодой холбоондо засагай, олзын хэрэг эрхилэгшэдэй зүгһөө анхарал туһа хэргэтэйл байна.

Түргэн зуураар бүтэшэхэ хэрэг бэшэ ха юм даа. Тэсэбэри, хамтын хүсэл эрмэлзэл хэрэгтэй. Жэнхэни буряад хэлээр бэшэгдэһэн шэнэ зохёолнууд, гүнзэги удхатай проза, шүлэгүүд мүнделхэл байха гээд найдая, бултадаа оролдое, хэлээ һайнаар шудалай.

Нара жэгүүртэ наян жэлэй ойн баяраар, хүндэтэ манай уран зохёолшод!

Мартын 28-да, 14 сагта Үндэһэтэнэй номой санда Уран зохёолшодой холбооной ойн баярай суглаан үнгэрхэ. Уншагдаа уринабди.

Туяна САМБЯЛОВА,

редактор.

Фото-зураг Д.З. Жалсараевай гэр бүлын архивһаа.

Буряад поэшин алтан зула

Даши ДАМБАЕВ
ХУБИЛГААНБИ

Ногоон далайн дундахана
Номин шулуун эрдэни.
Номгон сайхан сэдхэлтэй
Ногоон Дара эхын
хубилгаанби.
Сагаан далайн дундахана
Сахюур шулуун эрдэни.
Сайхан харуул сэдхэлтэй
Сагаан Дара эхын
хубилгаанби.

Чимит-Рэгзэн
НАМЖИЛОВ

ЭЖЫМНИ
ЗАХИГША ҺЭН...

Олзын багань лэ амтатай юм
даа, хүбүүхэйм, - гэжэ
Оло дахин эжымни
намдаа юундэшьеб
захигша һэн.
Он жэлнүүдэй ошоһон
сараагаар
ухаагаа гүйлгэжэ,
Онсо мэргэн удхыень
һаял ойлгожо абаа хүм.

Борис СЫРЕНОВ
ҺҮҮЛШЫН ҮГЭ

Үхэһэн хойномни
хүүр бэеымни
Уйгааг болгон галдаарайгты.
Урагшагүй намтар,
алдар нэрьеимни
Үдэшэндөө, үглөөшье
бү дурдаарайгты.
Дэлхэй дээрэ мүнхэл
бэшэ хадаа,

Дурлажа, дайлажашье
ябахамни -
һонин бэшэ!
Шүлэг бэшэхэл гэжэ
гэншэжэ ябаханда ходо -
Шүдхэр бурхан хоёр
дотороймни гэршэ.
Баяртай, нүхэд! Баяртай!
Болзорто наһамни үнгэрөө...

Ябжал ябаарайгты аягтай,
"Яһа зуухат" ходоодоо.
Бээл хараһан золиг гэжэ
Олон хүнүүд гэмэрхэ аа гү?
Тамада гү, али диваажанда
золгожо,
Хэлэжэ үгүүжэм,
ойлгохол даа.

Чимит
ЦЫДЕНДАМБАЕВ

Дүү зэргэтэй шүлэгшэншье
һаа,
Дүүргэхэ багтаа уншагшадтаа
Нэгэл юумэхэ хэлээд лэ,
Шэмхэшье даһа
бэлэглээд лэ,
Дүүргэхэл ушартай
гэхэдэшни,
Дууһахадаа олохон
шүлэгшэд, теэд
Дууһан бүхы уншагшадтаа
Шэмхэ даһанай орондо,
Шэмхэ үнэһэ бэлэглээд лэ, -
Дүүргэжэрхидэг...

Лопсон ТАПХАЕВ

ҺУЛА ТАБИҺАН
ҺҮР

Һула табиһан һур боложо,
һульмиижа хэбтэхэ саг бэшэ.
Һураһан, үзэһэнөө
оншынь оложо,

Голуулхагүй гол номоо бэшэ.
Һула табиһан һуршье гэхэдэ,
Элдэхэ, эдлэхэдэ
жолоо болохо.
Хадын баржагар
шулуу мүлихэдэ,
Хаанайшье ордондо
һуурияа олохо.

Цырен-Дулма
ДОНДОКОВА

ҮДЭРНҮҮД
ҮНГЭРНЭ

Үдэрнүүд үнгэрнэ, һүнинүүд...
Үнгэрнэ эдэ
алхамуудым абан...
Үдэшэн зогсоном,
миин лэ харан.
һанаад үзэхэдэм,
алхамууд соом
һанаашархал, хабам ошоол...
Ошоол алхамуудни
бусалтагүй,
Орхёод газараа ошоол...
Алхамуудни - далинууд
һэн даа гэжэ
Ойлгоболби...

Гунга ЧИМИТОВ

МОРИН ХУУР

Эртэ урдым элинсэгэй
Эгшэг аялга мүнхэрүүлһэн
Хүбшэргэй нарин
морин хуурай
Хүндэ ямбань үндэр юумэл.
Хүнэй сэдхэл зүрхые
Хүдэлгэхэ шэдитэй
Морин тархи булсуутай
Монгол угсаатанай
хүгжэм юм.
Уйдаад хаа-яа абахадаш,

Урин бүжэгшэ аялгань
Сээжыешни онгойлгон,
Сэлмэг, уужам болгохол.
Хүгжэм дуунтай нүхэсэдэг
Хүн бүхэнэй ерээдүй
Золтой һайхан байха гээд,
Зосоогоо би шэбшэгшэб.

Дамба ЖАЛСАРАЕВ

- Энэрхэг түрэл дайдамни,
Энээхэн хурьһэн дээрэшни
Түрүүшынгээ алхам
Түдэгэсэн хээ ха юмбиб даа.

Энэрхэг түрэл дайдамни,
Энээхэн хурьһэн дээрэшни
Һүүлшынгээ алхам
Һүгэдэн хээ ха юмбиб даа.

Хоёр энэ алхамай
Хоорондохи зайда
Хэды олон алхамууд
Хэгдээ гээшэб, хэгдэхэб?!

Хэдынь зүбөөр зурыгааб,
Хэдынь - һарюу, буруугаар?..
Хэн энээн тухаймни
Хэлэжэ үгэхэб, дайдамни?..

Элдин түрэл дайдамни
Энхэ тала нюураараа,
Эмээхэй нюдэн - нуураараа
Энээбхилэд гэнэ хэбэртэй.

Шэбэр шугынгаа
набһаһадаар
Шэбэнээдхинэ хэбэртэй:
- Өөрыншни даа һэшхэл
Өөртэш хуу хэлэхэл!

Николай ДАМДИНОВ

ГЭР БҮЛЭ

Гэр бүлэ боложо,
улад олоной нюдэндэ

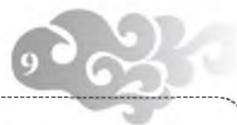
Гэнэн сэдхэлээ дэлгээд
ябаһан үедэмнай
Миниешни эрид абари -
гэрэймнай бата тулга,
Шиниешни һайхан шарай -
гэрэмнай нюур байһан юм.
Ажабайдал соогуур,
архи тамхинай дундуур,
Үнэн - худалай үһэрэе
түрин гарахадамнай,
Миниешни усэд зүдхөөн -
далайда гүйһэн онгосо,
Шиниешни һүбэлгэн үгэ -
далита далбагань байһан юм.
Үхи хүбүүдэй ургалта,
аша зээнэрэй түрэлгэ,
Алтан дэлхэйн
үзэсхэлэнтэ хүрдэ...
Үбгэрхэ наһан ерэнэ,
үбшэ хабшан дайлана,
Үбэлэй шэмэрүүн һалхин
зунай һэбшээе һэлгэнэ.
Энэ сагта, наранай
орохын урда тээ,
Наһанай үндэр
дабаанай дүтэлһэн хаһада,
Миниешни сүлөөтэ ухаан -
гэрэймнай харуул сэргэ лэ,
Шиниешни тайбан сэдхэл -
гэрэймнай гал гуламта.

Георгий ДАШАБЫЛОВ

НАЙМАН МҮРТЭЙ
НАЯН ШҮЛЭГҮӨ

Алдар солын агта
Алхам бүхэндөө һортогой.
Алдаад жолооень
табибалшни -
Аласай дабаанһаа шэдэхэ.

Хүндэ ямбын хэрэг
Хүбшын бугадал габшагай.
Хүлөө алдан унабалшни -
Хоһон суураан үлэхэ.

**Хүндэтэ Светлана Баяндуевна!
65 жэлэйтнай ойн баяраар
дуулан магтан амаршалнабди танаа!**

Энээхэн юртэмсын жаргалые
Эхын зүрхөөр сэдхэжэ,
Алтанхан дэлхэйн хайрые
Абын бэеэр дурсажа,
Аглаг тэнюун дайдадаа
Амар мэндэ, тайбан,
лагшан нууналта!
Үнгэтэ сэнхир дэлхэй дээрэ
Үнэр баян, дэлгэр сэдхэлтэй,
Үри хүүгэдэингээ, аша зээнэрэингээ

Урдахиие хаража, заһажа,
Сээжэ зүрхээ хани халуун,
Сагаан ханаагаар бадаруулжа,
Хизаар ороной нарата юртэмсын
Хэшэг буяндань хүртэлсэжэ,
Дэмбэрэлтэй, урагшатай, жаргалтай
Ажаһуухатнай болтогой!
**Буряад Республикын
Багшанарай
ветерануудай бүлгэм.**

Амаршалганууд

**Манай энхэргэн нүхэр, энэрхы
зөөлэн сэдхэлтэй эжымнай
Лариса Дымбрыловна БАЛУЕВА
50 наһанайнгаа алтан ой тэмдэглэнэ.**

Зон соогоо золтой, хүн соогоо хүндэтэй,
аша буянтай, баяртай, зугаатай, олзо хэ-
шэгтэй ябахыень хүсэнэбди!
**Александр - нүхэрын, хүрыгэ
басаганиинь, зээ хүбүүниинь,
аха дүүнэр, нүхэдынь.**

Һанамжа

**«ЗАНШАЛТА ЁНООРОО
БУРЯАД ХЭЛЭЭ ШУДАЛХАБДИ!»**

**Намжил Балданогой нэ-
рэмжэтэ Оронгын юрэн-
хы һуралсалай дунда
һургуулин дэргэдэ үнгэрһэн
жэлдэ хүүгэдэй сэсэрлиг нээгдэе.
Тус сэсэрлигтэ мүнөө дээрээ 60
үхибүүн ябана гээд, һургуулин
директор Валентина Будаева ду-
улгаба.**

Гадна һургуулин шабинарай тоо
мүнөө дээрээ 370 хүрэнэ. Тэдэнэй
50 процент хубинь буряадууд, буса-

дын ородууд. Тиибэшье сэсэрлигтэ
ябаханаа һурагшад буряад хэлэ шу-
дална.
- Гэртэхинэингээ һанамжаар, зарим
үхибүүднэй «Буряад хэлэн – гүрэнэй
хэлэн» гэнэн программаар шудалдаг-
шье һаань, бидэ заншалта ёһоороо
буряад хэлээ шудалхабди. Хуулида
абтаһан заһабари бидэндэ яагаадшье
нүлөөлхэгүй, юундэб гэхэдэ, буря-
ад хэлэ шудалхагүйбди гэжэ арсаха
үхибүүд байхагүй, - гээд, Валентина
Будаева һанамжаараа хубаалдаба.

ЕГЭ-гэй дүнгүүдээр хоёр удаа ре-
спублика дотороо түрүүлһэн тус
һургуулин шабинар Россиин хаа ха-
агуур дээдэ һургуулинуудта һурана.
Гэбэшье дээдэ һургуулиа түгэсхөөд,
нютагаал бусаһай гэжэ найдадагбди
гээд, багшанар тэмдэглэнэ.
Сарюуна ЭРДЫНЕЕВА.
**Авторай фото-зураг дээрэ: Бу-
ряадай һуралсалай болон эрдэм
ухаанай министр Алдар Дамди-
нов, Оронгын һургуулин дирек-
тор Валентина Будаева.**

Шэнэ ном

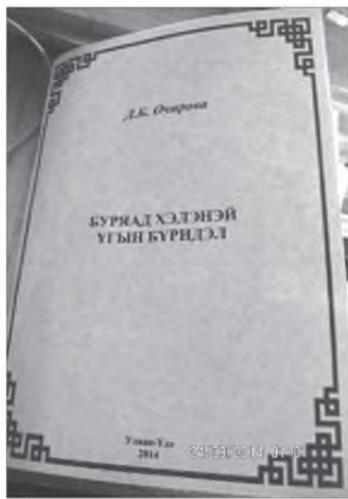
**БУРЯАД ХЭЛЭ ШУДАЛАЛГЫН
НОМ НАРА ХАРАБА**

**"Буряад хэлэнэй үгын
бүридэл" гэнэн һуралса-
лай - методическа ном
Буряадай гүрэнэй уни-
верситедэй учебно-мето-
дическа совет дээрэ ба-
талагдаба. Энэ грифтэй,
электронно баримтатай
пособи БГУ-гай доцент,
буряад хэлэнэй ба мето-
дикын кафедрин багша
Дарима Будаевна Очиро-
ва бэлдэбэ.**

Тус пособи соо үгын бүри-
дэлэй теоретическэ ба прак-
тическа асуудалнууд, ла-
бораторна хүдэлмэринүүд,
реферат ба конспект бэшэл-
гын темэнүүд, диктантну-
уд, изложенинүүд, тестнүүд
үгтэнхэй. Дурдахдаһан ме-
тодическа пособи оюутадай
үгын бүридэлэй гол асуу-
далнуудые өөһэдөө шудалха,
үзэхэ хэрэгтэ туһаламжа боло-
хоор хараалагдана.

Тус номой зорилго - буряад
хэлэнэй үгын бии бололгын зар-
им асуудалнуудые ойлгожо
абахадань оюутадта туһалха,
тиин үдэр бүри эрхилжэ байдаг
бодото ажальень хүнгэдхэ
хэрэг болоно. Пособи 16 семи-
нарай хэшээлнүүдһээ бүридэнэ,
хэшээл бүхэн түсэбтэй, да-
абаринуудтай, оюутадай
өөһэдөө хэхэ хүдэлмэринүүд,
лабораторно хүдэлмэринүүд
бүридхэгдэнхэй. Гэхэтэй хамта

автор толи-гlossарий (ород-
буряад хэлэ шэнжэлгын толи)
гээд ехэ туһатай толи оруу-
лаа бшуу. Тус пособи 2-дохи
шатын оюутадта зорюулаг-
дана, мүн буряад хэлэ үзэжэ
байһан дунда һургуулин
болон колледжын оюутадта
һонирхолтой байха. Мүн энэ
пособи мүнөө үеын шэглэлтэй,
һуралсалай журамай эрилтэдэ
тааруулагдаһан.
Ц.САМПИЛОВА.

**УГАЙНГАА БЭЛИГЫЕ
САХИН ЯБА҂АН
УЛЬГЭРШЭН**

**Һүүлэй үедэ урданайнгаа
ёһо заншал һэргээхэ
гэнэн хүсэлтэйгөөр уль-
гэршэдэй дунда мурьсөө-
нүүд үнгэрбэшье, эдиршүүл
ульгэрөөр һонирхохоо бо-
линхой. Харидабуулгагдаһан
мультифильмүүд багашуу-
лай тархи эрьюулнэ. Эгээл
тиимэһээ юм гү, али бури он-
доо шалтагаанһаа боложо,
Буряадта ульгэршэнби гэжэ
бээ нэрлэхээр хүнүүд үсөөн,
тэдэнэй нэгэн - Хурамша ню-
тагай ажаһуугша Иван Луб-
сандоржиевич Дабаев.**
- Урдандаа ульгэр түүрээгшэд
уладтаа угаа эрилтэтэй байһан
гүб даа. Нагаса баабайемни
ульгэрнүүдые түүрээлгэхээ
хүн зон залажа абаашадаг хэн,
- гээд, Иван аха дурсана. Тэрэ
угаараа үгтэнэн ульгэршэнэй
бэлигтэй: хорёод минутын тур-

ша соо «Баян-Моролзой баатар»
тухай ульгэрые торолтогүйгөөр
түүрээнэ. Морин хуурай абьяан
доро ульгэрэй орон руу ороод
байһан шэнги үзэгдэнэ.
- 1950-яад онууд багаар за-
луу ябагдаа. Үбһэ хулһанай
үедэ амарха зуураа нютага-
архидайнгаа ханаань заһан,
нагаса баабайһаа дуулаһан
ульгэрнүүдээ хөөрэдэг һаабзаб.
Арайл ходо хөөрэхээ болиходо,
мартагдана даа, - гээд, 75-тай
үбгэн тэмдэглээдхинэ.
- Телевизорэй бии болохо-
до, ульгэр түүрээлгэн хойшоо
гаража, тоогдохоёо болёо, -
гээд, Иван Лубсандоржиевич
һанаһанаараа хубаалдаба.
Тиибэшье ульгэрнүүдые ар-
тистнар гүйсэдхэдэг болонхой.
Хөөмэй абьяа хэрэглэн, бүри
һүртэй болгоод, ульгэрнүүдые
тайзан дээрэһээ түүрээнэ. Иигэ-

эдшье һаа, олоной дунда буряад
ульгэрнай зэдэлжэ байһаниинь
зүйтэй. Энэ хэрэгтэ Иван ахын-
шье хубита бии. Юундэб гэхэдэ,
элдэб хэмжээнүүдтэ эдэбхитэй-
гээр хабаадаһаар. Илангаяа 1997
ондо Папа Тушемиловэй 120
жэлэй ойн баярта зарлагдаһан
һайндэрэй хэмжээн соо үнгэрһэн
ульгэршэдэй мурьсөөндэ
оролсоһон байна. Тиихэдэ 1998
ондо Аполлон Тороовой болон
Парамон Дмитриевэй мүнхэ
дурасхаалда эмхидхэгдэнэн
мурьсөөндэ баһал хабаадаа.
Хэдэн удаа Бүгэдэ буряадуудай
"Алтаргана" нааданда хабаада-
ад, шагналнуудта хүртэнэн.
Сарюуна ЭРДЫНЕЕВА.
**Авторай фото-зураг дээ-
рэ: Иван Дабаев "Баян-Мо-
ролзой баатар" тухай ульгэр
түүрээжэ байна.**

Понедельник, 31

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОБРОЕ УТРО', 'НОВОСТИ', 'ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ', 'РОССИЯ 1'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВЕСТИ-БУРЯТИЯ', 'ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ', 'ОСОБЫЙ СЛУЧАЙ'.

ТНТ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВСЯ БУРЯТИЯ. ПОГОДА', 'ДУЭНЬЯ', 'ДОМ-2. ЛІТЕ'.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'УТРО С "ТИВИКОМОМ"', 'ДОМАШНИЙ ЗООПАРК', 'СТС «БАЙКАЛ»'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'И ЕГО ДРУЗЕЙ', 'ПИНГВИНЁНОК ПОРОРО', 'МАКС СТИЛ'.

НТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'НТВ УТРОМ', 'ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА', 'СЕГОДНЯ'.

ДТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'УЛЕТНОЕ ВИДЕО', 'ДОРОЖНЫЕ ВОЙНЫ', 'ДАЛЬНОБОЙЩИКИ'.

5 КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'СЕГОДНЯ', 'ДО СУДА', 'СУД ПРИСЯЖНЫХ'.

Вторник, 1

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОБРОЕ УТРО', 'НОВОСТИ', 'ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ', 'РОССИЯ 1'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ', 'ОСОБЫЙ СЛУЧАЙ', 'ДОМ-2. ЛІТЕ'.

ТНТ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОМ-2. ЛІТЕ', 'ТЭЦ-3', 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'УТРО С "ТИВИКОМОМ"', 'ДОМАШНИЙ ЗООПАРК', 'СТС «БАЙКАЛ»'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ПИНГВИНЁНОК ПОРОРО', 'МАКС СТИЛ', 'КЛУБ ВИНКС'.

НТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'НТВ УТРОМ', 'ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА', 'СЕГОДНЯ'.

ДТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'УЛЕТНОЕ ВИДЕО', 'ДОРОЖНЫЕ ВОЙНЫ', 'ДАЛЬНОБОЙЩИКИ'.

5 КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'СЕГОДНЯ', 'ДО СУДА', 'СУД ПРИСЯЖНЫХ'.

Среда, 2

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОБРОЕ УТРО', 'НОВОСТИ', 'ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ', 'РОССИЯ 1'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВРЕМЯ', 'ПОЗДНЕЕ РАСКАЯНИЕ', 'ПОЛИТИКА'.

РОССИЯ 1

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'УТРО РОССИИ', 'ШИФРЫ НАШЕГО ТЕЛА', 'О САМОМ ГЛАВНОМ'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ТЫШИ!', 'САМАРА-2', 'ПОЛЯРНЫЙ ПРИЗ'.

ТНТ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ТЭЦ-3', 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС', 'ДОМ-2. ЛІТЕ'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВИТСЯ', 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС', 'ГОРОД ЛЮБВИ'.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'УТРО С "ТИВИКОМОМ"', 'ДОМАШНИЙ ЗООПАРК', 'СТС «БАЙКАЛ»'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ', 'ОСОБЫЙ СЛУЧАЙ', 'ДОМ-2. ЛІТЕ'.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'УТРО С "ТИВИКОМОМ"', 'ДОМАШНИЙ ЗООПАРК', 'СТС «БАЙКАЛ»'.

«БУУСАЯА АЛТАЛХАЯА БУСААБ»

Саха (Яхадай) арадай ажахын габьяата хүдэлмэрилэгшэ,
олзын хэрэг эрхилэгшэ, меценат В.П.ДОРЖИЕВ тухай

НОМТО

ДОРОГА НА ОЛИМП

“НОМТО” ГЭНЭН НОМООР АМАРШАЛАЯ

Гансашье Буряад орондоо бэшэ, Рос-си гүрэндөө, хилын саанашье мэдээжэ болоһон меценат, “Номто” гэнэн хиза-арлагдамал харюусалгата бүлгэмэй тол-гойлогшо Валерий Пурбуевич ДОРЖИЕВАЙ үүсхэлээр эгсэ жэлэй саана региональна ниитын эмхи - “Номто” гэнэн спортивна клуб байгуулагдаһан юм. Буряад орондо спорт дэлгэрүүлгэдэ, залуу, шэнэ халааниие бэлдэлгэдэ ооһэдэн хубитаяа оруулха гэнэн зорилго табигдаа һэн. Гадна бээ хориходо шухала хэрэгтэй спортивна объектууды барижа, ашаглалгада тушааха тухай про-грамма соонь тусгаар бэшээтэй.

Эдэ бүгэдэ тухай журналист Баясхалан Дабаин “Номто” гэнэн ном бэлдэжэ, һая энэ номын хэблэлһээ гараа. Гурбан хэһэгһээ бүридэһэн энэ ном соо үнгэрһэн жэлэй ажал ябуулга тухай хоороһоо гадна Бэшүүрэй

аймагһаа урган гараһан спортсменүүд-боксернууд, “Номто” клубай спортсменүүд, тренерүүд тухай бэшэгдэһэн байна.

- Жэл соо юун хэгдээб гээд тоолоо һаа, олон даа, һайшаалтай үшарнууд. Буряа-дай үндэһэтэнэй 1-дэхи лицей-интернатта мүнөө үеын түхээрлэгэнүүдтэй боксын түб баригдажа тушаагдаа. Энэ хэрэгтэ Валерий Пурбуевичһаа гадна булганда мэдээжэ ме-ценат Нимажап Ильич Илюхинов диилэнхи ехэ мүнгэ оруулалсаа юм. Бэшүүрэй аймагта спортивна талмай, түхээрлэгэнүүд хэрэглэм-жэдэ дамжуулагдаа.

Клубтамнай бэлигтэй бэрхэ спортсменүүд хорилго гарадаг. Тэрэ тоодо, жэшээлбэл, уласхоорондын спортын мастер, Россиин гурбан удаа чемпион Бэлиг Галанов, Россиин түрүү һуури эзэлхын түлоо юниорнуудай мурьсоонүүдтэ илагша Дарима Сандако-ва болон бусадые нэрлэмээр. Дам саашаа клубнай бүри бэхижэхэ, ажал ябуулгаяа үргэдхэхэ, - гэжэ клубай директор, Буряадай габьяата тренер Жамсо Жалсанович Лхам-жапов хоорэбэ.

“Номто” гэнэн номой презентаци Буряа-дай үндэһэтэнэй лицей-интернатта үндэр хэмжээндэ үнгэргэгдөө, ёһотой һайхан баяр ёһолол болоо.

Арад түмэндөө ашатай ажал ябуулгын гэршэлһэн “Номто” гэнэн шэнэ номоор Ва-лерий Пурбуевиче “Буряад үнэн” Хэблэлэй байшанай зүгһөө амаршалаад, “Буусаяа ал-талхаяа бусааб” гэнэн уг изагуурайнь үдхэ тухай баримтата, уран найруулгата зохёол үргэн ниитэ уншагдай анхаралда дурад-хахамнай.

САМБЫН ПУРБЫН НЮУСА ТАРНИ

Алтаи хүрһэтэ Монголой хойто зүгтэ, Одохон тэнгэри гэнэн мүнхэ саһатай хайрханай хормойдо, хангайн баялигай эзэмдэлгэдэ, хойто талаһаа уула-тай, дабаатай, урда талаһаа шар-гал губийн шэмэгтэй, урдандаа Далай гүнэй хушуун гэжэ алдар-шадар Завхан аймагай Уляастай шадар жиирэй монгол айлайда 1886 ондо одхон үринь – Пүрбэ мүнделһэн бэлэй.

Уула орьелой болон улаан шар-гал губийн шанар бээдэ шэнгээһэн Бүхэн шарын нюруу гэнэн энэ газарһаа хубилгаан зон олоороо түрэн гараһан, Монгол ороние элдэб үедэ толгойлон, эгээн дээдын зиндаата хоёр хүтэлбэрилэгшэд, су-ута яруу найрагша Бэгзийн Явууху-лан түрэн гээд түүхын баримтанууд гэршэлнэ. Самбын хүбүүн Пурбын һая түрөөд байхадань, талын ябаган лама орожо ерэнэн гэхэ.

“Заяаша ехэтэй үхибүүн, - гээд, тэрэ айлдахаба. – Заяанайн зам холын. Эрдэм номой нюуртай, үзэг бэшэг нүдэнэйм урда жэрэлзээд һаланагүй. Залинта аадарта нилээн сохюулха. Яаба хэбэшье, замай арюунда гара-салдаад лэ ябаха юм байна. Хойтын сагта нэрээс бардамаар нэрлүүлхэ”.

Нилээн халуутай һууһан Самба – хүбүүнэй эсэгэ эдэ үгэнүүдһэнь зали ороһондол баярлажа, бадарша лама-да бэлэгэй һайниие бад байса барюу-лан үгүүлбэ: “Танай юрөөл бурханай аман болог”. Ябаха дээрээ тэрэ лама иигэжэ нэмэбэ: “Би энэниие зохёожо яраагүй, яг иимэл шэнжэтэй, тэмдэгтэй хүүгэн байнал даа. Угтнай унтархагүй, улам бадарха, баян гар-тай аша зээнэр бии болохо. Элинсэг хулинсагайнгаа, үбгэ эсэгэнэрэйнгээ буусые, Бүхэн шарын нюрууе алтал-ха, шэмэглэхэ”.

Үлгүдөө хэбтэһэн Пүрбэ хүбүүнэй заяаша эдэ бүгэдые шагнажа ба-ясаал һэн бээ. Багаһаа ухаансар һүблэгэн, зурхай дээрэ зурааһантай хүбүүе нютагай Бүхэн шарын дасанда һурахыень оруулаа һэн. Эндээ 6 жэл һуралсал гараад, буддын шажантанай

түб - Гандан дасан нурахаар зорёо. Улаанбаатар хүрэтэр 1000 модоной зайе гаталжа, одоошье хүрэхэ газар-таа хүрэнэн, тиин 15 жэлдэ эндэ буд-дын шажанай гүн ухаанай эрдэмые шудалһан, дээдэ шатын санаартан, габжа боложо гараһан намтартай.

САГ ЗАСАГ ХОЁРОЙ ХАТУУ АДХАДА

Эгээл энэ үеэр, хореод онуудаар хамалган, хашалганай хатуухан хаһа буужа, дасан дугангууды галдажа, хаажа эхилээ һэн. Монгол орондо харата энэ үйлэ Буряадайһаа бүри хатуу шэрүүнээр үнгэрһэн гэлсэдэг. Талаан болоходоо, Пүрбэ буряад гар-балтай найзатаяа ходо харилсадаг, сэмүүн сагай сааза хэһэлтые яагаад зайсахаб гэжэ һанаата болодог байба.

Нэгэтэ нүхэрны хэлэбэ: “Пүрбэ, намтай Буряад руу ябая. Амийа абарха арга олохол байхаш”. Иигэжэ Самбын Пүрбэ хүршэ орондо ерэжэ, Бэшүүрэй аймагай Калининой нэр-рэмжэтэ колхоздо адуу манагшаар ороод, зоной нүдэнһөө далда за-ямха дээрэ байрлаһан юм. ОГПУ-гай мүрдэлгэһөө, һэжэглэлһээ зайсахын тула эгээл түрүүн тэрэниие угтан аба-жа түбхинүүлһэн хүнэй обог – Доржи-ев гэжэ обог абаха баатай болоо һэн. Иигэжэ дүшөөд һанаандаа дүтэлжэ ябаһан Самбын Пурвоо гээшэ Доржи-ев Пүрбэ болоһон домогтой. Удаан саг соо тэрэ Жамбал Цыдыпович Ци-бикмитовэй гэр бүлэдэ ажаһууһан ха.

Түни түбшэнөөр, оролдосотойгоор ажаллаад байһан ерүүл хүниие НКВД нэгэ хэды дуудаба, доброосолбошые, һөөргөн табижархидаг һэн. Эрдэм ехэтэй, анхандаа даяанда һууһан энэ хүн, магад, нюуса тарниин хүсөөр бээ хүлигэдэ абтуулдаггүй, аргагүй мултараад гарадаг, зангилаагаар хэдышые хүрмэхэ һэдэлгые буруу һүргэдэг байжа болоо.

Һананай амаралтада гараха сагайн тулажа ерэхэдэ, засаг зургаанайхид лама санаартан гээд (энэниие хаб-шаха нюухын аргагүй байгаа), пен-си саг соонь тогтообогүй. Нэгэ хэды болоһоной удаа 9 түхэригэй хэмжээ-нэй пенси үгэдэг болоһон гэхэ.

Һананай тэдхэмжын мүнгэ Орос

гүрэнһөө абаха болоод байхадаа, зосоонь одоошье ямар бодолну-уд түрөө һэн хаб? Одохон тэнгэри хайрхандаа һанаандаа мүргэжэ, аг-шам зуурашые һаань, халуун тоон-тоёо харадаг һайб гэжэ шэбшэдэг бэлэй гү? Хангай орьелто, губита нютагай агаар, уһан нүдэнэйнь ур-дуур миралзан долгилходол гэдэг һэн гү? Хайрата түрэл түтмэйнь са-хилзама сагаан энезбхилэл мэшэ-эн зүүдэндэнь энхэрүүлдэг бэлэй гү? Эсэшэ сусашагүй һураһаниинь, үндэр ехэ эрмэлзэлын Одохон тэнгэрийн оройдо хүрөөгүй, холын энэ хоёрдо-хи, түрэл уурхайнь болоһон Бэшүүрэй Алташада бүхэн унтаран гээшэ гү? Саг засаг хоёрой хатуу адха һабар соо зарсашоо, загсашоо...

Бүхэн Шарын нюруу дээрэ, Уля-астайнгаа алтан хүрһэн дээрэ хульбэрэн, уйтан нүдэнһөө уй га-шуудалта нулимсаа дууһан гарга-даг һаа – даажа абахал һэн, хайран нютагай хан гэнэн халуун шорой. Хүсэлдэшгүй хүсэлэй, бүтэшгүй бодолой улаан зурхын голоор хай-ран тамалхада, эдэгэшгүй энэ шар-хые эмнэхэ ямар арга бии бэлэй гээд ухамай толгойдоо гүйлгөөд лэ үзэдэг байһан юм...

Зүрилдөөтэ бодолнуудһаа эсэшэһэн Пүрбэ нүдээе анижа, бурханай номуудһаа зүрхэн тарнинуудые хой-но хойноһоонь шэбэнэн һагад ун-шана. Ямар дүрсэнүүд, үзэгдэлүүд бэлигүүн нүдэнэйнь урдуур жэрэлзэн гарахань ааб?

“Ай, хөөрхы, губийн гунигта дуун – тэмээнүүд урагшаал жүдхэнэ толгой-гоо хинсайлан, гэнтэ наашаа хараба, намайе обёорбо. Тээ тэрэ нүхэнһөө томо тарбаган бултас гээд, бэлтгэр нүдөөрөө эмнис гээд хоргодошобо. Баһал һайн тэмдэг. Нара зүб Одохон тэнгэри тээшэ эрьехэдэм, янгир яма-ан урда туруугаараа хабсагайн эрмэг сабшахадана, сахилгаалхадал гэнэ. Тээ дээгүүр уулын бүргэд хүсэтэ да-лияа һэбин шууд доошоо шуумай-шаба. Олзо обеороо гээшэ гү гээд лабан харахадам, хабтагар шулуун дээрэ халуудан буухадаа, һабарһаа адхын шэнэн... алта унагаахархибал даа. Баруун нүдөөрөө тэрэ алтаяа харасаган, зүүн нүдөөрөө зүнтэйхэн

тэмдэг намда үгэнэнди. Иимэ түр зуурын үзэгдэлые Пүрбэ лама өөрынхээрээ тайлбарилба: “Алташа нютагта байнаш, таараад байнаш, һананайнгаа алта тэндээл олохош. Уг удамаа залгаха тухай бодохо болоош. Тиимэ. Хүбүүн үри хэрэгтэй. Нюһата нюргайта гү, али гартаа алтанай хэ-шэгтэй гү – хүбүүн лэ...”, - гээд, үнэтэ үзэгдэлһөө һалажа ядан гунгарбаада дүтэлжэ, бурхандаа зальбараад, һаял унтарһан зулаа шэнээр һэргэһэнэй удаа газашаа гараба. Алташа ню-тагайн һэбэрюухэн һэбшээн нэгэл ондоохоноор уриханаар хасарыень эльбэн, таһалгаряагүй долгёороо тар-нидажа байһандал үзэгдөө һэн.

УГАЙ ТАТАСА УГАА ЭЛИ

Эдэ бүгэдэ хөөрөөмнай эсэгин – Самбын Пурбын ажаябадал гээшэ. Мүнөө юрэ бусын хуби заяатай энэ хүнэй хүбүүнтэй – Валерий Пурбуе-вич Доржиевтай хөөрлөөдөөгөө саа-шань ябуулхамнай.

- Валерий Доржиевич, һаһа-жаал болбосоронги хаһын ту-лажа ерэхэдэ, угай татаса угаа эли болодог гэлсэдэг. Урданай бууса, эхэ, эсэгэ тухай дурдал-га, дурасхаал эгээл сэнтэй мэ-тээр һанагдадаг гэжэ үнэн зүб ёһотой...

- Яаха аргагүй зүб. Эгээл тиимэһээ буусадаа бусажа ерээб. Абыемни ар-шалан абаһан, ами һаһыень аюулгүй байлган, эжыемни дүнгэһэн, аха дүүнэрием үндылгэһэн тоонтодоо һүгэдэхөө ерээб. Нютагай зондоо ню-урын болодог абатай байгаа. Лама бурханай хорюултайшые һаа, зурхайга-ар, шоогоор үзэжэ, хэрэгийн бүтээгээд үгэдэг һэн. Хурим түрын, хүдөөлгэнэй, бусадшые шухала үдэрнүүдые гаргаха, номоо уншажа, заһал гүрэм хэхэ. Ондоо нютагуудһаашье, Улаан-Үдэһөөшье зон ерэхэ. Тала, ойһоо ургамал но-гоо суглуулжа хатаадаг, эм найруул-даг һэн. Мүнгэн томо домботой һэмди. Бинь булагай уһа асархаб, абамни но-моо уншажа, аршаан найруулха, адиса-ар утаха.

Галина БАЗАРЖАПОВА-ДАШЕЕВА.

(Үргэлжэлэлын хожом гараха).

БАРХАНАЙХИДАЙ ГАЙХАМШАГ ҮЗЭСХЭЛЭН

Бархан уулын хормойдо ажаһуудаг зоной алишье үеын түүхэ, оршон тойронхи байгаалиин һонирхолтой үзэгдэлүүд, ажаһуудалай болон үйлэ хэрэгүүдэй баримта болоһон зүйлнүүд гайхамшаг үзэмжэдэ дэлгэгдэнхэй.

Хурамхаанай аймагай Бархан нютагай хургуулиин музей ямаршье томо аймагай музейһээ дүтүүгүй баян үзэмжэтэй. Энэ музейе даагшаар түүхэ болон хизаар ороноо шэнжэлгшэ, олон жэлнүүдэй туршада энэ хургуулиин директорырээр ажаллаһан Цыренжаб Ширеторович Чимитцыренов хүдэлнэ.

МУЗЕЙ ХУРГУУЛИДА ДАМЖУУЛАГДАА

НЮТАГТАА бии болгогдожо, элбэгжүүлэн хүгжөөгдэжэ байһан музей үнгэрэгшэ зуун жэлэй 90-ээд онуудта тохёолдоһон элдэб һандаргалтын үедэ нютагайнгаа дунда хургуулиин харууһан доро дамжуулагдаһан юм. Тэрэ үедэ орхисоондо ороһон музейнүүд һандаргалдан, үгышье хэгдэһэн үшарнууд биил аабза. Харин энэ нютагай музей хурагшадтай ашаар улам хүгжэжэ, үзэмжэнүүдээрээ улам элбэг болоһон байна.

Мүнөө музей Барханай дунда хургуулиин нилээн ехэ талмай эзэлэнхэй. Удхаараа хубаарагдаһан олон таһагуудтай юм. Таһаг бүхэндэ өөһэдэн экскурсоводууд (хургуулиин хурагшад) жэлэй туршада ажал ябуулжа, хүн зонтой һонин-һонин мэдээсэлнүүдтээ хубаалдадаг.

ХУРГУУЛИИН ТҮҮХЭ БАЯН ДАА

ЭГЭЭЛ түрүүшын хургуули Аргадын Харгана гэһэн нууринда 1908 ондо байгуулагдаһан юм. Түрүүшын багша Аюшеев Буда Аюшеевич болоно. Мүнөө сагта энэ габьяа, дүршэл ехэтэй багшын үри хүүгэд хүндэтэ абынгаа нэрэ мүнхэлжэ, Барханай дунда хургуулиин эрхим хурагшадта жэл бүри нэрэтэ стипенди олгуулдаг. Хүндэтэй багшын дурасхаалай шатараар турнир энэ нютагта эмхидхэгдэдэг.

Хургуулиин түүхэдэ зориулагдаһан таһаг соо энэ гуламтын мүнхэлэһэн эхинһээ мүнөө саг хүрэтэр хураһан хурагшадтай амжалта, тэдэнэй шэн зориг, аша габьяа тухай хөөрөгдэһэн үзэмжэ баян.

ЛУБСАМА ГАРМАЕВА - БУХЫ БУРЯДАЙ ОМОГОРХОЛ

ЭНЭ музейн нэгэ буланда нютагай тамиршадта зориулагдаһан үргэн үзэмжэ табигданхай. Тэдэнэй гол нуури домог түүхэтэ Лубсама Гармаевада зориулагданхай. Шатараар Буряад Республикын 13-дугаар чемпион, Сибирийн болон Алас Дурнын

хизаарай дэбисхэрэй 5-дугаар абарга, санаар, велосипедээр болон хүнгэн атлетикээр Буряад Республикын оло дахин чемпион, эрдэмэй кандидат, доцент, ажалай ветеран ганса Хурамхаанай аймагай бэшэ, мүн бүхы Буряадай омогорхол болонхой гэжэ мэдээжэ.

Лубсама Гармаевна үндэр наһатай болобошье, нютагаа бусажа, Барханайнгаа үхибүүдые һорижо, хэдэн олон үхибүүдые тамирай үргэн харгыда гаргаһан юм.

БАРХАНАЙ БАГШАНАРАЙ ҮЗЭГЛЭЛ БУХЫ БУРЯАДА ШУДАЛАГДАДАГ

МУЗЕЙ соо онго булан энэ нютагай эрдэмтэд, багшанарай хэблэһэн номуудта зориулагданхай. Иймэ олон ном нэгэ нютагай зоной бэшэжэ хэблэгдэһэниинь гайхалтай. Эндэ "Үзэглэл" эгээл ехэ анхарал татаба.

- Бүхы эрдэм һуралсалай эхин шатын ном, учебнигүүд шэнэлэгдэн, «Развивающее обучение» гэһэн шэглэлээр һуралсал ябуулагдахадань, буряад хэлэнэй үзэглэл 1970-аад ондо хэблэгдэһэн номоор шудалагдахадань, мүнөө үеын шэглэлдэ таараагүй бшуу. Тиигэжэ энэ хургуулиин буряад хэлэнэй багшанар "Үзэглэл" һуралсалай шэнэ стандартын ёһоор бэлдэжэ хэблэжэ. Энэ номоор бүхы Буряад ороной аймагуудаар, Забайкалийн хизаар болон Эрхүү можын буряад шэглэлэй хургуулинуудта шудалагдадаг болонхой, - гэжэ музей даагша Цыренжаб Чимитцыренов тэмдэглэжэ.

1990-ээд онуудһаа эхилээд, мүнөө үе саг болотор Буряадайнэй эрдэмтэд юу хээ гээшэб? Ажабайдалһаа, арад зонһоо холо оршоһон эрдэмэй шэглэлээр юуб даа шэнжэлээд лэ, мүнөө үеын эрилтэдэ таарама номуудшье, һуралсалай пособиинуудшье үсөөхэн байһаар.

90 ЖЭЛЭЙ ОЙ

ҮНГЭРЭГШЭ декабрь һара соо энэ нютагай сомон 90 жэлэйнгээ ойн баяр тэмдэглэжэ. Зүблэлтэ

засагай эрхим ажал ябуулагшад, засаг турын байгуулалта, хүгжэлтэ, туйлалтанууд энэ буланда тодоор харуулагданхай. Аяар 1936 ондо энэ нютагай эдэбхитэн Чойжинова Хубилай Доржиевна Буряад Республика түлөөлжэ, Росси гүрэнэй засаг турын уулзалгада хабаадлсаад, Баргажанай гол дэбисхэр дээрэ эгээл түрүүшынхизэ "Хүндэлэлэй Тэмдэг" орденээр шагнагдаһан түүхэтэй.

90 жэлэй туршада аша габьяага түрэл нютагтаа зориулаһан эдэбхитэдэй нэрэнүүд, шэн зориг бүгэдэ тэмдэглэгдэнхэй.

ЕХЭ УРГАСААР БУРЯАД ОРОНИИЕ ДОҢОЛГОО

ЭНДЭ үнгэрэгшэ зуун жэлэй 70-аад, 80-яад онуудай хүдөө ажахын хүгжэлтын өөдөө дабшалга тухай хэлсэгдэнэ. Хүдөө ажахын өөдөө хүгжэн, эгээл ехэ амжалта туйлаха жэлнүүдтэ Барханай хүдөө ажахы нэгэ жэл аяар 110 мянган центнер тарьяа суглуулжа шадаһан юм. Энэ республикын ажахынууд сооһоо эгээл үндэр амжалта байгаа. Тиигэжэ бүхы Буряад Республик дотор эгээл эрхимүүд боложо тодорһон намтартай. Социалист ажалай баатарнууд, хүдөө ажахын үйлэдбэрийн эрхимүүдэй шэн зориг гэршэлһэн Советскэ Союзай болон Росийн Федерациин улаан түгүүд хадагалаатай. 1947 ондо бүтээгдэһэн Барханай ГЭС-эй макет эндэ табяатай. Совет засагай эгээл ехэ һалбаран хүгжэһэн сагай туйлалта, амжалтаар нютагаа суурхуулаһан зоной нэрэнүүд, тэдэнэй түүхэтэ ажаябууланууд тухай эндэ тодор бэшээтэй.

ГАЗАРАА ХЭТЫН ХЭТЭДЭ ХЭРЭГЛЭХЭ ТУХАЙ ГЭРШЭ - АКТ

ЭНЭ музейн үзэмжын эгээл хүндэтэй газарта хүн зоной га-

раараа бариха аргагүйгөөр шэллэһэн үзэмжэ соо Бархан нютагай ажахынуудай газарнууд эдэ зоной хэтын хэтэдэ хэрэглэхэ тухай үнэмшэлгэ акт табяатай. "На вечное пользование передана земля сельчанам села Барагхан" гэжэ бэшээтэй түүхээр баримталагдаһан данса Буряад Республикын Толгойлогшо Вячеслав Наговицын хараад, эдэ газарнуудта үшөө дахин межевани үнгэрэгшөөр бэшэ, хэтын хэтэдэ эдэ газарнуудта эндэхи зон хэрэглэхэ эрхэтэй гэжэ тэмдэглэжэ хэн.

Энэ данса 1937 ондо баталагдаһан, эндэхи ажахынуудай бүхы дэбисхэр тодорлоод, межевани хэгдэһэн. Элэсүүнэй ажахы Каганович гэһэн колхоз, Бархан, Галтай хоёр Молотов колхоз, Хончино-Зориг гэһэн ажахынууд булта нэгдүүлэгдэн, Барханай хүдөө ажахы байгуулагдаа юм.

2000 ондо Буряад Республика дотор эгээл ариг сэбэр һуурин гэжэ Бархан нютаг республика дотор суурханаан юм. Энэ нютагай соёл бол-босороһые гэршэлһэн ордон, байшангуудай македүүд эндэ зохиогдон табигданхай.

СОЁЛООРШЬЕ СУУРХААН БАРХАНАЙХИД

БАРХАНДА 1960-аад онуудта өөһэдэн газетэ хэблэжэ, хүн зонойнгоо хараа бодол анхаржа байгаа бшуу. Энэ газетын хэблэлнүүд эндэ табяатай.

Барханай арадай театрай түүхэ энэ музей соо горитойхон нуури эзэлнэ. Аяар холын 1936 ондо Радна Ешонов энэ нютагта жүжэгэй бүлэг байгуулаһан юм. Тэрэ гэхэнһээ хойшо арад зоноо жүжэг наадаар баясуулаа. Арадай гэжэ үндэр нэрэ зэргэ олгуулагдаһан театр 2011 ондо 75 онойнгоо ойн баяр тэмдэглэжэ бэлэй. Түрэл театрайнгаа ойн баярта зори-

улжа, нютагайхид театр тухай ном хэблээ.

Хэдэн олон жэлэй туршада театр урган һалбаржа, ганса аймаг, республика дотор бэшэ, харин Москва, Ленинград, Новосибирск, Красноярск болон Монгол оронооршье гастрольдо гараһан түүхэтэй.

Хэдэн жэлэй туршада энэ театрай хүмүүжүүлгэ дороһоо Буряад Республикын соёлой габьяата 7 хүдэлмэрилэгшэд, Буряад Республикын гүрэнэй шангай 5 лауреат мүнхэлөө бшуу.

Росийн Федерациин габьяата артистнар Саян Раднаев, Владимир Буруев, Буряад Республикын арадай артистнар Владимир Шагжиев, Баир Гомбоев, Росийн Федерациин соёлой габьяата ажал ябуулагша Олег Будаев гээд үшөө олон габьяата зон энэ газарһаа мүнхэлэн гараһан байна.

Тэдэнэй тоодо Буряадай оперо болон баледэй театрай үндэһэ табигша, Советскэ Союзай арадай артист, СССР-эй Гүрэнэй шангай лауреат Гомбо Цыдынжаповай аша габьяа сэгнэшгүгэй. Энэл нютагһаа гараһан бэлигтэй артистнар: алтан гургалдай Чимита Шанюшкина, Буряад драмын шэмэг Михаил Елбонов, хүсэмөөр бэшэ бас хоолойтон Бадма Балдаков болон бусад. Соёлой габьяатай зоной зэргэдэ буряад арадайнай уран шүлэгшэд Николай Дамдинов, Солбон Ангабаев. Иймэ бэлигтэйшүүлэй балшар бага наһандаа тайзанай амта эгээл түрүүшынхизэ амсаһан Барханай арадай театрай үүргэ ехэ. 1970 ондо "Огонек" гэһэн Бүхэроссийн журнал соо энэ театрай ажаябуулга тухай мүнөө үеын режиссёр Туяна Бадагавай толилолго хэблэгдэһэн түүхэтэй.

Цырегма САМПИЛОВА.
Авторай фото-зурагууд.

ОЛЕГ БАБУЕВ: «НАЙН АРТИСТ АЛИШЬЕ РОЛЬ НААДАХА АРГАТАЙ»

НААДААН РОЛЬНУУД - МИНИИ НАБАНАЙ БАЯЛИГ

МЭДЭЭЖЭ артистын зохёохы ажалайн ойн баярта зориулагдажа бэшээн хөөрөөн соогоо артист хаана түрөөб, хэды ондо түрөөб, ямар хургуули хээб, ямар рольнуудые наадааб гэжэ олон табые шашангүй, тон өөрсэ нонин юумэ бэшэхэ гэжэ оролдооб.

Олег Бабуев гэжэ нэрлэхэдэ, Буряад драмын театрта ходол ошоожо, жүжгүүдыень алгадангүй хаража байдаг зон өөһэдөөшье мэдэнгүй миһэрхэ, найн, хүжюу нони дуулахаая, эгшэтэрээ эне-элдэхэээ бэээ зэһэжэ эхилдэг гэбэлни, алдуугүй. Олег Бабуев залуу ябахандаа, элдэб рольнуудые наадажа, элдэб янзын абари зантай, элдэб ондоо хуби заяатай абаруудые байгуулжа шадаа. Харин мүнөө сагта үгэлжэ ябаһан буурал сагаан үбгэн аба гү, гүн ухаатай, хошонгууша, дорюун абари зантай, хүжюу зугаатай, ёһотойл буряад хүнэй дүрэ харуулдаг гэшэ.

Юундэб даа, Олег Дамдиновиче тайзан дээрэ харахадаа, энэ жүжэгтэ наадажа байһан хүн муу юумэ хэхэгүй, муу абари зан гаргахагүй, найн лэ юумэндэ хургаха, зааха, зүб харгыда дахулан гаргаха гэжэ этигэхээр.

Олег Бабуевай наадаһан рольнууд, тэрээн тухай бэшэгдэһэн статья, шүүмжэлгэнүүдые шэнжэлэн үзэжэ байхадаа, комедийнэ, хүжюу абари зантай хүниие наададаг артистын амплутай болоһон юм байна гэжэ ойлгобоб. Гэбэшье, энэ тиймэ бэшэл ха. 40 шахуу жэлэй туршада Буряад драмын театрай тайзан дээрэ али хэды рольнуудые наадахадаа, бултыень гүн сэдхэлээрээ мэдэржэ, харагшадай сэдхэлэй хубшэргэй дайражал, үнэншэмэ найханаар наададаг бшуу.

Бишье өөрөө Олег Бабуевтай уулзахадаа, ямар шог юумэ хэлэнэ ааб гэжэ хүлээн нагад байдагби. Эльгэнэйнгээ эгшэтэр энеэхээр юумэ тон томоотой нюураар сэхэ урдаһаашни хараад хөөрэдэг юм. Харин бидэ юрын анекдот, энеэдэтэй ушар хөөрэхэ гэбэл, шагнажа байһан хүнэйнгөө һонёо бууратар гансаараа энеэгээд, хөөрөөнэйнгөө үдха дамжуулжа, ойлгуулжа шадахагүйл байхалди даа. Энэ шадабари гэшэ Олег Дамдиновичай бэлигые үшөө дахин гэршэлдэг.

ДОЛООТӨЙХОН БАЙГААД, ЭГЭЭЛ ТҮРҮҮШЫН РОЛЬДО НААДАА

ОЛЕГ Бабуевые артист болохо гэнэн заяан дээдын хүсэнүүдэй табисуураар үгтэһэн байгаа хаш. Юуб гэхэдэ, бүхы юумэн юрэ бэшэ, нэгэл зорилготойгоор, нэгэл удхатайгаар бүтэшэдэг байгаа.

Олег хүбүүхэнэй Бур-Цахирта 1-дэхи класста нуража байхадань, Василий Арсаланович Аюшеев соёл гэгээрэлэй училищи дүүргэжэ, дипломно ажалаа хамгаалхаая ерһэн юм. "Углуу газарай олзо дуһаа" гэнэн багхан жүжэг найруулан табихадаа, хүбүүхэнэй роль наадахыень Олегтэ даалгаһан юм. Тэрэ үедэ өөрыгөө ёһотойл артист мэтээр мэдэрһэнэ мүнөөшье болотороо мартадаггүй.

Хоёрдохи класста нуража байхадань, Олгегые бүхы хургуулиин ёлковод Дед Морозые наадхуулаһан юм. 10 класс хүрэтэр хэды олон үндэр томо хүбүүд байбашье, оройдоол 2-дохи классай нурагшые томошуулай ёлковод табишадые, бага байхадаа, ойлгоошьегүй, һүүлдэнэ томо болоод, Олег Дамдинович гайхадаг. Эндэ нэгэл

харюу, бэлигтэй хүбүүхэниие элирүүлжэ, бэлиг шадабариень шалгажа, туршажа байһан бэрхэ багшын онол арга хаш.

«ОДО ЗАЯАМИ ДАША-РАБДАН БАТОЖАБАЙЕ ЭЛЫГЭЭГЭЭ»

ОЛЕГ Бабуевай артист болохо шалгалта барихадань, одо заяан өөдөө байгаа. Хүдөөгэй хургуулида хүгжэмэй хургуули байха бэшэ, хүгжэмэй талаар Олег нулахан байгаа. "Баахалдай шэхэн дээрэмни шангахан гэшхэжэрхиһэн байгаа" - гэжэ Олег Дамдинович энеэнэ.

- Хүгжэм соносожо ойлгохо талаар нулахан, ороншьегүй байхадаа болохо байгаа. Теэд буурал сагаан толгойтой нэгэ хүн (һүүлдэ мэдэһэмни, Буряад драмын театрай литературна талые даагша, мэдээжэ уран зохёолшо Даша-Рабдан Батожабай байгаа) намда дүтэлжэ, "Зай, хүбүүн, хүгжэмдөө хэрбши?" - гэжэ һөөлдэнги хоолойгоор асууба. "Мууб", - гэбэб. "Зай, тийгээ һаа, мүнөө шалгалтын үедэ тээ хойно һуухаб. Гарга үргэхэдэмни - наринаар, гарга дошонь болгоходом, бүдүүншгээр аялгатуулхаш", - гэбэ. Хүгжэмэй талаар харюусалгата байһан Владлен Пантаев шалгалта үнгэргэбэ. Үнөөхи хүнэйнгөө гарые хараад лэ, заагаашаарнь хээд байбаб. Удаань В. Пантаев хэды клавиша дараабиб гэжэ хэды дахин асууба. Буурал толгойтой хүмни 3 гү, али 4 гэжэ гарайнгаа хургаар харуулаад лэ байба. Владлен Пантаев ехэ гайхаһан юм. Хараад үзэхэдэнэ, хүгжэмдэ абьяасгүй аад, бүхы юумыень зүб харюу үгэхэдэмни, "Дүрбэ" гэнэн сэгнэлтэ табигдаа бшуу. Тэрэ үедөө иимэ нэрэ түрэтэй хүн намайе дэмжэе гэжэ хаанаһаа мэдэхэ бэлэйбиб, - гэжэ Олег Дамдинович хөөрэнэ.

ГАЗАР УНАНАЙ ЭЛШЭ ХҮСЭН ШАНГА

ХОРБОО юртэмсын амидарал юрын юрьеэн бэшэл даа. Хүн гэшэ газар уһаараа түрһэн тонототоо холбоотой байдаг. Нютаг бүхэндэ нэгэ шэглэлдэ нэгэ доро бэлигтэй үхибүүд мүнэдэлдэг гэжэ дэмы хэлсэдэггүй. Жэшэнь, Агын багхан Догой нютагһаа домог түүхэтэ арба гаран летчик хүбүүд мүнэдэлэн гараһан гэжэ ехэтэ гайхагшаб. Харин Захаминай аймагай Цахирай дунда хургуулида Олег Бабуевай дунда хургуулиа дүүргэхэдэнэ, суг хамта нураһан 10 хүбүүдэй табанинь Алас Дурна зүгэй искусствын институтта нэгэ мүнэн ороһон юм. Тэдэ хэд бэ гэбэл, мэдээжэ артист Содном Хажитов, Захаминай аймагтаа режиссёроор ажаллажа байһан Николай Соктоев, Лазарь Чимитов, Анатолий Будаев, Александр Будаев гэгшэд болоно.

- Ажабайдалаймни эхиндэ намайе дэмжэжэ ябаһан хайрата багшяа ходол сэдхэлдээ дурсажа, дулааханаар һанажа, баярые хүргэжэ ябадагби. хургуулиимнай ниитэ ажабайдал һонирхолтой болгохын тула хургуулиин директор Николай Андреевич Корнаков ехэ оролдодог байгаа. Буряад хэлэнэй багша Дымбырын Будаевич Жигжитовтэ, түрүүшынгээ хурган хүмүүжүүлгшэ, Россиин Федерацийн хургуулиин габыяата багша Цырен-Дулма Дылгыровна Дугаржаповада доро дохин ябадагби, - гэжэ Олег Бабуев дурсана.

НАЙН, МУУ ГЭЖЭ РОЛЬ БАЙДАГҮЙ

НАЙН ГҮ, али муу роль гэжэ байха ёһогүй. Энэ роль нам-

Диплом абалгын үедэ. 1975 он

Н.Шабаев, О.Бабуев, Монголой ажалай абарга Гантүмэр, Россиин арадай артист Г.Бутуханов Улаан-Баатарта

«Хойто наһандаа уулзахабди» гэнэн зүжэгтэ Чойбалсанай роль Олег Бабуев гүйсэдхэнэ

Брестдэ интервью үгэжэ байна, Белорусси

Францида (Канны) гастроллин үедэ

да таараха, таарахагүй гэжэ болохогүй. найн артист алишье роль наадажа шадаха аргатай ха юм даа. Артист бүхэн өөрын хараатай, өөрын ойлгосотой байхадань, харин режиссёр тад ондоогоор хаража, иигээд наадаха гэхэдэнэ, артист зүбшэжэ, үнэхөөрөөшье зүб гэжэ мэдэрхэш. Эдэ гуримүүд тухай артист бүхэн адлиханаар намда хөөрһэн байна.

Жэшэнь, Александр Вампиловай "Ууган хүбүүн" гэнэн зохёолоор табигдаһан зүжэгтэ Васенкын роль Олег Бабуевай эгээл түрүүшын роль гэшэ. Энэ худалч соо Баян гуайн, Бато-Мүнхэ Пурбуевай "Харгын эхин" соо Буладай, Д. Дылгыровэй "Босоон" гэнэн зүжэг соо Сампилай рольнууд болон һүүлэй үеын табигдаһан зүжэгүүдтэ наадаһан рольнуудын артистын дээдын бэлиг тодруулна.

БУРЯАД ХЭЛЭН ТУХАЙ...

БУРЯАД хэлэн Буряад драмын театрай тайзан дээрэ театрай эхиндэ һаяеын саг хүрэтэр ходол эдэлжэ, буряад хэлэнэй жэнхэни найхан аялга жэшэ болгон, харагшадаа баясуулжа байдаг нэн. Теэд һүүлэй хэдэн жэлэй үйдхартай, зүрхээ үбдэхөөр үзэгдэл хада мүнөө үеын залуу артистнар буряад хэлээ мэдэнгүй. Буряадаар дуугаржа шадахагүй артист яагаад Буряад драмын театрта ажаллаха юм?! Энээн тухай Олег Дамдиновичаа асууһан байнаб.

- Сэхыень хэлэхэдэ, энэ үзэгдэл мүнөө үеын залуушуулай гэм бэшэл даа. 1972 ондо тэрэ үеын театрай директор Цырен Балбаров Алас-Дурнын искусствын институтта нуража байһан буряад студийн оюутадта зориута буряад хэлэ заахыень хоёр багшанарые эльгээһэн юм. Тэдэ багшанар театрнаа салин абаад, бидэни буряад хэлэндэ ехэ һайнаар нураһан юм. Ленинградтай студиин оюутадта нэгэл хаһада буряад хэлэнэй багша эльгээгдээ

нэн. Тэрэ гэнээр, буряад хэлэнэй багшанар эльгээгдээгүй, - гэжэ Олег Дамдинович хөөрэбэ.

Энэ ажал дахин нэргээжэ ябуулбал, оюутан ябаа сагтаа ерээдүй артист забол найхан буряад хэлэндэ нуража, уран нурагхай хэлээрээ харагшадаа баясуулжал байха нэн ха даа.

Россиин Федерацийн габыяата артист Олег Дамдинович Бабуев апрель нарын ехээр наһанайнгаа нэгэ дабаа дабахадаа, хэжэ ябаһан ажалайнгаа дүн согсолжо, харагшадаа шэнэ нонин программаар баясуулха хүсэлтэй. Бэлигтэй артистые, Буряадаймнай түрүү хүбүүдэй нэгые түрһэн үдэрөөрнь амаршалнабди. Эндэ нэгэ асуудал досоомни түрэнэ: бэлигтэй артистые юундэ мүнөө болотороо Россиин арадай артист гэнэн нэрэ зэргэдэ зууршалаагүй гэшэб?

Цырегма САМПИЛОВА.
Фото - зурагууд Буряад драмын театрай музейн жасаһаа абтаба.

АРАДАЙ ТҮҮХЫЕ ГЭРДЭЖЭ ЕРЭНЭН АЛАМЖА МЭРГЭН

Буряад ульгэрнүүд Эхирэд – Булагадай, Үнгын голой, Хорин гээд гурбан хуби болон хубаардаг гэжэ бэшэ бэлэйбди. «Абай Гэсэр» ульгэрэй удаа яһала мэдээжэ, шэнжэлэгдэн ульгэр - «Аламжа Мэргэн».

УЛЬГЭРЫЕ ЭГЭЭН ТҮРҮҮН АМЕРИКЫН ЭРДЭМТЭН БЭШЭЖЭ АБАА

Энэ ульгэрые эгээн түрүүн америкийн эрдэмтэн, аяншалагша, оршуулагша Джереми Куртин бэшэжэ абанан юм. Энэ эрдэмтэн олон арадуудай хэлэ мэдэдэг, суутай лингвист байһан юм. Юундэ, хайшан гээд буряадуудай ульгэрнүүдые шэнжэлжэ эхилэб гэбэл, тэрэ эрдэмтэн агуухэ Монгол улас тогтоон Чингисхаанай түүхээр эхэтэ һонирходог байһан юм. Хаанаһаа, ямар шалтагаанһаа тиймэ баатарлиг дайралдашад бии болоод, хахад дэлхэй эзэмдэжэ гэшэб гэжэ эхэ бодолгодо ородог хэн. Эрхүү буряадуудай ажабайдалар һонирхон, Худариин голоор, Ойхоной нотагуудаар ябахандаа, гансал энээгүүр, буддын шажанда абтагдаагүй буряадуудта монгол хүнэй шанга хүсэнэй хүлдэ, жэнхэни ёһо заншал, урдын урданай мүргэл бүтэн бүрин үлөө гэжэ мэдэ. Джереми Куртин тийхэдэ яһала наһатай болоод – жара наһа холо гараад байхадаа, буряадуудай аман зохёол шэнжэлжэ захалаа. 1900 ондо тэрэ Байгал шадар ерэжэ, буряад нотагуудаар аяншалжа, яһала олон, Гэсэр, Ерэнсэй, Аламжа Мэргэн гэхэ мэтэ ульгэр түүхэнүүдые бэшэжэ абаа. Эрдэмтэн ород-буряад хэлэнэй оршуулагшатай байбашье, хахад жэлэй турша соо буряад хэлэ шэнжэлжэ, буряад хэлэ яһала һайнаар ойлгохо болоһон юм гэдэг. Бэшэһэн суглуулбария тэрэ 1909 ондо Бостон хотодо хэблэлдэ гаргаа хэн. Ульгэрнүүд шүлэглэмээр бэшэ, прозоор гаргагдаһан байна. Тиймэһээ буряад хэлэнэй шэдитэ баян онсо аялганууд тэдэ оршуулганууд соо ороогүй юм ааб даа.

ЦЫБЕН ЖАМЦАРАНО: "БЭШЭЖЭ ҮРДИХЭ ХЭРЭГТЭЙ"

Һүүлээрнь, 1903 ондо, Буряадай элитэ эрдэмтэн Цыбен Жамцарано энэ ульгэрые буряадаар бэшэжэ абаа. Суутай эрдэмтэн 1903 - 1906 онуудаар эхирэд, булагад буряадуудай ульгэрнүүдые бэшэжэ үрдиһэн юм. Аяар тийхэдэ Жамцарано, буряад арадай эпосүүдэй үгы боложо байһаниие голхорон тэмдэглээд, иигэжэ бэшэ хэн: "Ульгэр хөөрэхэ хүн үсөөн болоо. Эндэ тэндэһээ ульгэрнүүдые арайл гэжэ, хэһэг хэһэгээр бэшэжэ үрдинэбди". Эрдэмтэн ульгэрнүүдые бэшэхэдэ, эхэ анхаралтай, ульгэршэнэй хэ-

лэнэй онсо маяг үлээдэг байһан юм. Энэнь эхэ сэнтэй. Гурбан жэлэй туршада эрдэмтэн арбаад ульгэрнүүдые хэдэн ондоо ульгэршэдһөө бэшэ. Ардайн Адагай Хабсал һууринай Шалбагай Ёлбоон гэжэ 53 наһатай ульгэршэнһөө "Аламжа Мэргэн хүбүүн Агуу Гоохон дүүхэй хоёр" гэжэ ульгэр 1903 ондо бэшэжэ абанан юм. Хамтадаа тэндэнь 5297 шүлэгүүд ороо. Удаань, 1906 ондо, эрдэмтэн энэл ульгэршэнһөө «Хаан Бугдур хаани Хаа Ошир хүбүүн» гэжэ, 4365 шүлэгтэй ульгэр бэшэжэ абанан байна. Эдэ ульгэрнүүд Санкт-Петербург хотодо монгол арадуудай аман зохёолой суглуулбариин ном соо орожо хэблэгдэ хэн. 1936 ондо ород уран зохёолшон Иван Новиковой хүсөөр «Аламжа Мэргэн» ород хэлэндэ оршуулагдаад, хэблэлдэ гараа. Һүүлээрнь, олон жэлүүдэй туршада буряад арадай ульгэрнүүд «сүлэлгэдэ» эльгээгдээд, ульгэр шэнжэлһэн эрдэмтэд гүрэнэй дайсан, хариин буржуазна политикие дэмжэгшэд гэжэ тоологдодог болоо. Тээд буряад арадаймнай ульгэрнүүд үндэһөөрөө үгы болоогүй, олон эрдэмтэдэй ажалай һайгаар, энэ саг үе хүрэтэр хадагалаатай ерээ. 1991 ондо Аламжа Мэргэн "Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока" гэжэ суглуулбарид Новосибирск хотодо гараа хэн. Тэрэнэй хажуугаар Усть – Орда тосхоной Алексей Батлаеваһаа 1941 ондо Сергей Балдаевай бэшэжэ абанан вариант мүнөө болотороо хаанашье гараадүй, бии юм.

АЛАМЖА МЭРГЭН – ЭГЭЭН УРДА САГАЙ УЛЬГЭР

Аламжа Мэргэн хадаа буряад арадай эгээн урдын сагые харуулһан ульгэрнүүдэй нэгэн юм. Тэндэ эхэнэр хүнэй хүсэн, хубилгаан, шэдиин арга эгээн һайнаар харуулагдана. һамга асархаяа ошоод, эхэ аюулда ороһон ахаяа абарха аргатай Агуу Гоохон дүүхэй хүсэтэй шангаар, ямаршье эрэ хүниие диилэхэ аргатайгаар харагдана. Эрдэмтэдэй тэмдэглэһээр, матриархат үеын хүсэн дээрээ байхада энэ ульгэр зохёогдоо. Баатарлиг дүү басаган хэнһэшье айнгүй, дайсанаа дараад, ахынгаа гэр бүлэтэй боложо жаргахын түлөө тэмсэнэ. Харин оршон тойроһон байгали, ан, мал, морин, шубууд, заһанан, могой, баха гэхэ мэтэ, ульгэртэ ороһон хүнэй бэшэ дүрэнүүд, бултадаа амиды, хүнэй үгэ хүүр ойлгодоогоор харагдана.

Хаан бүргэд шубуун Юһэн гүрүм огторгой эрьюулжи,

Арилжа талиибал, Хүсэгдэхү болибуу! Хатан ехэ дайдая үнсэгөөрнь хайрабал. Хүсэгдэхөө болоходоо, Ядан гэжи ерэжи Саада бээдэн оробол даа. - Хүбүүн, нүхэр танил! -

гэжи, Энээгээ нохой, бариши! - гэжи

Аламжа Мэргэн хүбүүниин Хабхашалжи барижил, Хоромгодаа хатхаж, Байрандани байлгалбал.

Ульгэр соо арадай аман зохёолой олон түхэл янза оронхой. Жэшэнь, олон тээ ушарһан үрэлнүүд эхэ һонирхолтой. Харин оршон тойроһон бүхы юумэн, номой годлинуудшье хүрэтэрөө амиды, ухаатай, хүнэй хүүр ойлгодог хэбэртэй. Аламжа Мэргэн Бухайр хара номоёо гаргажа харбахандаа, миин харбанагүй, харин тэрээндээ хүндэ хандаһан мэтээр хэлэнэ: - Зориһон ябаһан

дайдадаа Хүрэхэ ошохо хадамни, Нары могойн

гүлдархагүй, Нара һаранай харагдахагүй,

Гараһан хара хүшиие Тэрээгээр лэ багтаһаар, Тэмээгээр лэ гарахаар Зуураариин

шуудхалажи унагаагэйш!

Нүгөөдэ ушарта мангадхайн хүнэһэ бэдэржэ байхадаа, Аламжа Мэргэн һур номойнгоо оно дээрэнь иигэжэ ушана:

- Үхүхэ заяатай хадамни Үйхэн түмүүр гарьяарай, Ажи ябаха хадамни Ёргоон хулан галуунай толгойёнь таһар харбаад лэ

Онобшидоо углажи, Хабханшадаа хабхалжа, Асараха гэжэ – лэ, Харбажи орхёлой.

Аламжа Мэргэн ульгэрые уншан байхада, мүнөө эхээр бэшэгдэдэг нейролингвистикын аргуудтай буряад арадай элинсэгүүд һайн танил байгаа гэжэ мэдэхээр. Хэлэнэй аргагүй эршэмтэй аялга дурдалганууд заримдаа юрын хүнэй ойлгохоор бэшэ, ондоо, нарин дайдын эзэдтэ хандаһанай гэршэлгэнүүд байжа болоо гэжэ һанаһаар. Тиймэһээл урданай ульгэршэд миин ульгэрөө хөөрэдэггүй, харин нэгэ тиймэ, онсо ордоното байдалда ород лэ, бөөлэн һагад уншадаг байһан юм. Тэрээн тухай нэгтэ бэшэ Цыбен Жамцарано хэлэһэн байна. Ульгэр уншахадаа, абамни тус ондоо байдалда, "трансда" ороһон шэнги болодог юм, - гэжэ Солбон Лыгденов

нотагаараа суутай багша эсэгэ тухайгаа хэлээ хэн. Уншаад үзйт даа, хүндэтэ уншагшаднай, ульгэрэй эхин түүрээлгын мүнүүдые, шэдитэй, эршэмтэй, хүсэтэй бээ аялгань!

Шагаабарьтай, шагаабарьтай турада бэлэй

Шагнахаар, шагнахаар үлигери татха яалай! Шагнажи һууһан

нүхүшиндаа Дуурялсарин хэлэхү яалай!

Абадар юе неэжи даа Абгайн эзбэе һэргээхүү яалай!

Арбан гурбан хаанай бэлэй лэ

Ахалха дээжын хэлэхү яалай! -

Иимэ түүрээлгын һүүлээр шэдитэ ульгэрэй яаралгүй дуун эхилнэ даа.

Харин урданай хүнэй юрын байдалдаа хэрэглэдэг, улаан шуһанай аргаар жадхадаг, хара альбанай гэхэ мэтэ элдэб аргууд ульгэр соо ямар тодоор харуулаатай гэшэб. Аламжа Мэргэн хардагша хоёр абганараа диилээд, тэдэ хоёроо толгойгоорнь уруу шэнһэндэ хадана. Хурганһаа шуһаа гаргад, тэрэ хоёрой толгой дээрэнь адхаж, тэдэнэрэй хэтын хэтэдэ бодонгүй, хосоржо халахын түлөө иигэжэ хэлэнэ:

Энэ галаби эмдэрсэ, Тэрэ галаби тэхэрьсэ Ангалзаха аматайхан Гозолзохо хэлэтэйхэн байггүй!

Дайсанаа дараһанай, тэдэнэй хэзээдэшье бусахагудын түлөө шэдитэ ёһололнууды хэлэнэй һүүлээр Аламжа Мэргэн гэрхэн тээшээ гэшүүлнэ.

Мээр гэнэн бөөрээ Арбан гурбан хаанай ла Аха хаанинь боложо, Ахуй яргал яргажи, Хорин таба хоножи Хуушан яргал яргабал... Амитан зониин боложи Үнэржэжи зугаалһаниин тэрэ-лэ...өө!

Түрэл ардаимнай үндэһэн соёл, уянгалан уншамаар угай түүхэ, шүтэн байхаар шэдитэ мэдээсэлнүүд, арадаймнай һур һүлдые дээшэнь үргэмөөр хүрөөтэй шанга хүсэн – бултадаа манай арадай аман зохёол соо, үзэсхэлэнтэ ульгэрнүүд соо бии юм. Тэдэнэ мартангүй, һонирхожо, үзэжэ байл да! Уншаһан, ойлгоһон хүн сэдхэлээрэ анхаржа, үри үхибүүдтээ хэлэжэ, хөөржэ, аргатайл һаа ульгэрнүүдээ уншажа, ходоодо хүсэ шадалтай, омог дорюун ябаял даа.

Баира БАЛЬБУРОВА.

Галина БАЗАРЖАПОВА-ДАШЕЕВА

УЛЬГЭРЭЙ БААТАРНУУДАЙ ҮЛДЭТЭЙ ТАНДАА...

Сая жэлнүүдэй түүхые иран, Сартуул яряанай аялга соносон, Сүл губиин сүлхэ тэмээнүүдтэл Субан нубаряа гүбээ добуунууд – Зэдын гүбээ добуунууд. Ньюса бодолоо нүсэгэн оройдоо

Нюугаад һууһан таабайнууд мэтэт, Бүгтыһэн нюрганһаа нөөсэ баялигаа Буулгаха дурагүй баянууд мэтэт. һаргама һайхан бэе түхэлөө Хүрин хубсаһаар халхалан далдалаад,

Һүниин инагые һэмээхэн хүлэһэн Хүүхэн дангиные һануулна хаяат. Дуутай тэнгэриин шангарха үедэ Дуугайл дуураһан янза үзүүлнэт, Жабхалан хүсэндэнь һүрдэн һүгэдөөд,

Зальбаран шүтэһэн мүргэлшэд мэтэт. Зуун жэлнүүдэй зуралзаан соогуур, Мянган жэлнүүдэй миралзаан соогуур Халуун тоонтоёо хамгаалха үүргэтэй

Харуулда зогсоһон баатарнууд мэтэт. Ульгэрэй баатарнуудай һүлдэтэй Танһаа, Үеын үедэ дабшаһан Танһаа Үршөөл хайрыетнай эрин абаад, Үргэлэй дээжэ – үрил сасаһуу, Зэдын гүбээ добуунууд.

5 КАНАЛ

06.25 М/С "ПРИКЛЮЧЕНИЯ ВУДИ И ЕГО ДРУЗЕЙ" (6+)
 06.50 М/С "ПИНГВИНЁНОК ПОРОРО" (6+)
 07.00 М/С "ПАКМАН В МИРЕ ПРИВИДИНИЙ" (6+)
 07.30 М/С "КЛУБ ВИНКС - ШКОЛА ВОЛШЕБНИЦ"
 08.00, 13.05, 23.10 СКЕТЧ-ШОУ "6 КАДРОВ" (16+)
 09.00, 13.30, 19.30, 00.00 "МЕСТНОЕ ВРЕМЯ НА СТС-БАЙКАЛ" (0+)
 09.30, 00.30 Т/С "НЕФОРМАТ"
 10.30 СКЕТЧ-ШОУ "ДАЁШЬ, МОЛОДЁЖЬ" (16+)
 11.00 Х/Ф "НАЗАД В БУДУЩЕЕ-2"
 14.00, 20.00 Т/С "КУХНЯ"
 15.00 Т/С "ВОСЬМИДЕСЯТЫЕ" (16+)
 16.00, 18.30, 19.00 Т/С "ВОРОНИНЫ"
 21.00 Х/Ф "НАЗАД В БУДУЩЕЕ-3"

01.30 Х/Ф "ШЕСТЬ ДЕМОНОВ ЭМИЛИ РОУЗ"
 03.45 ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ
НТВ
 07.00 "НТВ УТРОМ"
 09.40, 11.20 Т/С "ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА"
 11.00, 14.00, 17.00, 20.00 "СЕГОДНЯ"
 11.55 "ДО СУДА"
 12.55 "СУД ПРИСЯЖНЫХ"
 14.25 "СУД ПРИСЯЖНЫХ. ОКОНЧАТЕЛЬНЫЙ ВЕРДИКТ"
 15.35 Т/С "ДЕЛО ВРАЧЕЙ"
 16.30, 19.30 "ОБЗОР. ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ"
 17.25 "ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА"

18.40 "ГОВОРИМ И ПОКАЗЫВАЕМ" С ЛЕОНИДОМ ЗАКОШАНСКИМ"
 20.30 Т/С "ДИКИЙ" (16+)
 00.15 "СЕГОДНЯ. ИТОГИ"
 00.35 Т/С "ПОД ПРИЦЕЛОМ"
 02.30 "ДАЧНЫЙ ОТВЕТ"
 03.30 ФУТБОЛ. "РЕАЛ МАДРИД" (ИСПАНИЯ) - "БОРУССИЯ ДОРТМУНД" ЛИГА ЧЕМПИОНОВ УЕФА. ПРЯМАЯ ТРАНСЛЯЦИЯ
 05.40 ЛИГА ЧЕМПИОНОВ УЕФА. ОБЗОР
 06.10 "ДИКИЙ МИР"
ДТВ
 06.00 М/Ф
 08.30, 15.10, 19.00, 23.00 "УЛЕТНОЕ ВИДЕО" (16+)

09.00, 15.30, 18.30, 20.30 "ДОРОЖНЫЕ ВОЙНЫ" (16+)
 09.30, 00.00 "АНЕКДОТЫ-2" (16+)
 10.00 Т/С "ДАЛЬНОБОЙЩИКИ-2"
 12.00 Т/С "СОЛДАТЫ-7"
 16.30, 17.00, 17.30 "ВНЕ ЗАКОНА" (16+)
 18.00 "ЕСТЬ ТЕМА" (16+)
 22.00 "КВН. ИГРАЮТ ВСЕ" (16+)
 00.30, 01.30 "ГОЛЫЕ И СМЕШНЫЕ" (18+)
 01.00 "УДАЧНАЯ НОЧЬ" (16+)
 02.00 Х/Ф "НЕ СТАВЬТЕ ЛЕШЕМУ КАПКАНЫ"
 03.40 Х/Ф "СМОТРИ В ОБА"
 05.20 "ВЕСЕЛЫЕ ИСТОРИИ ИЗ ЖИЗНИ-2" (16+)

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00 "СЕЙЧАС"
 07.10 "УТРО НА 5" (6+)
 10.30, 16.00 "МЕСТО ПРОИСШЕСТВИЯ"
 11.30, 13.30 Х/Ф "ЧАСТНЫЙ ДЕТЕКТИВ, ИЛИ ОПЕРАЦИЯ "КООПЕРАЦИЯ"
 14.00 Х/Ф "ПРОРЫВ"
 17.00 "ОТКРЫТАЯ СТУДИЯ"
 17.50 Х/Ф "ВЫЙТИ ЗАМУЖ ЗА КАПИТАНА"
 20.00, 20.30, 21.00, 02.55, 03.25, 04.00, 04.30, 05.05, 05.40, 06.10 Т/С "ДЕТЕКТИВЫ"
 21.30, 22.15, 23.25, 00.15 Т/С "СЛЕД"
 01.00 Х/Ф "ШОФЕР ПОНЕВОЛЕ"

Четверг, 3

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 "ДОБРОЕ УТРО"
 10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
 10.05, 05.00 "КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"
 10.35 "ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ"
 10.45 "ЖИТЬ ЗДОРОВО!" (12+)
 11.55 "МОДНЫЙ ПРИГОВОР"
 13.10 "ВРЕМЯ ОБЕДАТЬ!"
 13.50 "ДЕЛО ВАШЕ..." (16+)
 14.30 "ИСТИНА ГДЕ-ТО РЯДОМ" (16+)
 15.00 "ДРУГИЕ НОВОСТИ"
 15.25 Д/С "ПОНЯТЬ. ПРОСТИТЬ" (16+)
 16.15 "ОНИ И МЫ" (16+)
 17.10, 04.05 "В НАШЕ ВРЕМЯ" (12+)
 18.00 "НАЕДИНЕ СО ВСЕМИ" (16+)
 19.00 ВЕЧЕРНИЕ НОВОСТИ С СУБТИТРАМИ
 19.45 "ДАВАЙ ПОЖЕНИМСЯ!" (16+)
 20.50 "ПУСТЬ ГОВОРЯТ" (16+)
 22.00 "ВРЕМЯ"
 22.30 Т/С "ПОЗДНЕЕ РАСКАЯНИЕ" (16+)
 00.20 "ВЕЧЕРНИЙ УРГАНТ" (16+)
 01.00 "НОЧНЫЕ НОВОСТИ"
 01.10 "НА НОЧЬ ГЛЯДЯ" (16+)
 02.05 Х/Ф "ПСИХОЗ"

ЧАСТЬ (12+)
 13.00 Т/С "ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ"
 14.00 "ОСОБЫЙ СЛУЧАЙ" (12+)
 16.00 Т/С "ДЖАМАЙКА"
 17.00 Т/С "ПОКА СТАНИЦА СПИТ"
 18.30 Т/С "ЛИЧНОЕ ДЕЛО" (16+)
 19.30 "ПРЯМОЙ ЭФИР" (12+)
 21.50 "СПОКОЙНОЙ НОЧИ, МАЛЫШИ!"
 22.00 Т/С "САМАРА-2"
 00.50 Д/Ф "ТЕРРИТОРИЯ СТРАХА"
 01.45 Х/Ф "ОДИНОКИЙ АНГЕЛ"

ТНТ

07.00, 08.00 "ТЭЦ-3" (6+). ПОГОДА
 07.30, 08.30, 19.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+)
 08.55 "ДОМ-2. ЛІТЕ". ИНСТРУКЦИЯ (16+)
 10.30 "БИТВА ЭКСТРАСЕНСОВ"
 11.30 Х/Ф "МАЛЫШКАМ ЭТО НРАВИТСЯ"
 13.30, 14.30 Т/С "УНИВЕР" (16+)
 14.00 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС". "МИРОВЫЕ НОВОСТИ" (16+)
 14.15 АФИША (16+)
 15.00, 20.00 "ДРУЖБА НАРОДОВ" (16+)
 15.30 РЕАЛЬНЫЕ ПАЦАНЫ (16+)
 19.00 "УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ". "НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ" (16+). ПОГОДА
 19.15 ТОЧКА ЗРЕНИЯ
 21.00 Х/Ф "ИЗ 13 ВЫП. 30"
 23.00, 00.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+). ПОГОДА
 23.30 "ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ" (16+)
 01.00 Х/Ф "БЛОКБАСТЕР 3Д"

06.30, 08.00, 09.30, 11.00, 12.00, 13.00, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 23.00 "НОВОСТИ ДНЯ" (16+)
 07.00 "В ТЕМЕ" (16+). ЗУРХАЙ
 08.30 "ЕСТЬ РАЗГОВОР" (16+). ЗУРХАЙ
 09.00 "УТРО С "ТИВИКОМОМ" (6+). ЗУРХАЙ
 10.00 "В ТЕМЕ" (16+). ЗУРХАЙ
 10.30, 21.00 Т/С "ОДНАЖДЫ В МИЛЛИЦИИ"
 11.05 Т/С "БЫВШАЯ"
 12.05 Т/С "ПРИЗРАК ЭЛЕНА"
 12.55, 20.00 "СТАРТАП" (16+)
 13.05 Х/Ф "ЕСЛИ МОЖЕШЬ, ПРОСТИ"
 14.40 М/Ф
 15.05 Х/Ф "НА ДЕРИБАСОВСКОЙ ХОРОШАЯ ПОГОДА, ИЛИ НА БРАЙТОНБИЧ ИДУТ ДОЖДИ"
 17.05 Д/Ф "ГЕРОИ УХОДЯЩЕГО ВРЕМЕНИ: ЛЮДМИЛА ЧУРСИНА"
 18.05 "ПРОЕКТ "ПОДИУМ" (16+). ЗУРХАЙ
 19.00 "РАДАР-СПОРТ" (6+). ЗУРХАЙ
 20.05 Т/С "СКЛИФОВСКИЙ-2"
 22.00 Т/С "ВЕРОНИКА МАРС"
 23.30 "ТОП-МОДЕЛЬ ПО-АМЕРИКАНСКИ" (16+). ЗУРХАЙ
 01.00 "НОВОСТИ ДНЯ" (16+). ЗУРХАЙ
 01.30 "НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКОМЕ" (16+)

СТС «БАЙКАЛ»

07.00, 09.20, 11.05, 13.30, 16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)
 06.00 М/С "МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ" (6+)
 06.25 М/С "ПРИКЛЮЧЕНИЯ ВУДИ И ЕГО ДРУЗЕЙ" (6+)
 06.50 М/С "ПИНГВИНЁНОК ПОРОРО" (6+)

07.00 М/С "ПАКМАН В МИРЕ ПРИВИДИНИЙ" (6+)
 07.30 М/С "КЛУБ ВИНКС - ШКОЛА ВОЛШЕБНИЦ"
 08.00, 13.10 СКЕТЧ-ШОУ "6 КАДРОВ" (16+)
 09.00, 13.30, 19.30, 00.00 "МЕСТНОЕ ВРЕМЯ НА СТС-БАЙКАЛ" (0+)
 09.30 Т/С "НЕФОРМАТ"
 10.30 СКЕТЧ-ШОУ "ДАЁШЬ, МОЛОДЁЖЬ" (16+)
 11.00 Х/Ф "НАЗАД В БУДУЩЕЕ-3"
 14.00, 20.00 Т/С "КУХНЯ"
 15.00 Т/С "ВОСЬМИДЕСЯТЫЕ" (16+)
 16.00, 18.30, 19.00 Т/С "ВОРОНИНЫ"
 21.00 Х/Ф "ЧЁРНАЯ МОЛНИЯ"
 23.00, 00.30 27-Я "ТОРЖЕСТВЕННАЯ ЦЕРЕМОНИЯ ВРУЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ КИНЕМАТОГРАФИЧЕСКОЙ ПРЕМИИ "НИКА" (16+)
 02.05 Х/Ф "ПУТЬ БЭННЕНА"
 03.55 ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ

03.50 ФУТБОЛ. "ЛИОН" - "ЮВЕНТУС" ЛИГА ЕВРОПЫ УЕФА. ПРЯМАЯ ТРАНСЛЯЦИЯ
 06.00 ЛИГА ЕВРОПЫ УЕФА. ОБЗОР
 06.30 "ДИКИЙ МИР"

ДТВ

06.00 М/Ф
 08.10 "УДАЧНЫЙ ВЫБОР" (16+)
 08.30, 15.10, 19.00, 23.00 "УЛЕТНОЕ ВИДЕО" (16+)
 09.00, 15.30, 18.30, 20.30 "ДОРОЖНЫЕ ВОЙНЫ" (16+)
 10.00 Т/С "ДАЛЬНОБОЙЩИКИ-2"
 12.00 Т/С "СОЛДАТЫ-7"
 16.30, 17.00, 17.30 "ВНЕ ЗАКОНА" (16+)
 18.00 "ЕСТЬ ТЕМА" (16+)
 22.00 "КВН. ИГРАЮТ ВСЕ" (16+)
 00.00 "АНЕКДОТЫ-2" (16+)
 00.30, 01.30 "ГОЛЫЕ И СМЕШНЫЕ" (18+)
 01.00 "УДАЧНАЯ НОЧЬ" (16+)
 02.00 Х/Ф "СМОТРИ В ОБА"
 03.40 Х/Ф "КОНЕЦ ИМПЕРАТОРА ТАЙГИ"
 05.35 "ВЕСЕЛЫЕ ИСТОРИИ ИЗ ЖИЗНИ-2" (16+)

НТВ

07.00 "НТВ УТРОМ"
 09.35 СПАСАТЕЛИ
 10.05 "МЕДИЦИНСКИЕ ТАЙНЫ"
 10.40, 11.20 Т/С "ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА"
 11.00, 14.00, 17.00, 20.00 "СЕГОДНЯ"
 11.55 "ДО СУДА"
 12.55 "СУД ПРИСЯЖНЫХ"
 14.25 "СУД ПРИСЯЖНЫХ. ОКОНЧАТЕЛЬНЫЙ ВЕРДИКТ"
 15.35 Т/С "ДЕЛО ВРАЧЕЙ"
 16.30, 19.30 "ОБЗОР. ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ"
 17.25 "ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА"
 18.40 "ГОВОРИМ И ПОКАЗЫВАЕМ" С ЛЕОНИДОМ ЗАКОШАНСКИМ"
 20.30 Т/С "ДИКИЙ" (16+)
 00.15 "СЕГОДНЯ. ИТОГИ"
 00.35 Т/С "ПОД ПРИЦЕЛОМ"
 02.30 Т/С "ХВОСТ"

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00 "СЕЙЧАС"
 07.10 "УТРО НА 5" (6+)
 10.30, 16.00 "МЕСТО ПРОИСШЕСТВИЯ"
 11.30, 12.50, 13.30, 14.35 Х/Ф "ЧАСТНОЕ ЛИЦО"
 17.00 "ОТКРЫТАЯ СТУДИЯ"
 17.50 Х/Ф "ШОФЕР ПОНЕВОЛЕ"
 20.00, 20.30, 21.00 Т/С "ДЕТЕКТИВЫ"
 21.30, 22.15, 23.25, 00.15 Т/С "СЛЕД"
 01.00 Х/Ф "АВАРИЯ - ДОЧЬ МЕНТА"
 03.00 Х/Ф "ЧАСТНЫЙ ДЕТЕКТИВ, ИЛИ ОПЕРАЦИЯ "КООПЕРАЦИЯ"
 04.50 Х/Ф "ПРОРЫВ"

Пятница, 4

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 "ДОБРОЕ УТРО"
 10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
 10.05, 06.15 "КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"
 10.35 "ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ"
 10.45 "ЖИТЬ ЗДОРОВО!" (12+)
 11.55 "МОДНЫЙ ПРИГОВОР"
 13.10 "ВРЕМЯ ОБЕДАТЬ!"
 13.50 "ДЕЛО ВАШЕ..." (16+)
 14.30 "ИСТИНА ГДЕ-ТО РЯДОМ" (16+)
 15.00 "ДРУГИЕ НОВОСТИ"
 15.25 Д/С "ПОНЯТЬ. ПРОСТИТЬ" (16+)
 16.15 "ОНИ И МЫ" (16+)
 17.10, 05.20 "В НАШЕ ВРЕМЯ" (12+)
 18.00 "ЖДИ МЕНЯ"
 19.00 ВЕЧЕРНИЕ НОВОСТИ С СУБТИТРАМИ
 19.45 "ЧЕЛОВЕК И ЗАКОН" (16+)
 20.50 "ПОЛЕ ЧУДЕС"
 22.00 "ВРЕМЯ"
 22.30 "ГОЛОС. ДЕТИ"
 00.30 "ВЕЧЕРНИЙ УРГАНТ" (16+)
 01.25 Х/Ф "НОЧЬ В МУЗЕЕ"
 03.25 Х/Ф "ГЛАЗА ЗМЕИ" (16+)

12.50, 15.50 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ (12+)
 13.00 Т/С "ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ"
 14.00 "ОСОБЫЙ СЛУЧАЙ" (12+)
 16.00 Т/С "ДЖАМАЙКА"
 17.00 Т/С "ПОКА СТАНИЦА СПИТ"
 18.30 Т/С "ЛИЧНОЕ ДЕЛО" (16+)
 19.30 "ПРЯМОЙ ЭФИР" (12+)
 22.00 "ПОЕДИНОК". ПРОГРАММА ВЛАДИМИРА СОЛОВЬЁВА (12+)
 00.25 "ЖИВОЙ ЗВУК"
 02.20 Х/Ф "ДЕТЯМ ДО 16..." (16+)

ТНТ

07.00, 08.00 "ТЭЦ-3" (6+). ПОГОДА
 07.30, 08.30, 19.30, 23.00 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+)
 08.55 "ДОМ-2. ЛІТЕ". ИНСТРУКЦИЯ (16+)
 10.30 "БИТВА ЭКСТРАСЕНСОВ"
 11.30 Х/Ф "ИЗ 13 ВЫП. 30"
 13.30, 15.30 Т/С "УНИВЕР" (16+)
 14.00 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС". "МИРОВЫЕ НОВОСТИ" (16+)
 14.15 ТОЧКА ЗРЕНИЯ
 14.30 ДРУЖБА НАРОДОВ
 19.00 "УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ". "НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ" (16+). ПОГОДА
 19.15 "ДО И ПОСЛЕ"
 20.00 "СОМЕДИ WOMAN" (16+)
 21.00 "КОМЕДИ-КЛАБ" (16+)
 22.00 КОМЕДИ БАТТЛ (18+)
 23.30 "ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ" (16+)
 00.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+). ПОГОДА
 01.00 Х/Ф "УЛИЧНЫЕ ТАНЦЫ-2"

06.30, 09.30, 11.00, 12.00, 13.00, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 22.00, 23.30, 01.15 "НОВОСТИ ДНЯ" (16+)
 07.00 "В ТЕМЕ" (16+). ЗУРХАЙ
 08.00 "НОВОСТИ ДНЯ" (16+). ЗУРХАЙ
 08.35 "РАДАР-СПОРТ" (6+)
 09.00 "УТРО С "ТИВИКОМОМ" (6+). ЗУРХАЙ
 10.00 "В ТЕМЕ" (16+). ЗУРХАЙ
 10.30 Т/С "ОДНАЖДЫ В МИЛЛИЦИИ"
 11.05 Т/С "БЫВШАЯ"
 12.00 Т/С "ПРИЗРАК ЭЛЕНА"
 12.55, 20.00 "СТАРТАП" (16+)
 13.05 М/Ф "ТАРБОЗАВР"
 14.50 Х/Ф "ОПАСНЫЕ ГАСТРОЛИ"
 16.30 "ВЕЛИКИЕ АВАНТЮРИСТЫ РОССИИ. СКЕЛЕТ ОСТАПА" (16+)
 17.30 "ДВОЕ НА КУХНЕ, НЕ СЧИТАЯ КОТА" (16+). ЗУРХАЙ
 18.05 "ПРОЕКТ "ПОДИУМ" (16+). ЗУРХАЙ
 19.00 "ВО САДУ ЛИ, В ОГОРОДЕ" (12+). ЗУРХАЙ
 20.05 Х/Ф "ГЛУБОКОЕ СИНЕЕ МОРЕ"
 22.30 Д/Ф "ТАЙНЫ ВЕКА: УБИЙСТВО ПОД ГРИФОМ СЕКРЕТНО"
 00.00 Х/Ф "ЗА ДВУМЯ ЗАЙЦАМИ"
 01.45 "НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКОМЕ" (16+)

СТС «БАЙКАЛ»

07.00, 09.20, 11.05, 13.30, 16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)
 06.00 М/С "МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ" (6+)
 06.25 М/С "ПРИКЛЮЧЕНИЯ ВУДИ И ЕГО ДРУЗЕЙ" (6+)
 06.50 М/С "ПИНГВИНЁНОК ПОРОРО" (6+)

07.00 М/С "ПАКМАН В МИРЕ ПРИВИДИНИЙ" (6+)
 07.30 М/С "КЛУБ ВИНКС - ШКОЛА ВОЛШЕБНИЦ"
 08.00, 09.30, 13.00 СКЕТЧ-ШОУ "6 КАДРОВ" (16+)
 09.00, 13.30, 18.30 "МЕСТНОЕ ВРЕМЯ НА СТС-БАЙКАЛ" (0+)
 09.40 СКЕТЧ-ШОУ "ДАЁШЬ, МОЛОДЁЖЬ" (16+)
 11.00 Х/Ф "ЧЁРНАЯ МОЛНИЯ"
 14.00, 19.00 Т/С "КУХНЯ"
 15.00 Т/С "ВОСЬМИДЕСЯТЫЕ" (16+)
 16.00 Т/С "ВОРОНИНЫ"
 21.00 "КУХНЯ "КУХНИ" (16+)
 21.30 ШОУ "УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ" (16+)
 23.00 ШОУ "УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ". "ДЕНЬ СМЕШНОГО ВАЛЕНТИНА" (16+)
 00.20 Х/Ф "ДЕНЬ РАДИО"
 02.20 Х/Ф "ЧЕЛЮСТИ"
 04.45 ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ

СУДЬБЫ"
 00.35 Х/Ф "КОМА"
 02.35 Д/С "ДЕЛО ТЕМНОЕ"
 03.35 Т/С "ДЕВЯТЫЙ ОТДЕЛ"
 05.30 Т/С "ХВОСТ"

ДТВ

06.00 М/Ф
 08.10 "УДАЧНЫЙ ВЫБОР" (16+)
 08.30, 15.10, 19.00, 22.00, 04.00 "УЛЕТНОЕ ВИДЕО" (16+)
 09.00, 15.30, 18.00, 20.30 "ДОРОЖНЫЕ ВОЙНЫ" (16+)
 10.00 Т/С "ДАЛЬНОБОЙЩИКИ-2"
 12.00 Т/С "СОЛДАТЫ-7"
 16.30, 17.00, 17.30 "ВНЕ ЗАКОНА" (16+)
 23.00 "+100500" (18+)
 23.30, 05.00 "СМЕШНО ДО БОЛИ" (16+)
 00.30, 01.30 "ГОЛЫЕ И СМЕШНЫЕ" (18+)
 01.00 "УДАЧНАЯ НОЧЬ" (16+)
 02.00 Х/Ф "ТРЕВОЖНЫЙ ВЫЛЕТ"

НТВ

07.00 "НТВ УТРОМ"
 09.40, 11.20 Т/С "ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА"
 11.00, 14.00, 17.00, 20.00 "СЕГОДНЯ"
 11.55 "ДО СУДА"
 12.55 "СУД ПРИСЯЖНЫХ"
 14.25 "СУД ПРИСЯЖНЫХ. ОКОНЧАТЕЛЬНЫЙ ВЕРДИКТ"
 15.35 Т/С "ДЕЛО ВРАЧЕЙ"
 16.30, 19.30 "ОБЗОР. ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ"
 17.25 "ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА"
 18.40 "ГОВОРИМ И ПОКАЗЫВАЕМ" С ЛЕОНИДОМ ЗАКОШАНСКИМ"
 20.30 Т/С "МОРСКИЕ ДЬЯВОЛЫ."

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30 "СЕЙЧАС"
 07.10 "МОМЕНТ ИСТИНЫ" (16+)
 08.00 "УТРО НА 5" (6+)
 10.35 "ДЕНЬ АНГЕЛА" (0+)
 11.30 Х/Ф "ЕСЛИ ВРАГ НЕ СДАЕТСЯ"
 13.30, 14.35, 15.30, 17.00, 18.00, 03.35, 04.35, 05.35, 06.30, 07.30 Т/С "ЕРМАК"
 19.00 "МЕСТО ПРОИСШЕСТВИЯ"
 20.00 "ПРАВДА ЖИЗНИ". СПЕЦРЕПОРТАЖ (16+)
 20.35, 21.15, 21.55, 22.30, 23.10, 23.50, 00.30, 01.15, 02.00, 02.55 Т/С "СЛЕД"

ТИВИКОМ

06.00, 07.30 "УТРО С "ТИВИКОМОМ" (6+)

Суббота, 5

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00 НОВОСТИ
07.10 Т/С "БЕСЦЕННАЯ ЛЮБОВЬ" (16+)

РОССИЯ 1

05.50 Х/Ф "ДВОЙНОЙ ОБГОН"
07.35 "СЕЛЬСКОЕ УТРО"
08.05 "ДИАЛОГИ О ЖИВОТНЫХ"

Воскресенье, 6

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00 НОВОСТИ
07.10 Т/С "БЕСЦЕННАЯ ЛЮБОВЬ" (16+)

РОССИЯ 1

06.40 Х/Ф "34-Й СКОРЫЙ"
08.20 "ВСЯ РОССИЯ"
08.30 "САМ СЕБЕ РЕЖИССЕР"

ВОЗРАСТНЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ В ТЕЛЕПРОГРАММЕ

В телепрограмме с 27 августа, согласно ФЗ от 29.12.2010 «О защите детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию»...

0+ - от 0 до 6 лет
12+ - от 12 до 16 лет
16+ - от 16 до 18 лет
18+ - старше 18 лет

09.20 "ВОЕННАЯ ПРОГРАММА"
09.50 "ПЛАНЕТА СОБАК"
10.25 "СУББОТНИК"
11.05 Д/Ф "СОБОР ВАСИЛИЯ БЛАЖЕННОГО"

ТНТ

07.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+)
07.55 Х/Ф "ПРИКЛЮЧЕНИЯ БУРАТИНО"
09.00 "МУНГЭН СЭРГЭ". ПОГОДА

ТНТ

07.30 Х/Ф "ПРИКЛЮЧЕНИЯ БУРАТИНО"
08.40 "УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ".
"НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ" (16+).

ТИВИКОМ

06.05 Д/Ф "ГЕРОИ УХОДЯЩЕГО ВРЕМЕНИ: ЛЮДМИЛА ЧУРСИНА"
07.00, 15.00 "РАДАР-СПОРТ" (6+).

23.30 "ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ" (16+). ПОГОДА
00.30 "ДОМ-2. ПОСЛЕ ЗАКАТА" (16+)

ТИВИКОМ

06.00, 10.00 "ВО САДУ ЛИ, В ОГОРОДЕ" (12+). ЗУРХАЙ
06.30, 09.30 "НОВОСТИ ДНЯ" (16+)

СТС «БАЙКАЛ»

08.00, 08.30, 11.05, 16.05, 19.05, 21.55, 23.25, 00.20, 01.30, 01.50 МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)

19.30 "ЕВРОМАКС. ОКНО В ЕВРОПУ" (16+)
20.00 Х/Ф "БОГАТАЯ МАША 2"
22.00 Х/Ф "ФАНАТКИ НА ЗАВТРАК НЕ ОСТАЮТСЯ"

СТС «БАЙКАЛ»

08.00, 08.30, 08.50, 11.05 МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)
06.00 М/Ф "ГОРШОЧЕК КАШИ" (0+), "ДЮЙМОВОЧКА" (0+), "ДЕВОЧКА И МЕДВЕДЬ" (0+), "ДЕРЕЗА" (0+), "ПО СЛЕДАМ БРЕМЕНСКИХ МУЗЫКАНТОВ"

НТВ

07.00 Т/С "УЛИЦЫ РАЗБИТЫХ ФОНАРЕЙ" (16+)
09.00, 11.00, 14.00, 17.00, 20.00 "СЕГОДНЯ"

СА" (0+), "БРЕМЕНСКИЕ МУЗЫКАНТЫ"
07.35 М/С "ПИНГВИНЁНОК ПОРОРО" (6+)

НТВ

06.30 Т/С "УЛИЦЫ РАЗБИТЫХ ФОНАРЕЙ" (16+)
08.25 "СМОТР"
09.00, 11.00, 14.00, 17.00 "СЕГОДНЯ"

ДТВ

06.00 МЕЖПРОГРАММКА (16+)
06.15 Х/Ф "ТРЕВОЖНЫЙ ВЫЛЕТ"
08.10 УДАЧНЫЙ ВЫБОР (16+)

КОТТЕДЖИ. КВАРТИРЫ. ДОМА. ОФИСЫ.

Под ключ. Качество, гарантия, договор. Тел.: 40-49-37.

СТРОИМ ДОМА, ГАРАЖИ, БАНИ.

Качество, гарантия, договор. Тел.: 65-99-90.

Ойн баяраар амаршалга

Хүндэтэ һанагдаха манай нүхэр Баяр Дамбаевич!

Түрэл Түгнүнгөө талаар Арюун Агшанга нутагтаа Хүн боложо түрэхөөртнай Жабхаланта 60 жэл үнгэрбэ.

Хэтын алдартай ханилхан Тахилгата үндэр Дэлгэр хангайн Хэшэг, буян эдлэһэн Үринь хэзээш байналта.

Үе сагай хэлгээнэй Элдэб хубилалтануудые үзэжэ,

Үргэн замай бэрхэшээлнүүдые Үсэд нэтэрүүгээр дабаналта.

Ажалша солоороо алдартайт, Үнэншэмэ сэхэ зантайт, Ханилхан олон нүхэдэйнгөө Түшэг боложо ябадагта.

Жаран һананайтнай ойгоор Амаршалан һайниие хүсэнэбди. Жаргалтай, тэгшэ амгалан Ажаһуугыг гэжэ үреэнэбди.

Олон нүхэдэй дүхэриг соо Энэрхы энхэрэлээр хүрээлүүлэн, Сэдьхэлэй гэрэлээр туяатадаг

Минхэрэлээ мандаа бэлэглэжэ, Хүхин баясан ябыт даа!

Алтан дэлхэй хаража, Зүлгэ ногоо гэшхэжэ, Сэбэр агаараар амилжа, Амидын жаргал эдлэжэ ябахатнай болтогой!

2014 оной мартын 27. Хошуун-Үзүүрэй дунда хургуулийн 6 выпуск.

Үнэгэрхэн зуун жэлэй аршан зуур

Дэлгэрэнгыгээр сайт дээрэмнай уншагты: burunen.ru

Аркадий БАТОМУНКУЕВАЙ проект

Бурядай Уран зохёолшодой холбооной 80 жэлэй ойдо

Залуу уран зохёолшодой түрүүшын конференциин үедэ Арсалан Жамбалон, Хоца Намсараев, Дамба Жалсараев, Барадий Мунгонов. 1947 он.

Солбон Ангабаев, Сергей Цырендоржиев, Исай Калашников хотоһоо гадуур гараад амаржа байна. Үнэгэрхэн зуунай 70-аад онууд.

Россиин Уран зохёолшодой нүүдэл секретариат Буряад орондо. Николай Дамдинов, Дамба Жалсараев, Сергей Цырендоржиев айлшадтаяа хамта. 1978 он.

Гэрэл зураг дээрэ (зүүн гарһаа): Цырен-Дулма Дондокова, Даширабдан Батожобай.

Бурядай уран зохёолшод Москвагай, Ленинградай болон Россиин республика ба автономно тойрогуудай нүхэдтэйгөө. Россиин уран зохёолшодой нүүдэл секретариат Буряад орондо (1978 он).

АРАДАЙМНАЙ ДУНДАРШАГҮЙ ЁНО ЗАНШАЛ

Буряад ардад нэгэл арад аад, түүхын, сагай эрхээр таһаран, аймаг бүхэн амьараа ажаһууһанай шалтагаанаар аймаг бүхэнэй буряадуд өөһэднй онсо заншалай гуримуудтай байдаг. Аймаг бүхэн бэе бээтээ харилсажа, үхи хүбүүдээ гэрлүүлжэ, анда худанар боложо байхадаа, буряад ехэ арадаймнай угай заншал улам баяжана гэшэ.

БҮРЭЭДЭНЭ ОЁХО ЗАНШАЛ ТҮНХЭНДЭ БИИ

30 гаран жэлэй саана минии танил басаган Түнхэнэй аймаг хадамда гараад, нютагтаа Хори буряадудай ёно заншалаар бүхы гуримыень сахигдаһан басаганай наада хүүлээд, хэдэн дабаа дабажа, Хангай Саяан уулын хормойдо нүхэрэйнгөө тоонто хүргүүлжэ ерээ бэлэй. Хүнхинэмэ түрээ наадан дүүржэ, басагатаа хадамда үгэһэн түрэлхидын гартээ бусаа. Үглөөдэрын аяга табга угаагдажа, бүхы юмэн сэбэрлэгдэжэ, бүхэли хүни тархяа заһаһан зоншьё намхаад байтарнь, нэгэ хэды бүлэг нютагай һамгад ерээд: "Һэ, бүрээдэнэй духаряа үгы юм гү?" гэжэ байжа хэлсэхэдэнь, хадам эжын гүйжэ ошод, сүүмхээ һууляад, хэдэн саарһан мүнгэ һарбайгаад, "энэл даа, бүрээдэнэй доосоохи" гэнэн юм. Тиигэжэ Түнхэнэй аймагта түрээ хуримай ондоо ёно заншал тухай нүхэр басаганһаа дуулаһан байгаа.

Тэрэ һонин заншал тухай балайшьё мэдээжэ бэшэ

Архидий БАТОМУНКУЕВАЙ фото-зураг

бшуу. Энээн тухай Түнхэнэй аймагай Охор-Шэбэр нютагай хургуулин буряад хэлэнэй багша **Дарима Доржиевна Сынгеева** иигэжэ хөөрбэ:

- Басага хүргэхын урда үдэр гү, али басаганайнгаа наадан дээрэ хүнжэлыень асараад, шэрээ дээрэ табяад, ондоо шэнэхэн бүдөөр бүрээдэнэ дээрэнэнь оёдог.

Оёжо эхилхын урда сагаалхын шухала – саган эдээнһээ ама хүрэхэ ёно алдажа болохогүй. (Нэмэжэ хэлэбэл, Түнхэндэ айлда ороод, нэн түрүүн сагаан эдээнһээ ама хүрэхэ ёһотой. Сагаалаагүй хүн архи гү,

али ондоо эдээ амандаашьё хэдэггүй).

Бүрээдэнэйнгээ хэмжүүрээр утаһа бэлдээд, нэгшьё зангилаа хэнгүй, шүрбэһэ утаһа таһалангүй, нара зүб оёжо эхилхэдээ, үрээлээ хэлэжэ, мүнгөө доосоонь хэжэ байгаад оёдог.

Энэ ёһолол бүрээдэнэ оёжо эхилхэн эхэнэр бүгэдэ хабаадагша эхэнэрнүүдэй оёһоной һүүлээр, өөрөө саашань оёжо дүүргэдэг. һүүлдэнь бултадаа үрээлээ хэлэжэ, хүнжэлөө нэгсэрэн нэгээрээ, басаганай энжэ соо табидог байгаа. Удхань юуб гэхэдэ, бэри хүн хадамайнгаа уг залгуулха хубүү, басага түрээжэ, хадамайнгаа

гал гуламтыень унтараангүй сахижа ябахэ гэнэн үүргэтэй.

Бүрээдэнэ оёходоо, утаһа таһалангүй, зангилаа гаргангүй оёжо гэнэн удха зорилго өөрын онсо удхатай юм. һүбэлгэн мэргэн ухаатай, сэсэн бодолтой, уян зөөлөн сэдхэлтэй, ажалша бэрхэ үхибүүдые түрээжэ, хүмүүжүүлжэ, утаһандал ута, гасаланда гайгүй, зол жаргалтай, үнэр баян һуухыень үрээлхэн заншал болоно.

Түрын үглөөдэрын тэрэ хүнжэлэй бүрээдэнэ задаалаад, айл хотоноо, хүршэ нүхэдөө сайлуулдаг заншалтай байгаа, - гээд Дарима Доржиевна хөөрэнэ.

ЭНЖЭ ГЭЖЭ ЮУН БЭ?

Хэр угаһа буряад-монгол угсаатан басагатаа хадамда үгэхэдөө, энжэ гэжэ нэрлээд, һааха үнээ, унаха мори үгэдэг һэн. Хажуудань оро унтари бэлдэдэг, шэнэ дэглнүүдые оёжо гэхэ мэтэ басаганай заһал бэлдэхэ гэшэ шухала байгаа. һүүлэй үедэ басагандаа модон ханза бэлдэхэ заншал зарим аймагуудаар нэргээдэнхэй. Нютагайнгаа уран дарханда угалзатай һайхан үнгэтэ ханзанууды дэрхалуулаад, доосоонь басаганайнгаа үмдэхэ хубсаһа хэдэг. Эдэ бүгэдые түрээ наранда сэнгэхээ ерэнэн айлшад хаража, хэр шадалтай айлэй басага бэри буулгаа хаб, гэжэ сэгнэдэг байгаа хаш.

Зарим аймагуудта басаганай заһал ханзын дүрбэн үглууда нэгэ-нэгэ шэл архи хэдэг байгаа. Энэнь басаганайнгаа хадамууды, худанараа хүхээжэ гэнэн заншал ха.

Шадалтай айлнууд басаганайнгаа гэрэй гуламта сахигша болоходонь, эдээ хоол шанахада, элдэб хүнэй эдээнэй зүйлнүүдые бэлдэхэдэ, хубсаһа хунар оёходо, элдэхэ, эсхэхэ гэхэ мэтэ гэрэй ажалай элдэб хэрэгсэлнүүдые түхээржэ, бэлэг болгон үгэдэг байгаа. Теэд энэ ёно заншал мүнөөшье удхала алдаагүй. Басагадаа хадамда үгэхэдөө, унтаха унтаритай, эдээ шанаха амһартанууды, эд бараатайгаар хүргэхэ заншал зандаа ха юм.

Хубүүнэй тала залуушуулай байха гэр бүтээхэ, басаганай тала гэр соохиень бүридхэхэ гэнэн заншал ганса буряад бэшэ, ондоо олон арадуудта бии ха юм даа.

Буусаараа илгараад яахамнайб

ХЭЛЭМНАЙ НЭГЭЛ ДАА, БЭЕ БЭЕЭ ОЙЛГОЖО ЯБАЯ

Буусаараа илгараад ажаһууһан буряадуд бултадаа нэгэ адлихан хэлэн дээрэ дуугардаггүйбди. Улаан-Үдэдэ ажаһууһан буряадуддаа нэгэдүүлхээ ханабал, нютаг нютагайнгаа хэлэнүүдые шуудалжа, хэлээ ойлголсожо, нютаг хэлэнүүдые хүндэлжэ яахамнай шухала. Баргажанай, Эрхүүгэй зарим буряадудай "би муугаар дуугарнаб, эшхэбтэр ха юм" гэжэ хэлэхыень оло дахин шагнаһан, буруушаһаншьё байнаб. Мүнөө сагта нютаг бүхэнэй диалектнүүд буряад хэлэнэймнай тон ехэ баялиг, буряад арадай аһан ехэ омогорхол гэшэ. Би шадаха зэргээрээ бүхы нютагай үгүүлэл ойлгохые оролдогби. Хоёр аймагууд хоёр ондоогоор дуугарһан шэнги аад, үгын үндэнэн нэгэ, үгын һүүл дутуу гү, али түргэдүүлэн хэлэгдэхэдээ, үгэ саашаа ондоо шэнгээр дуулдаг. Тиимэһээ, юрэнхыдөө, хэлэмнай нэгэл даа, адлил даа, гансал анхарал хэрэгтэй.

Ёно заншалнай нютаг бүхэндэ ондоо гэнэбди. Бултал ехэнхидээ адлишаг. Зүгөөр ямар газарта ажаһуунаб, ямар ажал эрхилнэб, ямар байгаалин уларилда ажамидарнаб, хуу энээнһээ дүлдэдажа, нэгэ бага ондоо, өөрын онсо шэгтэй болодог. Гэбэшьё энэ сагта ёно заншалаа һайн мэдэхэ һаһатайшуулнай үсөөржэ, мүнөө һаһатай боложо байһан зон энэ тэрэ газарһаа, дутуу ядуу дуулаһан юмээ хөөрөжэ, буруу юмээ заажэ байна. Жэшэнь, Горячинск дээрэ буряад уран урлалай музей ажаллажа эхилхээр,

хэдыхэн жэл үнгэржэ байна. Тэрэ музейе даагша элдэб газарһаа ерэнэн айлшадта "Буряадуд айлда орожо ерээд, бээлэйгээ тайлаад, гэрэй эзэндэ һарбайхадань, тэрэ бээлэйнь гэрэй эзэн эрьюулээд, һөөргэн бусаадаг байгаа" гэжэ хөөрөжэ үгэдэг байна. Энэ юун гэшэб? Хаана, ямар нютаг аймагуудта буряадуд иигэжэ байгаа нэм? Нурагшалаадшьё үзэхэдэм, хүн зон энээлдэнэ. Үнэхөөрөө, буряад арадта иимэ удхагүй, дэмы юмэн байгаагүй. Буряад зон ондоо хүнэй бээлэй, малгай, гутал

барихашьегүй, үмдэхэшьегүй ха юм. Горячинск нурунда ехэнхын ород яһатан ажаһууна, тэдэнэр тэрэ хүндэ үнэншөөд байна ха юм. Сэхыень хэлэхэдэ, буряадудай золгохые хэн бэ даа бага байхадаа, хараад, саашань дамжуулаа гэжэ ойлгоё. Али Баргажан нютагайхид бээлэйгээ һарбайха заншалтай байгаа ха гү? Арайл үгы хадаа.

Би һаяхан Бурядаймнай мэдээжэ, бэлигтэй артист Олег Бабуевтай хөөрөлдөжэ байхадаа, ехэ һонин шэнэ мэдээсэл дуулааб.

Юуб гэхэдэ, Захааминай буряадуд "Сантуу" гэжэ үгэ хэрэглэдэг байгаа. Энэ юун гэшэб гэхэдэ, ямар нэгэ халдабарита үбшэн гү, али нарай үхибүүтэй болоһон айлэй үүдэндэ гурбан модоор баригдаһан сантуу табигдадаг байгаа. Айлэй газраа сантуу харабал, тэрэ айлдаа орохогүй, сэртэй гэжэ хүн бүхэн ойлгодог байгаа. Мүнөө тиигэжэ хэрэглэхээ болинхой.

Энэнь ямар удхатай Сантуу хаб? Али "санитарный" гэнэн ород үгэ тэрэ холын үедэ ород эмшэд элдэб халдабарита үбшэнтэнэй байһан газарта табяад ойлгуулжа хэлэхэдэнь, манайхид өөрынгөө хэлэндэ тааруулан буряадшалаа гү? Бү мэдэе. Магад, энэниие тайлбарилха хүн олдохо? Байбал, манда дуулгыт. Шэтэ хотоһоо холо бэшэ нэгэ Гарацекан гэнэн тосхон байдаг. Ямар нэгэ хадын зоной нютагай нэрэ шэнги, теэд тэрэнь оройдоол "гарасахан" гэжэ буряад үгэ оролшоһоор, иимэ хэнэйшьё ойлгохогүй удхатай болошоо бшуу.

Гэхэтэй хамта буряад арад хэды шэрүүн байдалда ажамидарбашьё, ажаһуудалдаа ариг сэбэрьё сахидог, газар дэлхэйгээ, уһа нуураа, гал гуламтата бузарлангүй, байгаалитай аажам тааралдан, тэнсүүритэй ажаһуудаг байгаа ха юм.

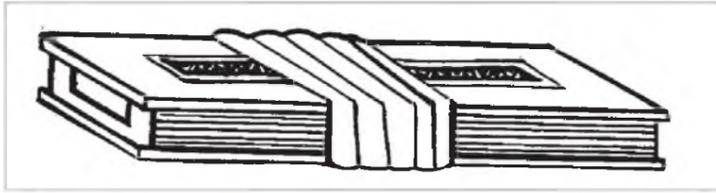
Хүндэтэ уншагшад! Арадайнгаа элинсэгүүдэй сахижа ябаһан ёно заншал тухай, буряад арадайнгаа һонин ёно гуримууды мэдэхэ һаа, энээхэн хуудаһандаа бэшэжэ, бидэнтээ хубалдыг гэжэ гуйнаб.

Цырегма САМПИЛОВА
Энэ хуудаһа бэлдэбэ.

«Буряад үнэндэ» хэблэгдэнэнэй хүлээр

СЭГНЭГДЭШЭГҮЙ БЭЛЭГ

Д.Цырендашиевай "Сүүгэлэй дасан", "Сэмүүн саг" номуудыг гүрэнэй шанда дэбжүүлхэ гэнэн Г.Х. Цыреновагай ханамжыг дэмжэжэ, энэ статья дурадханабди.

ЭРДЭНИ зэндэмэни шэнги үндэр ехэ үдхатай "Сүүгэлэй дасан", "Сэмүүн саг" гэнэн номуудыг Дамбинима Цырендашиев буряад угсаатандаа сэгнэгдэшэгүй бэлэг болгон баряа. Эдэ номууд хэблэлхэ гарамсаараа, олон уншагдай анхарал татахаа гадна, хүн зоной зүрхэ сэдхэл эхэр хүдэлгэжэ шадда. Юрын хара хүнэй зохёолшыг наа, «Сүүгэлэй дасан», «Сэмүүн саг» шажанай гүн ехэ үдхатай номууд болоо. Эдэмнай юрын историографи бэшэ, тэд ондоохон, хүрэнхөөр ямар жанрай ном гэжэ хэлэхын аргагүй, ямар бэ даа онсо, дээдэ үдхатай номууд байшаба. XXI зуунай арад зоной ажабайдалда ялас гэмэ үйлэ хэрэг болоо гэжэ хэлэхэдэ болоно. Иимэ ехэ гүн үдхатай ном, минии ханахада, бии болоодүй байгаа.

Би 1990-ээд онуудаар Будаадын шажан мүргэлэй номуудаар хонирхожо эхилээд, уншаха ном оложо ядадаг бэлэйб. Нүүлшын 10-аад жэл соо олон ном бии болонхой. Теэд тэдэнэй зариманинь ойлгоходо хүндэшэг, хатуушаг. Харин "Сүүгэлэй дасан" соо шажанай эрдэм мэдэсэнүүд тоб гэмээр бэшээтэй, юрын хара зоной найнаар ойлгожо, хадужа абахаар: хайшан гээд бурханаа тахихаб, яажа зулаяа хэхэб, бадараахаб, яагаад наманшалхаб, гороо хэхэб, яажа буян хэхэб г.м. иимэ заабаринуудыг ондоо ном соо бэлээр олохогуйт. Хажуугаарнь шажан мүргэлдэ хабаатай үгэнүүдэй толи (словарь) байд гээд лэ үгтэнэ: **тэртид** - потенциалный враг буддизма, **мудагба** - ярий үбеждённий безбожник, архат-монах, достигший совершенства г.м. тоо томшогүй үгэнүүдэй удха үгтөөтэй.

Будаадын шажан хори буряадууда нилээд хожом, XIX зуунай эхээр, бии болоһон юм. Тэрэ сагнаа эхилжэ, Агын талада түрүүшын дасангуудай бии боложо эхилхэн тухай Дамбинима ахай тон тодорхойгоор хөөрэнэ. 70-аад оной туршада дасанай түүхээр хонирхохоо байха, «дасан» гэжэ дуугархан хүн арадай дайсан болохо шаху болохо байгаа. Дамбинима Цырендашиев дасанай үндэр нэрынь бусаажэ бэшэнэ: «Дасан гээшэмнай үзэг бэшэгэй эхин, галаб сагай номой сан, сэсэн ухаанай манлай, эмнэлгын орон, соёлой түб, гэгээрэлэй гуламта байһан юм». Ном соогоо түрүүшын дасанай нэеы гэр соо байһаннаа эхилээд, модоор дасанай баригданан тухай тодорхой гэгшээр хөөрэнэ. Ямар газарнаа модо отолжо, тэрэнэ яагаад шэрэһыень, яагаад хабтагай болгодог байһыень... Хаанаһаа энэ үни үнгэрхэн сагай баримтануудыг олоно гэшэб гэжэ гайхахаар даа! Би, эхэнэр хүн, энэ барилгын олон бутархай тодорхойлолгоһоо нилээн холо хүн аад, гайхалаа баран, ехэтэ хонирхожо, дахин-

дахин дабтажа уншаа хүнби. Мүнөө сагта хашархатай наа, наймаа-дэлгүүр ошоод лэ, хабтагай хадааһа-үдөөһэ абана ха юмбиди даа. Тэрэ сагта энэ мэтын юмэн байгаагүйнь эли. Дамбинима ахай уран гараараа зураг зуража, хайшан гээд монсогор модоёо халалаад, тэрэндээ шаантаг хэхэ, бүхэ хүхөөр гү, али мунсаар сохижо, хабтагай болгодог байгаа, хадааһа хара түмэр болванхаа сабушуураар өөжэ хэдгэһыень хоёр нүдөөрөө хараһан шэнгээр хөөрэхэ юм.

Дамбинима ахаймнай өөрөө аргагүй уран, нарин дархан байһан даа: модооршые, түмэрөөршые, алта мүнгөөршые элдэб зүйлнүүдыг бүтөөдэг хэн. 1998 ондо Урда-Ага нутагтаа Даша Гомон субарга 60 наһа хүрэнхэн хойноо бодхоһон. Урданай буряад янзын эд бараа (ханза, үхэг, шэрээ г.м.) дархалжа, зоние баярлуулдаг байһан. Округойшые, Урда - Агынгаашые нааданай хубсаһанай түхэл маяг гоёр зохёодог хэн.

Олохон лэ бөө, удагание эмсэглэнэн юм. Нэгэ холо нутагай эхэнэртэ хэсэ бүтээһэнөө хөөрөө хэн. "Оло ержэ байха аргагүйб, яагаад хэсынгээ бүтэһы мэдэхэ гэшэбиди?" - гэхэдэнь, "Хэсыншни бүтэхэлөөр газар гаража, тэрэниешни сохихоб, нэрээ удаган юм наа, дуулаад ерэнэ бээш", - гэ бэлэйб. Нэрээ дуулаад ерэдэг байгаа», - гэжэ хөөрөө хэн.

Дасанай барилгашадай, уран зураашадай нэрэ, обог, нутаг-нугын хаанаһаа бэдэржэ олоо гэхэбта? Буряад арадайнаа "харанхы мунхаг, ноһон гэртэй, шабаанан тулишэтай, шабар бурхантай" зон бэшэ байһыень, харин эрдэм бэлигтэй, урагшаа эрмэлзэлтэй, шадбары ехэтэй, уран гартай, ухаан түгэлдэр зон байһыень харуулха - Д. Цырендашиевай гол зорилго. Ажалша малша буряадайнаа аша габьяагарнь ехэтэ омогорхожо бэшэ ёһотой. Түрүүшын дасангуудай (Сүүгэлдэ) хайлашахадань, дахяад-дахяад шэнээр бодхоһыень баримталжа, суглуулжа бэшэжэ шадахамнай олон жэлэй оролдолгын хүсэн даа.

Будаадын шажанай дэлгэржэ эхилхэн сагнаа хойшо олон тоото эрдэм ехэтэ ламанар Ага нутагтамнай тодоржо, арад зоноо гэгээрүүлхын түлөө ямар ехэ оролдолго гаргаа гэшэб! Эдээн тухай мүнөөни мүнөө хүрэтэр хэншэ зүрхэлөөгүй юм гү, нүзэгнэй багадаа юм гү - бэшэхэ хүн балай олодогүй. Ламанар тухай гоё хайхан үльгэр түүхэшы ехэ байдаггүй даа. Үндэр түрэлтэ ламанартаа зорюулагданан бүлэгүүдынь уншахадаа, досошни ямар бэ даа гэрэлтэ хайхан омогорхол түрэнэ. Намнанай багша, Дандарай ламхай, Дэлгэрэй ламхай, Лубсан Чойбсон багша, Ензон багша, Аняа багша, Гом-

боев хамба, Үзэмбын Шойдог, Агван Доржиев г. м. ламанарай бүхэ ажабайдалайнь харгы, хэнэн буян - бүтөөл, бэшэһэн номууд тухайнь хөөрэхэһөө гадна тэдэнэй өөһэдэйн дүрэ бээдэнэ ороһондол, эрмэлзэл, һанал, бодолын таажэ бэшэнэ. Иижэ бэшэхэ гээшэмнай авторай ёһотойл талаан бэлигын гэршэлнэ, өөрэйнь хэлэдэг "метод реконструкции" болоно.

ТЭРЭ үеын ламанар хадаа буряад арадаймнай эрхимэй эрхим хүбүүд байгаа. Тэдэнэр ажалша малша арад зондоо Будаадын шажанай эрдэм мэдэсэ тараахын хажуугаар эхэ зургаан зүйл хамаг амитанай түлөө тарни маани, ном уншажа, өөһэдөө ном зохёожо, түгэдһөө оршуулга хэхэ, эрдэмэ үдэр бүри дээшлүүлхэ эрмэлзэлтэй ябадаг байгаа. Эдэмнай зөөри зөөшын хойноһоо тэгүүлээгүй, ёһотойл бурханай шабинар байһан гэжэ Д.Цырендашиев харуулжа шадда. Нэгэ жэшээ хэлэхэ болоо наа, Сүүгэл дасанай II шэрээтэ Дэлгэрэй ламхайн хэдыхэн жэл соо хэнэн бүтээлнүүдыг нэрлэхэ болоо наа, эдэ: «Бадма гатан» ном 100 дахин уншаа, «Илагша субарга» «заһахадаа, досоонь "Наһанай 3 бурханай" (Аюша, Дара эхэ, Жүгдэр Намжилма) уншалга - тарниие 100 - 100 уншаа, олон янзын бурхадта уншалгануудай тоо хамтадаа 4 бум 1 түмэ (410 000) тоолоо. 1865 ондо 11 хоногой басаг сахяа. "Очир аюулгачин ямаранза" ном 100 000 дахин уншаба. "Хрисдом гэдэг ном 300 000 дахин уншаба, "Ямандагы" - 7 бум (700 000), "Шойжолой хангалай харюулгы" - 300. Тохойһоо үлүү үндэртэй "Бадма Самбаава" бурхание бүтээгээд, гэртээ тахилгын шүтөөн болгон залаа. Базарсадые 100 000 дахин хураба. Рэжэдмаагай зүрхэн тарниие 600 000 дахин уншаа. Александр хаанай амиие аюуһаа гэтэлгэхын үдхатай "Алтан гэрэл", "Ногоон Дара Эхэ", "Сагаан Шүхэртэ" номуудыг уншан, мүргэл үйлэдөө. "Гушан табан бурханай мүргэл 505 100 хүсөөгөө. "Цыбэгмэдэй наһан бүтээлые" 7 хоног уншаа г.м.

Бултынь тооложо баранхын аргагүй буян үйлэдэжэл ябаһан аад, ходоол "өөрынгөө ябадалы наринаар хинажа шаданагүйб, журамаа алданаб" гэжэ байжа, нэгэшые нюунгүй, гам хайрагүйгөөр өөрыгөө шүүмжэлжэ бэшэдэг байгаа. Иижэжэ бэшэхэдэ Дэлгэрэй ламхай "хожом хойшодоо лама хүн сахил санваараа тэбшэжэ, мүртэйгөөр, үнэхөөр Бурханай шаби, Богдын хубараг гэнэн нэрэдээ хүрэхэн болтогой гэжэ бэшээ ха".

Дэлгэрэй ламхай ганса ном, уншалга бүтөөгөөд байгаа бэшэ, дасанай шэрээтын бэлэн бэшэ үүргэ дүүргэдэг байгаа ха юм. Үшөө 30 гаран ном түгэдһөө монголдо оршуулаа. Янза бүриин хоморой ном наһан соогоо суглуулаа. Номуудаа зондо уншуулжа, тэдэндэ уран зохёолой амта танюулаа. Эндэ юндэ ганса Дэлгэрэй ламхай тухай бэшэнэбиди гэхэдэ, эли тодоор "Сүүгэлэй дасан" ном соо бэшээтэй байхадань, жэшээ болгон хэлээ гэшэ аабзаб даа.

Дамбинима ахай олон ламанарай намтар тухай бэшэнэ. Энэнь айхабтар һонин,

һалангүй уншахаар. Ганжарбын гэгээнэй хубилгаание Сүүгэлэй дасанайхидай бэдэржэ, үгытэй Сумаагайда олоһон тухай аргагүй һонин дурдалга бэшээтэй. Эдитэй, шэдитэй, юумэ уридшалан мэдэдэг: Даа ламбагай (Сундарян Даа), Ганжарбын Гэгээн, Намнанай багша, Жимба ламбагай, Гомбоев Жамбалдоржо хамба, Эмшэ багша г.м. ламанарайнгаа нэрэнүүдыг мүнхэлжэ шадда. Жэшэнь, VI Ганжарбын Гэгээн Ага нутагтамнай түрээжэ, сэсэн абаралаараа зоние гайхуулдаг байһан гэхэ. Ажалай Герой Б-Н. Мажиевай долоотой байхада, гэртэһиниень хубараг болгохоёо Сүүгэлэй дасан асараад байхадань, Ганжарбын Гэгээн хэлэхэн ха: «Энэ хүбүүе дэмы хубараг болгохоо наһанат, хара ябаад, томо болоходоо, нутаг зондоо лама ябагшаһаа үлүү туһатай байха гэжэ харанаб». Энэнь тон зүб байһаниень мэдээжэ.

Баһа 1919 ондо Ганжарбын Гэгээнэй Сонгоолой дасан ошоод байхадань, комсомолшууд энэ «ангийн дайсанай» худалшыень элирүүлхээ, нэгэ залуу хүбүүе эльгээһэн ха. Тэрэн "наһа бараһан эжынгээ хаана түрэһыень мэдэхэ" абарал эрибэ ха. Гэгээн багша удаан үзэл үзөө, эрхи таһалаа, шоо хаяа, зурхай зураа, номдоо хараа: «Эжыешни 3 түбие дууһан бэдэрээб, тамыншые, диваажанайшые орондо үгы. Эжыгээ гэртээ ошоод, гэр соогуураа хараашалаа нааш дээрэ ха даа" - гэнэн байгаа. Амиды байһан эжыгээ һуража, туршалга хэхэ ябаа ха юм.

НАМНАНАЙ багша, Дандарай ламхайн уһан дээгүүр морёороо ябашадагынь үнэн байһан ёһотой. Урданай ламанар винай гээшээе шанга сахидаг, элдэб жүдэй, йогын, жоодой г. м. сурталнуудыг шудалжа, бисалгал бүтөөжэ, маани мэгзэмээ олоной түлөө зорюулжа ябахадань, хүсэ шадалынь улам шангадажа, элдэб риди хубилгаа харуулжа шаддаг байһаниень үнэн. Иимэ шадалаа хэрэглэжэ, Долгийн гэгээн ойро зуура харагдаха болёод, НКВД-һээ тэрьелжэ шаданан. Тэмээн шэнги болоод харагдадаг байһыень Дамбинима ахай ехэ хонирхолтойгоор хөөрэнэ.

Бишые залуудаа Сүүгэлэй дасанай ламанар хуралайнаа үедэ дэгдээд буужа байдаг байһан гэжэ дуулаад, ехэтэ гайханабми. Ага нутагаймнай тон эрхим хүбүүд лама болодог байһан. Дандарай ламхай (Сүүгэл дасанай түрүүшын шэрээтэ), «харын юмэтэй», бөө гарбалтай зоние хубараг болгожо абадаг байһан, тэдэнь айхабтар шанга ламанар болодог байгаа. Бөө мүргэл Бурханай шажантай тиимэшые харша байгаагүй. Будаадын шажанай бадархаһаа урид зоний шүтэжэл ябаһан мүргэл ха юм даа. Бон гэжэ шажан мүргэл Түгэдтэшые байһан, мүнөөшые байдаг. Шенууд (бөөнэр) байгаалин хүсэнүүдыг тэнсүүлжэ, үргэл мүргэл хэхэл байдаг.

Айхабтар хонирхолтой ушар Дамбинима ахай "Сэмүүн саг" ном соогоо бэшэнэ. Энэнь монгол яһанай дулдышан тухай ушар. Дулдышан гэшэмнай хуураар наадажа, дулды үргэдэг зон байһан, тэрэ дулдынь хүнэй байдалыг уридша-

лан мэдээд, тэрэндэ өөрын дулды үгэжэ, ондоо болгохо шадалтай. Тэрэ хүн Ага нутагай абарга баяшулда дулды үргэхэ ханаатай аяар Монгол гүрэнһөө ябагаар Ага ерэнэн ха. Сандан баян гэшэнь бэлэг сэлэгээр угтажа хүндэлхэн ха. Харин Шарийн Шагдар гэшэнь зуудаг нохойгоо урдаһаан табаад, үлдэхэн ха. Гомдоһон дулдышан дуулаһан гээ (богонидхожо бэшэбэб, аргагүй ехэ):

**Урдын урда сагай
Уран дулдышан
угтайб даа,
Урдахи, хойнохыи
хэлэхэтэйб даа, хоо!..
Хоёр хушуун уришни
Хосоржо халаад
үншэрөөрэй!
Адуу малшни бултадаа
Аляһа батаганаан
болуужа!..
Алта мүнгэншни погсодоо
Абян суурян болоод
һалуужа!..
Гуламтаһаашни шаралза
ургаад,
Тоонооршни газашаа
бултайгуужа!..
Ута харгыдаа улашни
соороорой,
Уйтан түрмэдэ нодөө
шэргээрэй!**

Уданшыегуй Шарийн Шагдарай гэр бүлэ тарбаган тахалда хүртэжэ, нэгэ нарын туршада булта халаһан ха. Өөрөө Шагдар гэрэйнгээ 2-дохи дабхарта гараад, зэд бусалгуулжа, эдээн соогоо хүүлэжэ, бээ абарһаншые наа, 1929 ондо тушаагдажа, "ута харгыдаа улаа сооротороо" туулгажа, «уйтан түрмэдэ нодөө шэргэжэ үхэхэн" ха. Бадаршан, гуйраншан гээд хүниие баһажа болохогүй гэжэ энэ ушар гэршэлнэ.

Зарим зон ханажа болохо: яахаяа энэ автор Д.Цырендашиевай бэшэһэн юумэ дахин бэшэнэ гэшэб гэжэ. Эдэ номуудыг уншаагүй үлэхэн зон хонирхожо уншаһан гэжэ ханаад, һонин-һонин ушарнуудынь дабтан хөөрэнэ хаб даа.

Д. Цырендашиев хадаа "бандит", "бодхуул" гээд сагай эрхээр хардуулһан олон зоной нэрэ "Сэмүүн саг" ном соогоо сагааруулжа, ехэ буян хээ даа. Түрүүшын "хамалган" 20-ёод оноор эхилээд, 1932-33 онуудта үргэлжэлөө гээд Дамбинима ахай бэшэнэ. 55 айлыг сүлэхэ түсэбтэй аад, тооень арай шамай хүсөөжэ сүлөөд байтарнь, үшөө "список бэлдэхэ" гэжэ план-түсэб дээрэһээ ерэнэн гээд бэшэнэ. Яажашые наань түсэб дүүргэхын тула баяншые бэшэ зон айлыг "кулак", "арадай дайсан" гээд, "тамын орон" руу ябуулдаг байгаа. Энэнь Нарым, Колыма, Сагаан Далай, Красноярскын хизаар, хатуу уларилтай, хүнэй байрлаагүй газарнууд... Жэгшүүритэ жэлнүүдтэ большевигүүд будаадын шажантай эрид шууд тэмсэл хэхэ, дасангуудыг хандаргажа, ламанарыг тушаажа эхилээ... Сүүгэлэй дасанда 1933 ондо 1000 гаран ламанарһаа оройдоол 60-аад ламанарай үлөөд байтар, дасаниень хаажархёо.

Римма БАДМАЕВА.
Ага нуурин.

(Үргэлжэлэлын хожом гараха).

БЭДЭ ГЭЖЭ АРАДНАА БУРЯАД ЗОН ХҮРЭТЭР

Буряад арадай түүхэ эртэ урда сагнаа эхитэй гэхэдэ болно. Эзэн Чингисэй урда сагта буряадууд, монголнууд өөрын бэшэг үгы нэн тула бэшэмэл түүхэ гэжэ байгаагүй.

Гансал аман үгөөр хэлэгдэһэн түүхэнүүдые XVIII ба XIX зуун жэлнүүдтэ эрдэмтэ түүхэ бэшэшэд буулгажа бэшэһэн байна. Эдэ хэд бэ гэхэдэ, Вандан Юмсунов, Түгэлдэр Тобоев, Шираб-Нимбу Хобитыев, Сайнцак Юмов, Цыдынжап Сахаров, Цэжэб Цыренов болон бусад. 1992 ондо түүхын эрдэмтэй доктор Ш.Б.Чимитдоржиевай «Буряадуудай түүхэ» гэжэ ном буряад хэлэн дээрэ гараһан байна. Энэ ном соо дээрэ хэлэгдэһэн эрдэмтэдэй материалнууд оронхой байдаг.

Эдэ эрдэмтэд буряадуудай элинсэг Барга-баатар дайчин гэдэг хүн гэжэ бэшэһэнэд. Энэ хадаа манай ээрын эхиндэ болоһон. Эгээл энэ үедэ Байгал далайн урда бээдэ бэдэ гэжэ арад байһан байна. Эдэнэй газар (тохон) хадаа хүннү империин хойто хилэ байгаа. Бэдэ монгол хэлэтэй арад байһан, тиймэ нэн хойноо ганса бэдэ бэшэ, "бэдэ хүнүүд" гэжэ өөһэдэг нэрлэдэг байһан гэхэ. Хүннү гэжэ үгэһөө хүн гэжэ нэрэ гараа.

Анха түрүүн хүннүүд тухай Хитадай түүхэ бэшээшэ Сыма Цянь "Түүхын тобчололго" гэжэ ном соогоо бэшэһэн байдаг. Энэ хүн манай ээрын урда тээ 2 зуун жэлдэ ажаһууһан. Саашань Хитадай түүхэшэн Бань Гу хүннүүдэй түүхэ үргэлжэлүүлһэн байна. Манай ээрын урда, 95 ондо наһа бараһан. Гурбадахи ном урда Хитадай эрдэмтэн шүүлэнгэ Фань Хуа бэшэһэн байдаг. Манай ээрын 5 зуун жэлдэ байһан. Энэ гурбан ном хүннүүд арадай гол гэршэлэгэ болно. Хүннүүдэй түүхэ 5 мянган жэл болохо. Манай ээрын урда, 2600 ондо "шара император" жун ба ди гэжэ арадуудаар даялалдаһан байна. Эдэ арадууд хүннүүдэй элинсэгүүд. Байһаар жун ба ди арадууд хитадуудтай шуһаа холиһон байдаг. Нүүлээрнь жун ба ди арадууд хойто зүг руу зөөжэ, тэндэ байһан арадуудаар шуһаа холижо, шэнэ хүннү арад болоһон байна. Энэ сагнаа хойшо шэнэ арадууд, соёл, гүрэн бии боложо эхилээ.

Шаньюй Модэ анха түрүүшын хүннүүдэй Ехэ засаг (импери) тогтоһон. 300 мянган сэрэгтэй. Хүннүүдэй Ехэ засаг 300 жэлдэ байһан. Модэ 24 үг нэгдүүлһэн, империнь зүүн тээһээ - Чаосьян (Корея), баруун тээ - Балхаш нуур, урда Хуанхэ мүрэнһөө, хойно Байгал далай хүрэтэр иимэ ехэ үргэн газартай байһан.

Модэ хаанай Ехэ засагай халахада, олон олон суперэтносүүд бии болоһон байна. Кидань, табгач, тогоон, сяньби, жужан гэхэ мэтэ. Баруун тээхи хүннүүд тюрк хэлэтэй байһан (шаньшанууд, хагясууд, харашаранууд).

Монгол хэлэтэй жужангууд, сяньби, табгачууд, тогонүүд г.м. Дунхуу гэжэ арад анханай монгол хэлэтэй байһан. Тэдэнэр Модэйн сэрэгһээ зугадажа, Ухуань хадын ойро байдаг болоһон. Тийгээд ухуань гэжэ нэрэтэй болоһон юм. Дунхуу арадай түрэлнүүд сяньби зон монголнуудай элинсэгүүд гэжэ тоотой.

Бэдэ-хүннү арад манай ээрын урда, 1 зуун жэлдэ мүнөөнэй Түнхэнэй аймагай тохон (газар) дээрэ ажаһууһан. 2 мянган жэлэй урда тээ Түнхэнэй аймагай газар дээрэ ехэ дулаан уларил байһан. Хадын шэмэтэй ногоон дээрэ үхэр мал ходо тарган байһан. Тийгээдшье хойто талаһаа - Саяанай үндэр мундарганууд, урда талаһаа Хамар-Дабан хаданууд хамгаална.

Манай ээрын II зуун жэлдэ иишээ Барга-баатар дайчин сэрэгтээ ерэхэ түбхинэһэн гэдэг. Бэдэ-хүннү арад Барга-баатар дайчани хаан тушаалда хүнгажа, өөһэдэн хаантай болоһон гэхэ. Барга-баатар гурбан хүбүүтэй болобо.

Одхон хүбүүн Хоридой мэргэн гурбан хамгатай байһан. Ехэ хамган Баргажан-гуа Алан-гуа басага түрөө. Хоёрдохи хамган Шаралдай табан хүбүү түрөө - Галзууд, Хуасай, Хүбдүүд, Шарайд, Гушад. Гурбадахи хамган Нагатай зургаан хүбүү түрээбэ - Харгана, Худай, Бодонгууд, Хальбан, Сагаан, Батанай. Тийгээд хамта 11 хүбүүд Хориин 11 эсэрын үг байгуулһан гэдэг. Барга-баатарай дунда хүбүүн Баргуудай хоёр хүбүүтэй байһан. Эдэ хоёр хүбүүдхээ Эхирэд үг - убуша, олзон, шоно г.м хамта 8 үг, тийгээд 9 булгад үг - алагүй, хурумша, ашагабад г.м. бии болоһон. Барга-баатарай ехэ хүбүүн тухай ямаршье мэдээсэл үгы, үхибүүгүй байжа болоо. Хоридой мэргэн Баргуудай хоёрой үри надаһан саашадаа өөһэдэгөө барга зон гэжэ нэрлэдэг болоо. Он жэлнүүдэй ошохо бүри эдэ зон ехээр үдэжэ, Түнхэн тохондоо багтаххаа болиходоо, эхирэд - булгад Байгалай баруун тээшэ хуурижахаар ябаһан. Яба ябаһаар, зуугаад жэлдэ Енисей мүрэн хүрэтэр тараһан гэхэ. Эдэнэртэ ехэ хүндэ үе байһан юм. Сула эдэ хууринай арад зоноор байлдаха баатай байгаа. Тэрэ үедэ Байгалһаа баруулжаа хагясууд, тунгусууд, Енисейн шадархи кыргызүүд, динлинүүд гэжэ хүннү арадууд байһан юм. Барга зон хэдышье хүндэ байдалда байгаа хадаа тэндээ хуурижажа, мүнөө болотороо ябана ха юм. Тийһээр барга зон хоёр боложо таһараа. Эхирэд-булгад ба хори-түмэд. Түмэд, үгы наа, түмэн - арба мянганһаа дээшэ тоо. Тийбэ яабашье наа, эдэ хоёр үг өөһэдэгөө барга зон гэжэ нэрлэжэ ябаһан. Эдэмнай хадаа ерээдүйн буряад зон гэ-

эшэ. Эхирэд-булгадай хүүлээр хори-түмэд Баргажан-тохон руу зөөжэ ябаһан. Бархан уулын хажууда хуурижаһан гэдэг. Энэ тала ородоор хэлээ наа, Баргуджин-тукум гэжэ нэрлэгдэдэг. Буряадаар Барга зоной тохон. Баргузин монгол хэлэн дээрэ Баргуджин гэдэг.

Ородой элитэ түүхэшэн Л.Н.Гумилёв "Хүннү зоной түүхэ" гэжэ ном соогоо бэшэһэн: "411 ондо жужанууд Саян ба Баргу эзэмдэһэн". Тийхэдэ Баргу зон Баргажанай газар дээрэ байһан, Саяанда хуушан барга зон байгаа.

Хори-түмэд хүүлээрнь Манжа руу зөөһэн. Манжаһаа Монгол ошоһон, Гималайн хадын наагүр зөөжэ ябаһан байна. Тийхэ үедэ Агууехэ тала дайнай үүр байһан юм: Алас Дурна зүгһөө Европо хүрэтэр. Энэ ехэ галта дүлэн соогуур ябаһан хори түмэд мүнөө хүрэтэр гурбан гүрэндэ байдаг: Хитад, Монгол, Буряад орондо.

Ородуудай ерэхэһээ урид буряадууд барга зон гэжэ ябаһан юм. Ородуудай ерэхэдэ, "бидэ баргудцы" гэжэ ородоор хэлэдэг байгаа. Ородууд "баргудцы" гэшыень буруу ойлгоод, «брацкий народ» гэжэ нэрлэбэ. Тийхэдэ буряадууд «брацкий» үгы «барат» гэдэг болоһон юм. Нүүлээрнь "барат" - "буряад" боложо тогтоһон байна. Бэдэ гэжэ арадһаа баргу зон хүрэтэр, баргу зонһоо буряад хүрэтэр 2 мянган жэл үнгэрөө. 1765 ондо Монголой Мэргэн гэгээн "Алтан тобчи" гэжэ ном соогоо бэшэһэн байдаг: "Ехэ байгаалин далайһаа" урагшаа, 17 зуун жэлэй саана бэдэ гэжэ монгол арад хуудаг байгаа."

Эрдэмтэд хуушан монгол бэшэг буряад хэлэндэ ехэ дүтэрхы гэжэ хэлсэдэг. Буряадууд яаха аргагүй монгол угсаатаншье наа, хоёр мянган жэл соо гайхамшаг буряадайнгаа соёл, хэлэ, заншал абажа, мүнөө хүрэтэр ябанабди. Тиймэһээ буряадууд эртэ урда сагта бии болоһон арад зон. Монгол угсаатан ехэ олон арадууды ниилүүлдэг, тэрэ олон аялгатай (диалект) хэлэн соо гансахан буряад хэлэн "н" үзэгтэй.

Бидэ, буряадууд, алтан дэлхэй дээрэ оройдоо 500 мянган хүн байдагбди. Манай дунда мэдээжэ хүнүүд олон: спортоор, соёлоор, эрдэмтэд, багшанар, малшад, эмшэд гэхэ мэтэ. Тиймэ ушарһаа бидэ газар уһаа хамгаалжа, Байгал далайгаа, түрэл хэлээ аршалжа, эжы абаяа үргэжэ, үхибүүдэ хайнаар хаража ябаһан болтогой.

Содном ШАГДАРОВ.

УЛАСХООРОНДЫН ФЕСТИВАЛЬДА БУРЯАД ХҮҮГЭД ИЛАБА

Казань хотодо «Адмиралтейскэ одо мүшэн» гэхэн проектын хэмжээн соо хүүгэдэй, залуушуулай болон томошуулай уран найханай бүлгэмүүдэй дунда «Виват, Казань» гэхэн уласхоорондын наймадахи фестиваль үнгэргэгдэбэ.

Энэ ехэ фестивалда Буряад Республикын үндэнэ яһатанай 1-дэхи лицей-интернадайд шабинар хабаадаха эрхэтэй байба. «Улзы» гэхэн наймадугаар уран найханай хургуулийн хатарай бүлгэмэй багша Байлак Намжилова гурбадахи ангиин хургадтай буряад арадай ёохор наада, хатар табига, буряадудудай заншалта хубсаһа оёжо, аяар арбан гурбан хүүгэдые

Маргарита Банзаракцаеватай ударидажа ошоһон байна.

Казань хото ерэмсээрнай, маанадые «Волго» гэхэн гоё гэгшын хамтын байра соо оруулаа. Казань хотын Кремль, «Куль Шариф» гэхэн лалын шажанай хүмэ хаража, Благовещенский собор, Сююмбикегэй башня, Бауманай болон Петербургска гудамжануудаар ябаган аяншалга хээбди. Автотусоор «Мянган жэлэй Казань»

гэхэн экскурсида гаража, Петропавловска собор хараабди. Дээдэ хургуулинуудта ба яһатанай соёл болбосоролой түбүүдтэй айлшалажа, эрхэ сүлөөгэй талмай болон олон тоото онсолон анхармаар байшангуудые ба хүшөөнүүдые хараабди. Гурбан үдэрэй турша соо хургадтай эдэ бүгэдые хаража, тус хотын бусадшые үзэсхэлэнгүүдээр танилсаа, - гэжэ бүлгэмэй хүтэлбэрилэгшэ Маргарита Ивановна Банзаракцаева хэлэнэ.

«АК БАРС» гэхэн залуушуулай түбтэ бэлиг талаантай хорин хоёр хатарай болон уран найханай

бүлгэмүүд сугларжа, хаба шадалаа харуулжа, өөһэдынгөө арадай ёһо заншалнуудтай танилсуулба гэшэ. Брест хотын «Экспромт» арадай бүлгэм, Новосибирск хотын «Перевёртыши» гэхэн шэжээтэ бүлэг, Москвагай «Дуэт», Казань хотын «Иолдыз» хатарай бүлгэмүүд, «Цирковое ревью», Екатеринбургын залуушуулай «Колибри» гэхэн театр, манай республикые түлөөлхэн «Улзы» гэхэн бүлгэмүүд гоё найхан ордон соо хатарай нариниин харуулаа юм. Фестивалиин үедэ ганса хабаадагшад өөһэдынгөө хатарнуудые болон

дунуудые харуулаа бэшэ, харин хатарай ба дуунай талаар мэдээжэ багшанар морилһон айлшадта элдэб янзын мастер-классуудые ба уран аргуудые дурадхаба.

Лицей-интернадайд хургадтай «Улзы» бүлгэм буряад арадынгаа ёохор наада харуулжа, жюриин гэшүүдэй дура буляжа, найхан торгон дэглэнүүдээрэ хууһан зоной найшаалда хүртэжэ, фестивалиин түрүү хуури эзэлэ.

Зоригто ШАГЛАНОВ, Үндэнэтэй 1-дэхи лицей-интернадайд хүмүүжүүлэгшэ.

ШЭНЭ НОМ ТУХАЙ ҺАНАМЖА

Энэ номой автор хадаа бүхы наһаараа хургуулида багшалһан намтартай. Буряад Республикын габыята багша, арад зондоо мэдээжэ дуунуудай автор, Буряадай Уран зохиолшодой холбооной гэшүүн, поэтесса Нина Токтохоевна Ленхобоева-Артугаевагай дүрбэдэхи номын хэблэлдэ гараба.

Сэсэрлигэй ба эхин классуудай үхибүүд хэлэлгэ хүгжөөлгын хэшээлнүүдтээ ном соо үгтэнэн шүлэгүүдые ба таабаринуудые хэрэглэхэдэ болон. Тэрээнһээ гадна, энэ номойнгоо хууданууд дээрэ элдэб зурагуудыень гоёшоо, таабаринуудые таажа, элдэб үнгын шэрэ будагуудаар зуража болохо юм.

Хүмүүжүүлэгшын, багшын хүтэлбэри доро хүүгэд богониһон шүлэгүүдые сээжэлдэхэ аргатай. Үхибүүд таабари тааха угаа дуратай байдаг. Эндэ олон таабаринууд үгтэнхэй. Үхибүүдтэ үдэр бүри таабари таалгуулжа байхадаа, уран зурагай хэшээлэй бэлэдхэл хэжэ байха аргатай болонобди.

Зарим үхибүүд бэлэдхэл муутай ерэдэг, илангаяа һанал бодолоо дамжуулан хэлэхэдэ ядалдадаг, хүнэй асуудалда харюу үгэжэ шададаггүй г.м. Ушар тиимэнээ бэлэдхэл багатай үхибүүдтэ хүмүүжүүлэгшэ, багша анхаралаа табуулжа, ном соохи шүлэгүүдые ба таабаринуудые хэрэглэжэ, индивидуальна хүдэлмэри ябуулахадань тон тунатай ном болоо.

Ном соо үгтэнэн шүлэгүүд, таабаринууд үхибүүдые найн найхан сэдхэлтэй абари зантайгаар, урагшаа һанаатайгаар хүмүүжүүлэхэ үүргэ дүүргэнэ. Жэшэнь, «Заахан Бата хүбүүнэй ажабайдалһаа шүлэгүүд» гэхэн бадагай зохиолнууд хадаа бага наһанһаа эхилжэ, юмэн бүхэндэ анхаралтайгаар, хөрхоор хандадаг болохо гэхэн удхатай.

Нина Ленхобоева-Артугаевагай багашуудта зориулһан шүлэгүүд, таабаринууд хадаа ульгам, уран нугархай хэлтэй, түрэлхи хэлэнэй гоё найханиин харуулна. Эдэ зохиолнууд үхибүүдэй ухаан бодолые хүдэлгэхэдэнь, шэнэ үгэнүүдые ойлгожо абахадань тон тунатай гэжэ һанагдана.

«Хүүгэдэй нюдөөр» алтан дэлхэйе шэртэжэ байдаг Нина Токтохоевна Артугаевада иигэжэ үрээл даа...

Хүлэр мүнгэн гуурһан дороһоотнай Хүүгэдэй олон зохиолнууд бүтэхэн болтогой! Алтан мүнгэн гуурһан дороһоотнай Арад зондоо хэрэгтэй зохиолнууд бүтэжэ байхань болтогой!

Б-Х. Б. ПУРБУЕВА, Улаан-Үдэ хотын гурбадахи лингвистическэ гимназиин буряад хэлэ, литературынын багша, Россиин Федерациин юрэнхы нуралсалай хүндэтэ хүдэлмэрилэгшэ.

УГАЙ ХЭЛЭ БЭШЭГ, ЁҢО ЗАНШАЛ ҺЭРГЭЭХЭ ГОЛ УЯЛГАТАЙ

Түрэл буряад арадынгаа хэлэ бэшэ, ёһо заншал Һэргээхэ талаар мүнөө үедэ ажалай эршэтэйгээр эхилжэ, ябуулагдажа байһанда урмашамаар байна. Энээнһээ уламжалан, «Буряад үнэн» сониний ажалшадтай аша габыата тон ехэ гэжэ мэдээжэ. Энэ ушараар дашарамдуулан, урда үсын нэгэ заншал тухай бэшэхэ һанаан бии.

Эртын урда сагта жэл, һара, үдэрөө хара зурхайгаар Ази ехэ түбиин арад зон - хань улас, индус-бирматан тооложо эхилһэн түүхэтэй. Бараг ойлгосотой бэшэг-тэмдэгүүд хүнүүдэй ехэ гүрэнэй (209 он манай ээрэ хүрэтэр - 48 он манай ээрын) бэшэгдэмэл түүхэнүүдһээ эхилжэ, саашаа энэ саг хүрэтэр ерэнһинийн элирүүлэгдэнхэй. Тэрэ гүрэнэй улас арадай дунда монголшуудай ябалсаһаниинь тодо-

рогдонхой. Бэелүүлһэн аша габыяанииншые бэшээтэй байдаг.

Бүгэдэ монголшуудай хэдэн саһаа шара зурхайда орожо, он жэлээ, һара, үдэрөө тоолодог болоһониинь лаб элирүүлэгдээгүй. Түүхэтэн олон янзаар бэшэнэд. Яахаб, тодорхол байха.

Эртын монголшууд тэрэ зурхайгаар жэл, һара, үдэрөө тооложо ябаһан, харин урда зуунай хорёод-гушаад онуудаар орхигдожо, григориан тоололгодо ороһон юм. Эртын буряад-монголшууд хүнэй хэды наһатайбта гэжэ мэдэхын тула, та хэмта гэжэ асуудаг байһан. Харин та хэдытэйбта гэжэ асууха хорюултай байһан. Юуб гэхэдэ, үбгэжөөл хүн би 60-70-80 наһатайб гэжэ харюусаха болоно, бээ үргэнэн, найрхаһан удхатай. Тиигэжэ хэлэбэл, «Эрлигэй» ашаар наһаяа хороожо болохо гэдэг байгаа. Харин «хэмта» гэжэ наһаа асуухадань, «би Хүхэ

«Буряад үнэндэ» хэблэгдэнэнэй һүүлээр

модон хулганаб» гэжэ харюусаха болоноб. Тиигэжэ хэлэхэдэнь, таанад мэдэбэ гүт, минии наһан тухай?! Даб дээрэе үгы хат. Багашуулые баһаһаань хургадаг байһан. Тэрэ орхигдонхой.

Би Очир-Доржо абгадаа (минии үбгэн абын дүү) бага сага заалгаһан аад, мартагдаа, урда зуун жэлэй гушан хоёр-гушан гурбан онуудаар. Өөрөө тоолоод үзэбэб. Мүнөө XVII жаранай Хүхэ модон морин жэл. Морин жэл - долоодохи болоно. Урдань 60-най хоёр үе 12-12 жэл үнгэрһэн. Хамтаруулбал, 31 жэл болоно. Үбгэжөөлые хараад, 31 наһатай гэхээр бэшэ хадань, дээрэнь жарые нэмэхэдэмнай, 91 болоно. Хай, зүб ха. Иимэшүүгээр хургадаг байгаа ха.

Ургажа ябаһан хүбүүд, басагадтаа шара зурхайн тоолбори заажа хургаха манай уялга болоно. Гэртээ хургаха зон гэхэдэ, аба, эжынэр, үбгэн баабай, һамайнар болоно. хургуулида баһал заалсабал, найн байгаа. Шэнэ методико болохо нэн.

Тиимэнээ һайнаар удхалан бэшэжэ, арад зондоо тарааха, сонинуудта бэшэхэ, БГТРК-гаар дамжуулгануудые хэжэ хэрэгтэй. Булта хамта оролдожол, арадынгаа угай заншал Һэргээл!

Ябажа байһан 60 жэлэй зурхайн тоололбори 1206 онһоо эхитэй. Энэ түүхэтэ жэл тухай таанар булта мэдэнэт. Тэмүүжэн - Бүгэдэ Монголой хаан шэрээдэ һуужа, Чингис хаан гэжэ нэрлэгдэнэн үе.

Түүхэтэ баримталга: бүхы Ази түбиин ехэ хаашуул хаан шэрээдэ һуухадаа, иимээр тоолодог заншалтай байгаа. Энэ заншал мүнөөшье Япон гүрэндэ байһаар, хоёр тоололготой.

Зурхайн тоололгодо хураһадань, уншагшадтаа амжалта хүсэе!

Бимба ПУРБУЕВ, Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай ветеран. Гусиноозерск хото.

УХААНШЫЕ, ХҮСЭ ШАДАЛШЫЕ ТЭГШЭ БАЙГ ЛЭ

Бүгэдэ арадынгаа сонин «Буряад үнэндэ» бэшэһэн хүнүүдэй һанамжа анхаран уншахада, мүнөө сагай тон шухала асуудалнуудые хүн табина, хэрэгтэй дурадхалнуудые оруулна. Лопсон Гергеновэй «Һула табигдаһан нур бэшээр» гэжэ толилго соо иигэжэ бэшэгдэнхэй: «Мүнөөнэй үхибүүд ехэ сагаа компьютерай дэргэдэ үнгэргэнэ... Ерээдүймнай Эсэгэ ороноо хамгаалагшад һула бээтэйнууд, хара ажал гэшые огто мэдэдэггүйнүүд болонхой. Ядахын сагта өөрыгөө хамгаалжа шададаг һань, найн бэлэй».

Иигэжэ уншаад, нэгэ ушар һанагдаба. 1957 он багаар Агын Хүнхэр нотагай хүбүүн Далайн Доржо сэрэгэйнгэй албая дүүргэнэн юм. Тэрэ Номгон далайн суута уһан сэрэгтэ гурбан жэл ябахадаа, түрэлхиһөө шадал шамбай ехэтэй,

барилдаанай хорилго гараһан хадаа олон мүрысөөнүүдэй абарга бүхэ, мүн «Чемпион Тихоокеанского флота» гэхэн нэрэ зэргэтэйгээр армиһаа табигдаад, нотагаа ошожо, аба эжыдээ эльгэлээд, хэрэгээр Шэтэ город ерээ. Шэнэ ялагар арһан хүүртигтэй, хүрин сабхитай юм вокзалһаа гараад, харанхы гудамжаар ошожо ябатарнь, хоёр хулиган хүбүүд тэрэниин тонохо гэжэ бодоод, хүүртигһэнь татаба ха. Манай бүхэ хүбүүн тэрэ хоёр довтолгошодые ара хүзүүнһэнь барижа, һайса сохо сохоорнь мүргэлдүүлээд, милициин таһаг абаашажа тушаһан юм. Хүдөө нотагта боро шэрхээр хара ажал хэжэ үндыһэн хүн гэшэ юунһээшье айхагүй байгаал даа. Тиихэдэ сагыше ондоо юм нэн.

Хүдэр томо бээтэй хүнүүднай хээдэшые сэдхэл бодолынь үргэн, дээгүүр, хүнэй доро орохогүй зоригтой шанга зон ябадаг. Манай нотагай 33 партизанай нэрэмжэтэ хүүртэ 1960 оной үе ха. Хүндэмүүшэ, хүн зо-

ной таһардаггүй малшан айлда сайлаан боложо байһадань, бултанһаал һаа, томо бээтэй, эрдэмтэй, бэлигтэй, зохиохи ажалаараа эли боложо ябаһан хүн ерээбэ ха. Зон тэрэ айлшаниин угтажа һуулгаба, хүндэлбэ юм ааб даа. Гэрэинь эзэн бээын шанар түхэлөөр дортохогүй баһал адли томо хүн ерэнэн айлшаниин ехэ танихагүй; дуулахадань тон лэ өөрын нэрээр тэрэ хүниин нэрлэнэ. Байза, энэ юун боложо байна гэшэб гээд, гэрэй эзэн айлшанда дүтэлбэ, үбсүүнһэнь бажуугаад: «Ши хэн гэшэбши?» - гэбэ ха. Тэрэнь бодожо, урдаһаань хүлээд, би тэрэ гэшэб, ши хэн гэшэбши гэхэдэнь, нэрэнүүдынь тон адли байба. Тиигэжэ хоёр томо эршүүл нэрэнүүдээ элирүүлһэн гэлсэдэг. Ургажа байһан залуушуулнай жэшээ абажа, баатарлиг бээынгээ тэнхээ тамир арьбадхажа байһай даа.

Галина ЕШИЖАМСОЕВА.

ОЙН БАЯРААР АМАРШАЛГА

Манай эжы **Валентина Шойдоповна ГАЛЦАНОВА** 1939 оной мартын 28-да Түнхэнэй аймагай Зүүн Мүрэн нотагта түрэнэн. «Үнэн» газетын үнэн нүхэр, ходо уншадаг, нүхэдтөө киоскһоо абажа уншуулдаг зантай. Бүхы наһаараа бухгалтерар ажаллаһан. Эжымнай урин налгай зантай, сэбэр найхан шарайтай, юмэ хэхэдээ, оёходоо бэрхэ, уран гартай. Нютаг зондоо, үетэн нүхэдтөө хүндэтэй, олон аша зээнэртэй, гүшатай.

Хүндэтэ Валентина Шойдоповна!

75 наһанайтай ойн баяраар хани халуунаар амаршалаад, үрээлэй найхан үгэнүүдые тандаа зориулнабди:

Он жэлэй ошохо бүри Омон дорюун зандаа, һара жэлэй ошохо бүри найхан, хүнгэн зандаа Амгалан тэнюун хуухатнай болтогой.

АМАРШАЛАГШАД: үхибүүдынь, Ошоровтон, Галсановтан, Ходоровтон, түрэл гаралынь, нүхэдынь.

Хэлэ бэшэгээр шэнэ бүтээлнүүд

«МОНГОЛ ХЭЛЭНҮҮД – ОРОД ХЭЛЭН»
ГЭНЭН ТОЛИНУУД ТУХАЙ ТОМО ШЭНЖЭЛЭЛГЭ

Нүүлэй хэдэн жэлэй туршада монгол, буряад хэлэнүүдэй толи зохёолгодо нилээд ехэ дабшалта хэгдэбэ гэжэ тус ном зохёогшо, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат, буряад толинууды зохёохо, хэблэхэ хэрэгтэ хамсыгаа шаман, хам оролсожо байгаа эрдэмтэн Бабасан Доржиевич Цыренов тэмдэглэнэ. Үнэхөөрөөшье, нүүлэй үедэ Москва, Улаанбаатар, Улаан-Үдэ хотонуудта хэдэн томо словарьнууд хэблэгдэн гараба.

Тусхайлбал, Институт языкознания гэдэг манай ороной хэлэ шэнжэлдэг гол институтай монголшо эрдэмтэд Монгол ороной эрдэмтэдэй хамтаран ажаллажа, «Монгол-орос дэлгэрэнгы ехэ толи» («Большой академический монгольско-русский словарь») гэнэн дүрбэн ботито толи 2001-2002 онуудта толилуулаа. Манай Буряадта «Буряад-орос толи» гэнэн хоёр ботито толи 2006, 2008 онуудта хэблэгдэн гараба. Тиихэдэ «Ород-буряад толи» («Русско-бурятский словарь») 2008 ондо толилогдоо. Мүн «Орос-монгол дэлгэрэнгы ехэ толи» («Большой академический русско-монгольский словарь» в четырех томах) гэшын нэгдэхэ ботинь 2011 ондо Москвагийн «Восточная литература» РАН гэнэн хэблэлдэ толилогдон гараба.

2008 ондо Улаанбаатар хотодо табан ботито «Монгол хэлэнэй дэлгэрэнгы тайлбари толи» («Большой академический толковый словарь монгольского языка» в пяти томах) гэнэн толи хэблэгдээ.

2010 ондо Улаанбаатар хотодо проф. Г.Гантогтохын «Буряад аялгууны толи» гэнэн 700 гаран хууданатай томо толи хэблэгдээ. Эндэ Монгол орондо нютаглан хуудат буряад зоной хэлэнэй үгын сан согсологон оруулагдаа.

Эдэ ехэ толинууднаа гадна Монгол орондо болон Росийн монгол хэлэтэ республикануудта, мүн уласай ниислэлдэ тусхай янзын словарьнууд гараа. Жэшэнь, Ульгийсайхан гэдэг монгол эрдэмтэн Л.Г.Скородумоватай хамта ажаллажа, «Современный монгольско-русский тематический словарь» гэнэн, 360 хууданатай толи Москвада хэблээ. Эрдэмэй кандидат Б.Манджикова 2002 ондо нургуулида хэрэглэхэ «Толковый словарь калмыцкого языка» гэжэ багахан толи гаргаа нэн. Проф. Г.Ц.Пюрбеев «Толковый словарь традиционного быта калмыков» гэнэн толи хальмаг хэлэн дээрэ 1996 ондо хэблэбэ. Иимэ толи зохёохо заршамуудынь хэрэглэн, С.Д.Бабуев Ц.Ц.Бальжинмаева хоёр «Буряад зоной урданай хуудал байдалай тайлбари толи» гэнэн, элдэб гоё зурагуудтай, хатуу хабтанатай ном 2004 ондо мундэлүүлэн юм. Эрхүүгэй гүрэнэй университетэй доцент Т.Б.Тагарова 2006 ондо энэл хотодо «Фразеологические единицы в языке бурятской прозы» гэнэн толи хэблүүлээ нэн. Харин бүри 1996 ондо Г.Ц.Пюрбеев, Э.Ч.Бардаев, Б.Д.Муниев гурбан хальмаг хэлэнэй фразеологийн толи гаргаа бэлэй. Манай республикада синонимуудай толи Н.Б.Дугаров

1995 ондо, Хальмагта М.У.Монраев 2002 ондо хэблүүлээ. Хэлэ бэшэгэй докторнууд Ш.Н.Р. Цыденжапов бүри 1989 ондо «Фразеология романа Х.Намсараева «На утренней заре», 1992 ондо «Бурятско-русский фразеологический словарь», Ц.Б.Будаев «Буряад диалектнүүдэй үгэнүүдые сасуудхан толи» («Сравнительный словарь бурятских диалектов») 2002 ондо хэблэн гаргуулһан юм. Тиихэдэ Монголд геологийн, юриспруденциин, экономикын болон бусад эрдэмэй терминүүдэй толи гэнэн, тус тус һалбарийн толинууд хэблэгдэжэл байдаг. Иимэ олон толинууды зохёохо үедэ элдэб олон ороо асуудалнууд гарадаг, харин толи зохёогшодой ажал согсологдоггүй байгаа. «К изучению бурятского языка» гэнэн суглуулбари дотор 1969 ондо гараһан «Некоторые вопросы составления словаря бурятского языка» гэнэн Ц.Б.Цыдендамбаевай гансахан статья тэрэ үедэ байһан юм.

Цыбик Бобоевич ямар үгэнүүд толидо оруулагдаха ёһотойб гэнэн асуудал харахадаа, ехээр дэлгэрһэн нютаг хэлэнэй үгэнүүдые, жэшэнь, ёхор, гуйлдаха, баран, нажар, онтохон, пампалай (ангуушанай зөөлхэн гутал), хубсар (шала дээрэ дэбдидэг архан коврик) гэжэ мэтые оруулбашье, нэгэ үгын элдэб янзанууды (гаһан гэшын хажуугаар дааһан, нэеы, эшэгыһээ гадна нэээ, нэгэй, эһэгы, замаг – замарһан гэжэ байжа) үгэнэнэй хэрэггүй гэнэн байна.

Тиин монгол регионуудта хэгдэжэ байдаг толинууды зохёохо ажалы согсолхо гэнэн эрилтэдэ харюусан, Б.Д.Цыренов хэдэн жэлэй урда ажалһаа тусхай амаралта абажа, энэ темээр хүдэлмэрлһэнэнь эсэстэ энэ ном бүтэжэ, тэрэниинь «Бэлиг» хэблэл тусэбтөө оруулан, хэблэн гаргажа ехэ туһа хүргөө. «Бэлигэй» дүршэлтэй редакторнууд Р.Р.Цэдашиева, Б.Ц.Цыденова гэгшэд энэ номынь хинан хараа.

Хэблэлэй 13 хууданатай, 500 хэһэгээр хэблэгдэнэн «Монголязычно-русская лексикография (структура, принципы, семантизация)» гэжэ энэ ном дүрбэн бүлэгһөө бүридэнэ.

«Монгол лексикографиин түүхэ» гэнэн нэгдэхэ бүлэгтэ монгол хэлэнүүдэй толинууды зохёон түүхэ тобохоноор харагдаа. Тиихэдэ Ара ба Үбэр Монголой энэ талаар хэһэн ажалда түшэглэһэнэнь һайн. Тусхайлбал, проф. Ц.Шагдарсүрэн «Монгол толь бичгийн судлал (1990-ээд хүртэлхи түүхэн тойм)» гэнэн статья 2009 ондо толилуулаа. Харин Үбэр Монголой эрдэмтэн Цэцэнбаатар «Монгол хэлэнэй толи бэшэгэй түүхэн тойм» гэнэн статья 2004 ондо Хүхэ-Хотодо хуушан монгол хэлээр гарһан байна. Эдэ авторнууд хоюулаа монгол лексикографиин түүхы XIII зуун жэлһээ эхилнэ. Жэшэнь, Цэцэнбаатар иигэжэ бэшэнэ: «Монгол хэлэнэй толи бэшэгэй эхин үүсхэбэри али эртэ 13-дугаар зуунай үедэ табигдаһан ба мүнөө болоторхи 800 жэлэй хугасаада дэлхэйн олон улас орондо хэблэгдэнэн монгол хэлэнэй толи бэшэгэй зүйл хэдэн зуунда хүрэнэн байна». Хоёр авторнууд монгол лексикографиин түүхы 4 иимэ үенүүдтэ хуваарилна: 1) XIII зуунай хоёрдохой хахад – XVIII зуунай нэгдэхэ хахад; 2) XVIII зуунай эхин – XIX зуунай эсэс; 3) XX зуунай нэгдэхэ хахад; 4) XX зуунай хоёрдохой хахад – мүнөө үе.

Үе бүхэниинь авторнууд хайшан гэжэ харааб, ямар словарьнууд тухай хэлэгдэнэб гэжэ Б.Ц.Цыренов дэлгэрэнгыээр бэшэнэ. Энээн тухай манай эндэ бэшэгдэнэн юмэн үгы тула эдэ мэдээнүүд угаа сэнтэй, хожомой шэнжэлэгшэдэй түшэглэхэ зүйл болоно. Проф. Шагдарсүрэн болон Цэцэнбаатарай эдэ статьянууды Б.Ц.Цыреновэй буряад хэлэндэ оршуулжа, амьяараа багахан ном болгожо гү, али «Байгал» журнал-

даа толилуулбалнь, ехэ һайн бэлэй. Тиихэдэ автор оролто үгэ бэшэжэ, монгол эрдэмтэдэй хэрэглэһэн даяг, дүймэн, дохёоны бэшэг, дадал гэхэ мэтэ хуушан нэрэ томьёонуудай үдхынь тайлбарилжа үгэбэлнь, ехэ һайн байгаа. Тиихэдэ манай буряад эрдэмтэн Ринчен Номтоевой зохёон «Түбэд монгол дохёоной бэшэг: нэрэ, үгэ, удха гурбаниие тодруулан харанхы арилгагша зула оршобо» гэнэн, 1877 ондо хэблэгдэнэн толи дээрэ дэлгэрэнгыгээр тогтожо хэлэхэ болоно. Мүн энэл үедэ хабаатай, оросой томо эрдэмтэд акад. Шмидт, проф. Ковалевский, Голстунский гэгшэдэй ехэ словарьнууд дээрэ тогтохо хэрэгтэй.

Хэблэлэй талмай химгадаха байһан тула Бабасан Доржиевич монгол толинууды зохёолгын дүрбэдэхэ үе дээрэ тон тобохоноор хэлээд үнгэршэнэ. Саашаада энэниие дэлбэлхэ тухай бодомжолхо болоно.

«Буряад лексикографи болбол ниитэ монгол лексикографиин таһаршагүй хубинь» гэнэн амьяараа үгтэнэн параграф соо буряад яһатан монгол араудай нэгэниинь байһан тула Октябриин хубисхалһаа, мүн амьяараа буряад литературна хэлэнэй байгуулагдахаһаа урда ниитэ монгол хэлэнэй, тиихэдэ ниитэ монгол лексикографиин оршон соо байһан юм. Гурбадахи үеын зарим хубида мүн бүхы дүрбэдэхэ үедэ өөрын буряад лексикографиин эхин зүйлнүүд үзэгдэдэг болоһон юм гэнэ. Тон буряад үгэнүүдые оруулан словарьнууд XVIII зуун жэлдэ бии боложо эхилһэн. Жэшэнь, Мессершмидт гэжэ аяншан 1720 ондо качуг буряадтай 195 үгэ тэмдэглэжэ абаһан, Миллер – 300 үгэ, мүн Татаринов, Ренье, Паллас гэдэг аяншад олон буряад үгэ бэшэжэ абаһан байна. Энэ болбол, үнэхөөрөө, словарь болоо гэжэ хэлэмээр зүйл И.А.Подгорбунский 1909 ондо бүтээһэн байгаа.

Саашань хубисхалай һүүлээр 1930-40-өөд онуудта бии болоһон словарьнууд тухай хэлэгдэнэ. Хэблэлэйнгэ талмай гамнажа, энэ үедэ гараһан проф. Барадинай «Ород-монгол нэрэ томьёогой (терминүүдэй) словарь», мүн О.Боржоновай толинууды миин лэ дурдаад үнгэршэнэ. Энэ һүүлшын словариинь олдодоггүй гэнэ. Харин энэнь урдань «Ленинскэ» гэжэ нэрлэгдэдэг байһан номой санда хадагалагдажа байдаг. Хожом ажал ехэ болгожо бэшэхэдэ, эдэ словарьнууд тухай, мүн Д.Ирднеевэй, В.Егоровой ба Б. Барадинай техникскэ, географиин, хэлэ бэшэгэй терминүүдэй словарьнууд тухай дэлгэрэнгыгээр хэлэхэ хэрэгтэй.

1941 ондо Д.Абашеев, К.Черемисов хоёрой «Ород-буряад-монгол тобош словарь» гэнэн, 12 мянга шахуу үгэ багтаһан томохон толи бии боложо, энээгээр буряад академическэ лексикографиин түүхэ нэгдэнэн юм гэжэ зүйтэй батална. Зүгөөр дайнай үедэ Д.А. Абашеевэй гарһан «Сэрэгэй-политическэ терминүүдэй словариинэ» дурдангүй үнгэршэнэ.

Бүхы гараһан буряад словарьнууды типологиин талаар хуваарилхадаа, фразеологиин талаар 1991 ондо гараһан Ш.Н.Р.Цыденжаповай тобош словарь лэ дурдана. Тээд доктор Цыденжапов үшөө хэдэн фразеологическа словарь гарһан шуу. Мүн «Фразеологические единицы в языке бурятской прозы» гэнэн, 2006 ондо Эрхүү хотодо гараһан томохон словариин дурданашьегүй.

Ехэнхинь ород лексикографида түшэглэн, Б.Д.Цыренов толи тодорхойлоодо, «словариин макроструктура» ба «словариин микроструктура» гэжэ илгаруулна. Эдэнь хамтадаа «мегаструктура» гэжэ нэрлэгдэнэ. Мегаструктура гэшэ словариин эмхидхэлэй гурбан хубиие тэмдэглэнэ: оролто хубинь, дундахы хубинь, түгэсхэлэй хубинь. Тиин нэгдэхэ бүлэгэй эсэстэ 1941 ондо гараһан Абашеев Черемисов хоёрой словариин ма-

кро-, микроструктурань дэлгэрэнгыгээр харагдана.

Тэрэ үеын байдалһаа дулдыдан, хожомынь үгы болоһон терминүүд нилээд олоор оруулагданхай гэнэ (жэшэнь, Авиационно Промышленностиин Арадай Комиссариат, Гададын худалдаанай Арадай комиссариат гэжэ мэтэ бүхы тэрэ үеын комиссариатууд (министерствэнүүд) гурба шахуу хуудан дээрэ тоологдоно.

Тус словариин нэгэ онсо зүйлын гэбэл, словарна статьягай түрүүшын үгэ гэхэ гү, али гол үгэнь болгожо, терминологическа холбуулалнууд олоор оруулагданхай: амитанай аймаг, хүдэлмэрийн хүлһэн, хизаарлаха хэмжээ, дүрсэлэлгын урлал, уураг тархи г.м. Тээд эдэниие бултыень холбуулал гэшын аргагүй. Холбуулал (словосочетание) гэшэ мэдүүлэлэй ондо ондоо гэшүүн болодог, тэрээндэ ородог үгэ бүхэниинь амьяараа ойлгосо тэмдэглэдэг, харин сложно бүридэмэл үгэ нэгэ ойлгосо тэмдэглэдэг, мэдүүлэлэй нэгэ гэшүүн болодог, ехэнхидэ ород хэлэндэ нэгэ үгөөр оршуулагдадаг. Жэшэнь, шара уураг гэбэл, компонент бүхэниинь туд тудтаа амьяараа ойлгосо тэмдэглэнэ: «желтое» ба «молозиво». Харин уураг тархи гэшын таһалбал, уураг «молозиво», тархи «голова» гэнэн ойлгосо тэмдэглэнэ, «мозг» гэнэн удхань үгы болоһоно.

Дээрэ үгтэнэн холбоо үгэнүүдһээ (сочетание слов) амитанай аймаг гэшэнь бүридэмэл үгэ, «фауна» гэнэн нэгэ үгөөр гараһан ойлгосо тэмдэглэнэ. Хүдэлмэрийн хүлһэн гэшын холбуулал гэжэ харахаар, юундэб гэхэдэ, «работа» и «плата» гэнэн хоёр ойлгосо тэмдэглэнэ, таһархадаа тэрэл ойлгосонуудаа тэмдэглэһээр үлэнэ. Нэгдэхэ үгынь ондоо үгэнүүдээр нэлгүүлжэ болоно: ажалай хүлһэн, салин хүлһэн, хүдэлмэрилһэнэй хүлһэн, нэмэлтэ хүлһэн г.м. Удаадахи гурбан холбоо үгэнүүдын баһал тиимэ.

Словарна статьягай эхиндэ байдаг (гаршагай) үгэ тухай хэлэхэдэ, буряад үгын байһаар байтар, словарна статьяе абтаһан үгөөр эхилхы автор буруушаана. Жэшэнь: город – город, тура, хото; жизнеописание – биографи, намтар, канат – канат, бүдүүн аргамжа (аргамжа), китайский – китайска, хитад, по-китайски – китайскаар, хитадаар, профессия – профессия, мэргэжэл г.м.

Тус ажаллаа үргэдхэжэ бэшэхэдэ, автор энэ асуудал дээрэ зорюута тогтожо, бусад словарьта иимэ баримтанууд байна гү гэжэ хараха зэргэтэй.

Үнэхөөрөөшье, хитад, хитадаар гэжэ үргэн арад зоной хэлэдэг байхада, китайска, китайскаар гэхэдэ таагүй байна. Зүгөөр тус словариин зохёогдожо эхилһэн гушаад оной һүүл багаар абтаһан үгэнүүд айхабтар олоор, тэрэ тоодо зарим үндэнэн буряад үгэнүүдэй орондо хэрэглэгдэдэг болоһон юм. Энэнь ямар үшартайб гэхэдэ, автарай тэмдэглэһэнэй ёһоор бүхы дэлхэйе хамарһан глобализациин үедэ зарим ехэ арадай хэлэнүүд угаа үргэнөөр дэлгэржэ, бага яһатанай хэлэнүүд эли бодо түригдэжэ эхилһэнхэй. Иимэ байдалда хүн зомнай юрынгөө хэлэлгэдэ ород үгэнүүдые олоор оруулна. Тиимэһээ мүнөө хүн хото, намтар, бүдүүн аргамжа, үтэгжүүлхэ гэхэгүй, харин ород үгэнүүдые хэрэглэнэ.

Л.Д.ШАГДАРОВ,
хэлэ бэшэгэй эрдэмэй доктор,
профессор,
Ц.Ц.БАЛЖИНИМАЕВА,
хэлэ бэшэгэй эрдэмэй
кандидат, доцент –
ИМБТ-гэй хэлэ бэшэгэй таһагай
эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэд.

(Үргэлжэлэлын хожом гараха).

Гандан дасанай ЗУРХАЙ

Мартын 31, гарагай 2, монгол литын 1, сагаагшан үхэр, уулада нуудалтай, 9 улаан мэнгэтэй. Энэ үдэр аша тунхатай хэрэгүүдье эрхилхэдэ, худаг малтахада, модо тарихада, үмсынгөө газар түрүүшынхидэ малтахада, буянта хэрэг эрхилхэдэ, холын харгыда гарахада хайн. Үнэ абалтагүй.

Энэ үдэр "Гандан" дасанда үглөөнэй 9 сагта "Һама, Жамсаран" сахюусанууд хурагдаха, үдэрэй 14 сагта "Табан харюулга" хурал уншагдаха.

Апрелин 1, гарагай 3, монгол литын 2, хара бар, модондо нуудалтай, 8 сагаан мэнгэтэй. Санаарта лүн абахада, шэнэ тушаалда томилогдохо, гэр ба нангин шүтөөнэй зүйлнүүдые арюудхахада, эмнэлгэдэ орохо, хуули баталха, сүүдэй заргын шиидхэбэри гаргахада хайн.

Энэ үдэр "Гандан" дасанда үглөөнэй 9 сагта "Һама, Жамсаран" сахюусанууд хурагдаха, үдэрэй 14 сагта "Дамдин Дорлиг" хурал уншагдаха.

Апрелин 2, гарагай 4, монгол литын 3, харагшан туулай, хийдэ нуудалтай, 7 улаан мэнгэтэй. Энэ үдэр харгыда гарахада, гэрэй орой дархалхада хайн. Худаг

малталтагүй. Үнэ абал, эд зөөри ба мал элбэгжэхэ.

Энэ үдэр "Гандан" дасанда үглөөнэй 9 сагта "Һама, Жамсаран" сахюусанууд хурагдаха, үдэрэй 14 сагта "Табан харюулга" хурал уншагдаха.

Апрелин 3, гарагай 5, монгол литын 5, хүхэ луу, галда нуудалтай, 6 сагаан мэнгэтэй. Энэ үдэр аралжаа наймаа эрхилхэдэ, модо отолхо, модоор дархалхада, "сагаан" хэрэгүүдые бүтээхэдэ хайн. Хэлэ ама хэжэ үнэрилдэхэ, холын харгыда гарахада сээртэй. Үнэ абал, бэе махабадай үе мүсэ шангарха.

Энэ үдэр "Гандан" дасанда үглөөнэй 9 сагта "Һама, Жамсаран" сахюусанууд хурагдаха, үдэрэй 14 сагта "Табан харюулга" хурал уншагдаха.

Апрелин 4, гарагай 6, монгол литын 6, хүхэгшэн могой, шоройдо нуудалтай, 5 шара мэнгэтэй. Энэ үдэр эрдэмдэ нурахада, холын харгыда гарахада хайн, модо отолжо, модо үйлэдбэрилхэдэ мүү. Үнэ абал, эд зөөри, мал элбэгжэхэ.

Энэ үдэр "Гандан" дасанда үглөөнэй 9 сагта "Һама, Жамсаран" сахюусанууд хурагдаха, үдэрэй 14 сагта "Табан харюулга" хурал уншагдаха.

Апрелин 5, гарагай 7, монгол литын 7, улаан морин, түмэртэ нуудалтай, 4

ногоон мэнгэтэй. Энэ үдэр буянта хэрэг үйлэдэхэдэ, эд зөөри, мал худалдан абахада, гэрэй ажал эрхилхэдэ хайн. Мал наймаалалтагүй, холын харгыда гаралтагүй. Үнэ абал, нюурай шэг шарай хайжарха.

Энэ үдэр "Гандан" дасанда үглөөнэй 9 сагтаа «Баян Намсарай» уншагдаха, үдэрэй 14 сагтаа «Цэдо, Зугдор Намжилма, Сагаан Дари Эхэ, Цедуб» хуралнууд уншагдаха.

Апрелин 6, гарагай 1, монгол литын 7, улаагшан хонин, огторгойдо нуудалтай, 3 хүхэ мэнгэтэй. Энэ үдэр газар ашаглахада, унаар хангахада, гэр болон бусад шэнэ барилга арюудхахада, шэнэ тушаалда томилогдохо, мори ургалха, нургахада, эм бүтээхэдэ, холын харгыда гарахада хайн. Үнэ абалтагүй.

Энэ үдэр "Гандан" дасанда үглөөнэй 9 сагтаа «Бурхан Баабай» хурал уншагдаха, үдэрэй 14 сагта "Табан харюулга" хурал уншагдаха.

Энэ зурхай "Гандан" дасанай Зоригто гэгбгы лама бэлдэбэ. 6-дахи тааг, хандаха утханууд- 8-983-533 56 05, 8-924-556 51 37.

Тайлбари: монгол бэшэгтэ эрэ, эмэ үгэдэ орохо х, г хашалганай хэлбэринь өөрэ байдаг. Энэ хоёр үзэгтэй тухайда анхарха зүйлнь: 1. монгол бэшэгтэй х хашалган имагта арадаа аялган үзэгтэй байна. Өөрөөр хэлэхэдэ, дабхарладаггүй хашалган үзэг юм. 2. монгол бэшэгтэй г хашалган үзэг бол үгын дунда, адагта арадаа аялган үзэггүй орожо шададаг дабхар үзэг юм.

1 дүрэм: монгол бэшэгтэ эрэ ба эмэ үзэгүүд байдаг юм. Эрэ аялган а, о, у ба хашалган х, г үзэгүүд. Эмэ аялган э, о, у ба хашалган х, г үзэгүүд. Эрэ үзэгүүд эмэ үзэгүүдтэй хамта сугтаа нэгэ үгэдэ ородоггүй юм. Хэрбээ эрэ үгэ болобол, тэрэ үгэдэ эрэ а, о, у, х, г үзэгүүд орохо, эмэ э, о, у үзэгүүд орохогүй.

2 дүрэм: монгол бэшэгтэ хаармаг (средний род) и үзэг эрэ ба эмэ үгэдэ ородог ба эмэ х, г хашалган үзэгтэй хамта бэшэгдэдэг юм. Эрэ үгэ байбашье, заабол эмэ х, г хашалган үзэгтэй хамта бэшэгдэхэ, эрэ х, г хашалган үзэгтэй хамта бэшэгдэхэгүй юм. Жэшээ: аги гэжэ эрэ үгэдэ хаармаг и үзэг эмэ г үзэгтэй хамта бэшэгдэбэ. Энэ дүримые хайн тогтоожо абаха хэрэгтэй.

ЭХЭ МОНГОЛ ХЭЛЭМНАЙ

Урид үзэһэн үзэгүүдээр үгэ холбохо жэшээ

ᠠᠨᠠᠭᠠᠬᠤ												
---------	---------	---------	---------	---------	---------	---------	---------	---------	---------	---------	---------	---------

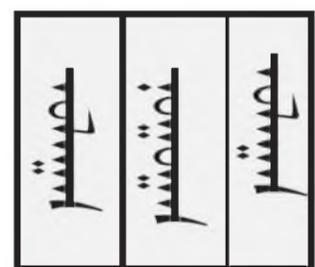
Дадалга:

ᠠ	ᠡ	ᠢ	ᠣ	ᠤ	ᠥ	ᠦ	ᠦ	ᠦ	ᠦ	ᠦ	ᠦ	ᠦ
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Хүхэ (үнгэ), хүхэн (эхэнэрэй хүхэн), эхэ (эжы), эхи (юмэнэй эхин), гүлэгэн, хүлгэн (унаа), хүлэг (морин), хулиг (уяа), холо (холо ойрын), хула (аяга) эдэ адлибтар үгэнүүдые хайнаар илгэжа нурагты.

Мину аха, ману эхэ, Нимун ном, анагаху ухаан, нэмэху үгэ, мину эмэгэл, гүн нүхэ, мину хүбэгүн эдэ үгэнүүдые монгол бэшэгээр бэшээд, буряадаар иигэжэ уншагты. Минии аха, манай эхэ, Нимын ном, анагааха ухаан, нэмэхэ үгэ, минии эмээл, гүн нүхэн, минии хүбүүн. Баһа монголоор иигэжэ уншагты. Миний ах, манай эх, Нямын ном, анагаах ухаан, нэмэх үг, миний эмээл, гүн нүх,

Хуушан монголоор:	Буряадаар:	Монголоор:
мину эхэ	минии эхэ	миний эх
Моломун аха	Моломын аха	Моломын ах
хэлэху үгэ	хэлэхэ үгэ	халуун гал
халагун гал	халуун гал	халуун гал
улаган ном	улаан ном	намхан хүн
намхан хомвн	намхан хүн	номхон хонь
номхон хони	номгон хонин	манаа маннах
манага манаху	манаа манаха	манай маннах
үнэ үнэлэху	үнаан нэмэхэ	үнэ үнэлэх
ухаган нэмэху	үхаан нэмэхэ	ухаан нэмэх
эглэн нэгүху	үүлэн нүүхэ	үүлэн нүүх

Лопсон ЧОЙНЗИН багша (И.В. Сотников) хэшээл үнгэргэбэ.

Буряад үнэн

1021 оной декабрын 31-һээ гараха

Бүгэдэ арадай сонин

Учредители:
Глава Республики Бурятия,
Народный Хурал Республики Бурятия,
Правительство Республики Бурятия

Директор-главный редактор - В.В.ХАРТАЕВ

Редактор - Т.В.САМБЯЛОВА

ТЕЛЕФОНЫ:

21-54-54 - приемная
21-35-95 - замдиректора - редактор газеты "Бурятия"
21-68-08 - редактор
21-64-36 - замредактора, ответственный секретарь
21-67-81 - выпускающий отдел
21-64-36 - корреспонденты
21-60-21 - редакция журнала «Байкал»
21-06-25 - редакция журнала «Байгал»
21-55-97 - редакция газеты "Спорт Тамир"
21-66-76 - веб-редакция
21-62-62 - реклама
21-50-52 - отдел распространения

Адрес РЕДАКЦИИ И ИЗДАТЕЛЬСТВА:
670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23. ГАОУ РБ «Издательский дом «Буряад үнэн»».

Подписной индекс 50901
Газета зарегистрирована Управлением Федеральной службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций по Республике Бурятия
Свидетельство ПИ № ТУ03-00304 от 29 июля 2013 г.
www.burunen.ru e-mail: unen@mail.ru

Газета набрана и сверстана в компьютерном центре Издательского дома «Буряад үнэн».
Отпечатано с готовых диапозитивов в ОАО «Республиканская типография».
Адрес типографии: 670000, г. Улан-Удэ, ул. Борсоева, 13.
Подписана в печать 26.03.2014 в 17.00 - по графику; 26.03.2014 г. в 17.00 - фактически.
Объем 6 п.л. Заказ №1326. Тираж - 4200 экз.

Цена свободная.

Редакция принимает печатные рукописи. Рукописи и фото не рецензируются и не возвращаются. Автор несет ответственность за представленные материалы. За содержание объявлений редакция ответственности не несет. Все справки у рекламодателя. * Материалы на платной основе. ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ - каб. 1, 13 (I этаж), Тел.: 21-62-62, 21-60-91 тел./факс: 21-54-54

